

ПРИКРАСИ ДАВНЬОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
Книга 1

Ключко Л.С., Білан Ю.О., Березова С.А., Величко Є.О.

СЕРЕЖКИ У ВБРАННІ НАСЕЛЕННЯ СКІФІЇ
(з колекції Музею історичних коштовностей України)

КИЇВ 2021

УДК 903.05: 671.121.4 (477)"-7/-4"

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Національного музею історії України
(протокол № 4 від 12.04.2017 р.)*

Рецензенти:

Скорий Сергій Анатолійович, доктор історичних наук, завідувач Відділу археології раннього залізного віку, професор (Інститут археології НАН України).

Мурзін Вячеслав Юрійович, доктор історичних наук, професор, Лауреат Державної премії України (Мелітопольський інститут державного та муніципального управління).

Полін Сергій Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу археології раннього залізного віку (Інститут археології НАН України).

Клочко Л.С., Білан Ю.О., Березова С.А., Величко Є.О.

Сережки у костюмах мешканців Скіфії (з колекції Музею історичних коштовностей України): Наукове видання / Любов Клочко, Юрій Білан, Світлана Березова, Євгенія Величко / філіал Національного музею історії України – Музей історичних коштовностей України. – К., 2021. – 169 с.: іл.

ISBN 978-6171-7122-30-1

Монографія відкриває серію видань «Прикраси давнього населення України».

Сережки – ювелірні витвори, якими прикрашали вуха та скроні, були найбільш чисельною категорією особистих прикрас населення Скіфії. Вони склали єдину композицію з головними уборами та іншими елементами вбрання. Праця присвячена науковому аналізу сережок, знайдених у лісостеповій і степовій зонах на території України. У каталозі представлений детальний опис усіх груп та їх аналогії. Вивчення оздоб показало, що вони відзначаються розмаїттям форм та модифікацій. Деякі моделі сережок були особливо популярні в середовищі тієї чи іншої соціальної або етнолокальної групи. Найчастіше прикраси виготовляли за індивідуальними замовленнями, застосовуючи різні ювелірні техніки та прийоми.

Для всіх, хто цікавиться історією України та її археологічними пам'ятками.

В дизайні тексту та обкладинки використані графічні реконструкції скіфського вбрання Зінаїди Васіної (здійснені за консультації Любові Клочко).

УДК 903.05: 671.121.4 (477)"-7/-4"

ISBN 978-6171-7122-30-1

© Національний музей історії України, 2021

© Автори статей, 2021

© Онищенко О.А., Білан Ю.О. (мапи), 2021

© Клочко Д.В. (фото інвентаря), 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СЕРЕЖКИ У КОСТЮМАХ МЕШКАНЦІВ СКІФІЇ	5
СЕРЕЖКИ ЦВЯХОПОДІБНІ	28
Сережки цвяхоподібні з напівсферичними щитками	28
Сережки цвяхоподібні з конусоподібним щитком.....	30
Сережки у вигляді перекинутого конуса	31
СЕРЕЖКИ КІЛЬЦЕПОДІБНІ	34
Сережки кільцеподібні.....	34
Сережки кільцеподібні з підвісками	48
СЕРЕЖКИ-“ЧОВНИКИ”	66
Сережки-“човники”	66
Сережки-“човники” з підвісками	75
Варіанти сережок типу “човник”	77
СЕРЕЖКИ ФІГУРНІ І СКУЛЬПТУРНІ.....	80
Сережки фігурні	80
Сережки скульптурні	82
ПІДВІСКИ	85
НЕВИЗНАЧЕНІ СЕРЕЖКИ.....	91
АНАЛОГІ СЕРЕЖКАМ ІЗ КАТАЛОГУ В СКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ.....	92
ПІДСУМКИ	106
SUMMARY	108
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК.....	110
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ДОСЛІДНИКІВ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК	110
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	111
АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ.....	112
ЛІТЕРАТУРА.....	114
Додатки:	
СЕРЕЖКИ В КОМПОЗИЦІЇ ОФОРМЛЕННЯ КОСТЮМІВ (способи закріплення сережок у вбранні).....	119
ПЕРЕЛІК СЕРЕЖОК ІЗ СКІФСЬКИХ ПОХОВАНЬ В КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ	129
ДОСЛІДНИКИ ПАМ'ЯТОК, МАТЕРІАЛИ З ЯКИХ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В МІКУ	136
МАПИ З ПОЗНАЧЕННЯМ МІСЦЬ РОЗТАШУВАННЯ КУРГАНІВ VII–IV СТ. ДО Н.Е. ЗІ СКІФСЬКИМИ СЕРЕЖКАМИ З КОЛЕКЦІЇ МІКУ	161

ВСТУП

У колекції Музею історичних коштовностей України зберігається велика кількість прикрас різних категорій, знайдених на території Скіфії. Особливо привертає увагу зібрання сережок. Навіть на перший погляд вражає розмаїття моделей, вишуканість форм, художня довершеність оздоб. Їх вивчення є суттєвим внеском до бази знань з історії ювелірного мистецтва.

Роботу над проектом було розпочато зі збору первинної інформації, написання невеликих анотацій (С.А. Березова, Л.С. Ключко), оглядової статті, в якій подано аналіз типологічних особливостей сережок (Л.С. Ключко). Але згодом з'явилася необхідність розширити дослідження, наповнити їх новим змістом, уточнити інформацію про місця знайдення оздоб, їх техніко-технологічні характеристики тощо. Отже, проект, який ми пропонуємо, включає: статтю, каталог (116 анотацій, аналіз 178 екземплярів оздоб, з них – 50 пар, 64 – по одній прикрасі і 14 – у двох комплексах із 4-х і 10-ти одиниць прикрас) [Л.С. Ключко, Ю.О. Білан, С.А. Березова, Є.О. Величко] і додатки (Л.С. Ключко, Ю.О. Білан). У статті подано аналіз усіх груп сережок, семантика окремих прикрас, а також костюмних комплексів – тобто, поєднання різних декоративних елементів убрання, техніко-технологічні характеристики ювелірних виробів. У каталозі, що продовжує статтю, представлено детальний опис сережок. Крім відомостей про останні, наведено дані про інші знімні прикраси, що разом утворювали декоративний комплект. Ці матеріали потрібні для того, щоб зрозуміти знаковий характер сережок, тобто їх зміст, який виявляється саме у поєднанні з різними деталями костюма. У додатках є перелік сережок, представлених у каталозі та на міжнародних виставках; біографії дослідників, матеріали з розкопок яких зберігаються в МІКУ, а також стаття, присвячена висвітленню способів закріплення сережок у вбранні скіф'янок.

У каталозі прикраси розміщені за типами в певному порядку. Весь масив сережок розподілено за групами. Останні об'єднують сережки за морфологічними, технологічними та семантичними ознаками. Індивідуальність витвору відображають деталі прикраси, але загальний абрис та зміст, властиві виробам на той чи інший час у певній місцевості, були незмінними. В роботі запропоновано наступний поділ сережок: цвяхоподібні з різними щитками (напівсферичним та конусоподібним), у вигляді перекинутого конуса; кільцеподібні; човникоподібні чи «човники»; фігурні; скульптурні. Окремо виділені підвіски: деякі з цих прикрас, можливо, були деталями кільцеподібних сережок, інші – елементами оформлення головних уборів. У середині рубрик, які означають групу, застосовано територіальний принцип систематизації матеріалів: пам'ятки Лісостепового Дніпровського Правобережжя і Лівобережжя, Степової Скіфії. В кожному розділі дані про знахідки розміщено в алфавітному порядку назв областей (за сучасним адміністративно-територіальним поділом України). Значно розширюють інформаційне поле каталогу мапи: загальна – «Розташування курганів VII – IV ст. до н.е. зі скіфськими сережками з колекції МІКУ», та мапи, на яких позначено місця знайдення окремих типів сережок (всього – 7 мап) (О.А. Онищенко, Ю.О. Білан).

Автори висловлюють щире подяку науковим співробітникам науково-дослідного відділу «Історія ювелірного мистецтва в Україні» (Ганні Грибковій, Ірині Вітрик, Юрію Полідовичу) та фондів НМІУ (Олені Підвисоцькій і Тетяні Шаміній), які надали для публікації каталогу необхідну інформацію. Також окремо вдячні усім реставраторам музею на чолі з Анастасією Іваненко, які привели окремі матеріали, що публікуються, до належного експозиційного стану.

СЕРЕЖКИ У КОСТЮМАХ МЕШКАНЦІВ СКИФІЇ

Зі скифських могил походять десятки тисяч різноманітних артефактів: зброя, посуд, вузда, різноманітні оздоби... Дослідження знахідок у поєднанні з розповіддю «батька історії» Геродота (484–425 рр. до н.е.) про вправних вершників-лучників, їхні звичаї, вірування – є базою для відтворення різних сторінок історії давнього населення України. Яскраві картини буття мешканців Скифії дозволяють уявити вивчення їхніх костюмів, невід'ємною частиною яких є накладні (знімні) прикраси різних категорій: для голови – сережки, підвіски (до головних уборів); шийно-нагрудні – гривни, намисто; наручні – браслети, персні; для ніг – браслети. Всі категорії оздоб мали естетичне та знакове навантаження. Особливе місце у декорі убрання посідали ювелірні витвори, якими прикрашали вуха та скроні, тобто, сережки. Вони відзначаються різноманітністю форм та модифікацій, що, мабуть, свідчить про індивідуальні замовлення на їх виготовлення. Але були моделі особливо популярні в середовищі тієї чи іншої соціальної чи етнолокальної групи.

Чи має значення форма сережок у створенні костюмного комплексу? Які моделі відігравали особливу роль у вбранні? Коли і де з'явилися ті чи інші оздоби? Чому деякі ставали «модними»? Як їх носили: закріплювали у вухах (тобто, як сережки у сучасному розумінні) чи на стрічці, або влітали у зачіску? Ці питання виникають у всіх, хто бачить перед собою різноманітні археологічні знахідки, призначених для оздоблення голови. Останні часто утворювали декоративні комплекти у поєднанні з іншими знімними прикрасами. Зібрані в єдиний ансамбль, декоративні елементи позначають становище людини у суспільстві, її роль у соціальній спільноті, сімейний стан, вік, тощо. Сережки – одна чи дві – можуть утворити різні варіанти поєднань з нашійними та наручними прикрасами. Аналіз декоративних елементів убрання, дає змогу виділити повні та неповні комплекти

оздоб. До перших (тобто, повних) належать залишки костюмів з сережками, гривнами чи іншими металевими оздобами, разками скляного намиста, браслетами, перев'язками, перснями. Неповні набори утворені поєднаннями сережок з металевими нашійними прикрасами та перснями. А найчастіше бачимо такі декоративні фрагменти костюма: сережки, намисто та браслети-перев'язки (тобто, низки з намистин, камінців, тощо); сережки та разок намиста.

Сережки не раз ставали темою досліджень фахівців. У їхніх статтях, звітах знаходимо цікаві матеріали про окремі типи оздоб, припущення про походження, техніку та центри виробництва. Поки що немає праці, що узагальнювала б вже віднайдену інформацію. Але створюючи зведення археологічних джерел «Украшення Скифії VII – III вв. до н.е.», відома дослідниця В.Г. Петренко докладно розглянула велику кількість сережок. Авторка відмітила різноманітність форм та своєрідність виконання сережок та підвісок. Вона зазначила, що «нестандартність виробництва призвела до появи в кожному окремому екземплярі своєрідних деталей» [1]. Мабуть, це одна з причин того, що на території Скифії склалася строката картина. Щоб розібратися в ній, відповісти на питання, поставлені вище, треба систематизувати знахідки, тобто визначити основні та похідні моделі, час появи та ареал поширення. Розглядаючи численні зразки прикрас, В.Г. Петренко виділила 35 типів за такими типологічними ознаками: «наявність чи відсутність дужки, форма корпусу та дужки». Крім того, багато важить: «зміна деталей корпусу та дужки, орнамент, техніка виготовлення» [2].

Таксоном у нашій класифікації є група, яка об'єднує сережки за морфологічними, технологічними та семантичними ознаками. Індивідуальність витвору відбивають деталі прикраси, але загальний абрис та зміст, властиві

виробам на той чи інший час у певний місцевості, були незмінними.

У роботі запропоновано такий поділ сережок: цвяхоподібні з різними щитками – напівсферичним та конусоподібним; у вигляді перекинутого конуса; кільцеподібні, човникоподібні чи «кораблики»; фігурні; скульптурні. Означені групи не обіймають всіх оздоб голови, бо серед них є зовсім унікальні, такі, що за словами В.Г. Петренко, представляють тип, хоча нам відомий тільки один екземпляр [3]. Але об'єднання в групу допомагає краще зрозуміти взаємозв'язок між прикрасами, їх походження.

Найбільш ранні оздоби з категорії «сережки» знайдено на землях Лісостепової Скіфії. За особливостями форми вони отримали назви: «цвяхоподібні» та сережки «у вигляді перекинутого конуса».

Цвяхоподібні сережки. Оздоби можна об'єднати в одну групу за головною ознакою: щитком, який нагадує голівку цвяха. Але вони розрізняються деякими морфологічними деталями, а також технікою виконання. За загальним абрисом можна виділити різні типи виробів, а кожен з них має характерні риси, тобто – варіанти.

Про цвяхоподібні сережки написано чимало статей, в яких запропоновано версії типології виробів, розглянуто їх походження, технологічні прийоми виготовлення, але до цих пір нема загальної думки про генезис цих прикрас. Вони є етнолокальними ознаками костюмів населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя і Західної Подолії. Схожі сережки зафіксовані на землях Польщі, а окремі екземпляри – у Данії.

Цвяхоподібними називають сережки не тільки зі скіфських, але й кіммерійських пам'яток. Однакові визначення прикрас виникли, насамперед, через їх схожість за формальними ознаками: абрис корпусу і щитка у вигляді голівки цвяха. У деяких дослідників є сумніви стосовно генетичної спорідненості кіммерійських і скіфських прикрас. Вироби передскіфського часу зроблено з товстого стрижня (круглого чи сплющеного), закрученого у спіраль, один кінець якої загострено, а другий – нагадує голівку цвяха. Майже всі прикраси походять з

поховань чорногорівської культури. У кургані Висока Могила (Запорізька обл.) знайдено один екземпляр, а в інших могилах – по два: в курганах № 3 поблизу с. Цілинне (Крим), № 2 (поховання № 8) поблизу с. Чечелівка (Кіровоградська обл.) і № 14 поблизу с. Львове (Херсонська обл.). Усі прикраси вирізняються загальними рисами: товстий стрижень вигнутий, як равлик, один кінець сплющений, а на другому – кругла масивна шляпка. Мабуть, предмети використовували як підвіски чи накосники, а носити їх могли і чоловіки, і жінки. Про походження цвяхоподібних сережок кіммерійського часу висловив припущення у 1961 р. А.І. Тереножкін: прототипами кіммерійських прикрас є підвіски, зафіксовані на території Сибіру – знахідки з комплексів ірменської культури [4]. Пізніше дослідник до цієї теми не повертався, але інші археологи, публікуючи нові знахідки, намагалися знайти корені ювелірних виробів. Їх називають сережками у вигляді равлика, спіралеподібними, у формі баранячих ріжок [5]. На думку Н. Бокій і Г. Горбул прототипи сережок, абрис яких нагадує баранячі ріжки слід шукати серед виробів доби бронзи на Північному Кавказі [6]. В. Корпусова і В. Білозер зосередили увагу на символіці, доводячи, що баранячі роги є втілення солярного культу [7].

Пошуки аналогій та прототипів підвісок із чорногорівських поховань спонукали звернутися до матеріалів андронівської культурно-історичної спільноти. Увагу привернули сережки із загостреним одним кінцем і розширеним іншим – так звані сережки з розтрубом. Н.А. Аванесова припустила, що ці вироби у результаті еволюції перетворились на цвяхоподібні підвіски карасукської культури [8]. Але йдеться про кільцеподібні вироби, отже незрозуміло, як з'явився спіральний вигин дужки. Ідея, можливо, виникла під впливом форми підвісок у півтора оберти, що довгий час (від енеоліту) були поширені на значній території від Алтаю до Трансильванії. Н.А. Аванесова підкреслила простоту виробів і припустила можливість їх конвергентного походження. Хоча, ймо-

вірно, у даному випадку йдеться про один з найдавніших типів металевих оздоб культур індоєвропейського кола (шнурових, ямної, катакомбної, полтавкинської та інш.).

Чорногорівські та скіфські сережки суттєво розрізняються. Підвіски зі скіфських комплексів нагадують перекручений у формі «S» чи дугоподібно вигнутий гвіздок (цвяшок) з тоненького стрижня, на одному кінці якого пласка чи опукла шляпка. Дослідники вже не раз розглядали питання про походження цвяхоподібних сережок. На вироби цієї форми, мабуть, раніше за інших вчених звернули увагу польські археологи (Т. Сулимирський, К. Москва). Вони проаналізували сережки з пам'яток лужицької культури [9]. В основному їхні висновки збігаються: цвяхоподібні підвіски виникли під впливом скіфських зразків, а деякі екземпляри імпортовані зі Скіфії. Це припущення підтримали й інші науковці [10]. Але знову постає питання про корені скіфських сережок. Н.А. Онайко зосередила увагу на прикрасах еллінського кола, правда, не вказуючи конкретних пам'яток, аналогічних знахідкам з Північного Причорномор'я [11]. Польський археолог М. Пужинська навела приклади так званих завушниць з середземноморського регіону: знахідки в Левкадії (Евбея), Корінфі. Час їх використання: IX – VIII ст. до н.е. [12]. Але в ранніх пам'ятках із причорноморських колоній нема прикрас, схожих на грецькі завушниці, так що, припустити, що скіфські цвяхоподібні оздоби з'явилися під впливом виробів із Еллади немає підстав. Автор археологічного зведення джерел «Украшения Скифии» В.Г. Петренко, щоб з'ясувати походження скіфських цвяхоподібних сережок, розглянула гіпотезу О.І. Тереножкіна про ірменські прототиби. На думку В.Г. Петренко, оскільки підвіски з ірменських могильників були у використанні на локальній території, крім того, значно раніше, ніж скіфські, тому сибірські сережки не були взірцями для скіфських. Дослідниця виділила 5 типів цвяхоподібних підвісок серед скіфських моделей, але припущення про їх походження мають протиріччя. В.Г. Петренко розгля-

нула різні гіпотези про генезу сережок, насамперед, 1 та 2 типів. Їх (тобто, цвяхоподібних оздоб) прототипами, на думку В.Г. Петренко, могли бути грецькі завушниці. Отже, авторка приєдналася до припущення Н.А. Онайко [13]. Хоча сумніви з цього приводу привели В.Г. Петренко до висновку, що пошуки коренів прикрас не мають великого значення: «...Якщо грецькі сережки VIII ст. до н.е. і були початковою формою для створення цвяхоподібних сережок, то в VI ст. до н.е. останні, без сумніву, стали невід'ємною частиною місцевого лісостепоного комплексу» [14]. Крім того, дослідниця висловила припущення, що сережки з круглого у перерізі стрижня, кінці якого розклепані у вигляді голівки цвяшка (3-й тип), належать до однієї з ліній розвитку першого типу, але вони (тобто, 3-й тип) не мали поширення. Хоча нижче, в тексті, В.Г. Петренко порівнює оздоби 3-го типу з сережками, спірально вигнутими з відрізка стрижня, на одному кінці якого – пласка шляпка, а на іншому – конічна шишечка. Такі вироби знайдено на території Трансильванії, Угорщини, Південної Словаччини [15]. Схожість загального абрису і деталей на думку В.Г. Петренко свідчить про впливи північнофракійських прикрас на формування скіфських цвяхоподібних сережок [16]. Це твердження викликає заперечення, насамперед тому, що зазначені фракійські оздоби зроблені не раніше VI ст. до н.е., а подібні до них – скіфські, як показують матеріали з кургану Переп'ятиха, були декоративними елементами костюма уже в середині VII ст. до н.е. [17]. Такі підвіски – тобто, з круглого у перетині стрижня з маленькими щитками на кінцях – можна поставити на початку ланцюжка морфологічних модифікацій прикрас. За класифікацією В.Г. Петренко вони належать до типу III, К. Москви – IIb, З. Буковського – IIc [18]. Деякі екземпляри, знайдені на землях Лісостепоного Правобережжя, схожі на прикраси, які належать до пам'яток передлужицької культури (II тис. до н.е.). Йдеться про підвіски, зроблені з бронзового круглого у перетині стрижня, вигнутого у вигляді підкови, розклепані кінці якого знаходяться в різних площинах

(розміри: d щитка – 8 мм, d стрижня – 2 мм, h – 14 мм). Оздобу знайдено у похованні передлужицької культури на території Польщі (Куяви, Круща Подлота, XIII ст. до н.е.) [19]. Деякі знахідки на поселеннях – фрагменти шпильок з цвяхоподібною голівкою (навершям) – підказали, що їх, тобто уламки шпильок, використовували як заготовки для виготовлення сережок [20]. Власне, наші припущення (тобто, Л. Ключко і Я. Чебрешука) щодо підвісок доби бронзи в якості початкової форми скіфських моделей, поки що не мають достатньо аргументів. Особливо важко пояснити часову лауну між зразками передлужицькими та ранньоскіфськими. Ця проблема пов'язана з хронологією пам'яток лужицької культури [21]. Питання генези цвяхоподібних підвісок розглянула А. Гавлик [22]. На її думку знахідки у Крущі Підльотівій не є переконливим доказом того, що корені скіфських цвяхоподібних оздоб слід шукати на землях лужицьких племен. З іншого боку, А. Гавлик не наполягає і на східному походженні сережок цього типу. «Ірменські» прикраси могли з'явитися конвергентно, а генеза скіфських «гвіздків» поки що на стадії вивчення [23]. У монографії М.Н. Дараган підтримано припущення авторів про походження таких прикрас (М. Дараган називає їх завушницями) із регіонів лужицької культури [24]. Цікавим є дослідження Б. Полит, в якому здійснено аналіз знахідок в лужицьких та тарнобжегських пам'ятках. Автор також висловлює думку, що в Лісостеповому Правобережжі та на Західному Поділлі цвяхоподібні сережки з'явилися саме з території названих культур [25]. Отже, пропонуємо таку версію: початковою формою цвяхоподібних сережок були моделі, зроблені зі стрижня (товщиною 2-3 мм), на одному кінці якого – завершення у формі плаского щитка, сферична чи біконічна голівка, а другий кінець – загострений, або також має щиток чи потовщення. Оформлення закінчень (потовщення) майстри робили, розклепавши стрижні. Пізніше з'явилися модифікації цих простих «гвіздків» – зразки різних типів: сережки з напівсферичним щитком і спіралью вигнутою дужкою із

круглого стрижня, розклепаного або з мініатюрною кулькою на кінці. Всі типи мали поширення у VI ст. до н.е., а з'явилися, ймовірно, раніше: про це свідчать уже згадувані знахідки в кургані Переп'ятиха. Мабуть, у жіночих декоративних наборах вони були характерними елементами, які поєднували з іншими категоріями ювелірних виробів. Золоті цвяхоподібні підвіски склали ансамбль із золотими пластинками-аплікаціями, намистом із бурштину, самоцвітів, скла. Яскравий приклад: прикраси з кургану № 100 поблизу с. Синявка (Черкаська обл.) (кат. № 4, інв. №№ ДМ-6313-6314). Декоративні вироби включали до оформлення костюмів жриць [26].

Елементами одного вбрання інколи були різні типи цвяхоподібних сережок. Йдеться, наприклад, про костюмний комплекс жінки, поховання якої дослідили в кургані № 447 поблизу с. Журавка (Черкаська обл.). Крім золотих аплікацій, срібних шпильок, костюм вирізняють дві сережки. Одна – з напівсферичним щитком і петлеподібною дужкою, яку завершує мініатюрна кулька (кат. № 5, інв. № ДМ-6150). Друга – з конусоподібним щитком, зробленим з тоненького золотого розклепаного листа. В центр конічної шляпки вставлена дротяна дужка, вигнута у формі гачка. Другий кінець обрубаний і ледь заокруглений (кат. № 6, інв. № ДМ-6334). Сережки з конусоподібним щитком належать до групи цвяхоподібних оздоб. Про це свідчать знахідки з кургану № 25 поблизу с. Козарівка Канівського р-ну Черкаської обл. (кат. № 7, інв. №№ ДМ-6422-6423): вироби вирізняють великі конічні щитки із тонкого розклепаного листа (d щитка – 35 мм). У вершину конуса зсередини впаяно дужку, а інший її кінець зігнуто у петлю і приєднано до напівсферичної шляпки.

Як носили цвяхоподібні сережки? Найдостовірніші відомості, звичайно, можна отримати аналізуючи зображення, які передають образи мешканців Причорномор'я, Еллади, інших країн стародавнього світу. Але, на жаль, база пам'яток образотворчого мистецтва, на яких детально відтворені сережки, невелика, тому часто важко вирішити

спосіб закріплення прикрас цієї категорії. Деякі з «гвіздків» мають загострений кінець дужки, тобто нагадують справжні сережки, які вставляють у мочку вуха (наприклад, знахідка в кургані № 447 поблизу с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл. (кат. № 6, інв. № ДМ-6334). Але більшість цвяхоподібних прикрас не пристосована для використання саме таким чином. Йдеться про вироби з двома щитками або з товстою дужкою (кат. № 1, 2, 3, 4, 7). Спробуємо уявити інші варіанти для таких прикрас: їх могли носити як скроневі підвіски, прикріплюючи на стрічці біля скронь або вплітаючи у зачіску. Про це свідчить і спіралеподібний вигин дужки.

Археологічні знахідки дозволяють зробити висновок, що сережки є характерним декоративним елементом у жіночих костюмах, але деякі типи прикрас цієї категорії включали до вбрання чоловіків і дітей. Що стосується цвяхоподібних оздоб, то таку золоту сережку (в одному екземплярі) зафіксовано в кургані № 1 поблизу с. Трипілля (Київської обл.): виконана у вигляді спірално зігнутого стрижня, на обох кінцях якого невеличкі опуклі щитки (кат. №1, інв. № ДМ-6458) [27]. З різних джерел відомо, що деякі народи давнини вважали сережки звичною деталлю серед інших прикрас у вбранні чоловіків. Зокрема, йдеться про країни Передньої Азії. Про це дізнаємось, аналізуючи зображення, наприклад, на пам'ятках з палаців асирійських царів: Ашурнасірпала, Саргона II [28]. Ксенофонт описує ситуацію: воїн з війська еллінів зганьбив себе, хоча виявилось, що ... «у цієї людини нема нічого спільного ні з Беотією, ні з Елладою...У нього, як у лідійця, проколоті обидва вуха» [Xenophon III, 33].

Як зазначив К. Чугунов, вивчення археологічних матеріалів ранньоскіфського часу на території Саяно – Алтаю та Казахстану свідчить, що чоловіки носили одну сережку зліва, а жінки – з обох боків. К. Чугунов зіставив ці факти зі звичаями калмиків, за якими чоловіки носили сережки у лівому вусі, а незаміжні дівчата у правому [29].

Стосовно скіфів нема відомостей ні в образотворчих, ні в писемних джерелах, а знахідки у похованнях не завжди надійно документовані. Деякі археологи вважають, що одна сережка притаманна вбранню чоловіків, тому у звітах про дослідження поховання, тільки на цій підставі, тобто, наявності однієї сережки у костюмному комплексі, статі небіжчика визначали як чоловічу. Але, як показало вивчення вбрання жінок, вони також інколи мали тільки одну сережку [30].

Серед питань, які ставлять дослідники ювелірного мистецтва, одне з найважливіших – центри виробництва. Стосовно цвяхоподібних сережок можна припустити, що техніки їх виготовлення: лиття та кування – були добре відомі майстрам на землях Правобережного Лісостепу та Західної Подолії, де знайдено найбільше цих оздоб.

Ще одна група прикрас також вирізняється чіткими рисами «локального індикатора». Йдеться про так звані сережки «у вигляді перекинутого конуса», що походять з курганів Посулля. Оздоба мають вигляд конуса, стінки якого оздоблені візерунками з напаяних дротинок і кульок зерні, а основа чи «денце» – гладенька. До основи припаяна тоненька дротяна дужка із загнутим кінцем. Кожна сережка має завершення – пірамідку з чотирьох кульок зерні та своєрідну розетку з петлеподібними «пелюстками» з гладенького дроту. Сережки «перекинутий конус» з'явилися у вбранні жінок у V ст. до н.е. – час активного проникнення еллінських предметів у середовище місцевого населення. Прикраси з нашої колекції знайдено в кургані № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовкіці Роменського р-ну Сумської обл. [31]. Пара сережок (кат. № 8, інв. №№ ДМ-6355, ДМ-6357) разом із намистом із сердоліку, халцедону, оніксу, склоподібної маси, а також браслетами – залізними наручними та бронзовими ножними – є декоративними елементами костюма небіжчиці, похованої у східній частині могили (умовно кістяк № 1). У західній частині камери лежала ще одна жінка (умовно кістяк № 2). Їй належали: один «перекинутий конус» (кат. №10, інв. № ДМ-6354) та

сережка-«човник» (кат. №83, інв. № ДМ-6353), золоте намисто з фігурних намистин та підвісок-лунниць, пластинки – прикраси одягу, бронзові браслети для ніг. Ще два конуси (кат. №9, інв. №№ ДМ-6356 і ДМ-6358), а також біконічна сережка (кат. №11, інв. № ДМ-6352) зафіксовані між двома кістями. Деякі знімні прикраси відбивають особливості вбрання жінок, які мешкали на Посуллі: сережки «перекинутий конус», намисто із самоцвітів, браслети для ніг. А всі разом оздобу свідчать не тільки про багатство, але й сакральний характер костюмів. Той факт, що при двох небіжчицях було 7 екземплярів сережок: «перекинутий конус», «човник», біконічна – пов'язаний, мабуть, із сімейними чи родовими традиціями.

Між сережками типу «перекинутий конус» та цвяхоподібними з конусоподібним щитком можна помітити схожість: насамперед, за абрисом основної деталі. Обидві моделі з'явилися у V ст. до н.е., належали до рідкісних форм, які відповідали естетичним уподобанням населення Лісостепових регіонів [32]. На думку деяких дослідників прототипом «перекинутого конуса», стали грецькі прикраси [33]. Таке припущення виникає, насамперед, з аналізу декору виробів: візерунки з тоненької дротинки у поєднанні з дрібною зерню. Як зазначають дослідники Д. Уільямс та Д. Огден, такий технологічний прийом з'явився в Елладі наприкінці VI ст. до н.е. [34]. Технологія виробництва дроту – питання, відповідь на яке можна отримати, аналізуючи кожен витвір. Фахівці одностаїні в тому, що волочильну дошку з отворами різного діаметру для протягування стрижня почали використовувати за часів раннього середньовіччя [35]. В античному світі дріт круглий у перетині з різних металів, мабуть, виготовляли способом кування та полірування стрижня. Складніші технічні прийоми майстри застосовували, щоб отримати дріт маленького діаметру (менше, ніж 1 мм): вузеньку золоту стрічку скручували по довжині, а потім протягували між двома дерев'яними плоскими поверхнями. Такий висновок зробили Д. Уільямс та Д. Огден, аналізуючи витвори, оздоблені

візерунками з тоненьких дротинок. Слід уточнити опис технології: на збільшених знімках добре видно спіралеподібні витки стрічки, тобто, її скручування нагадує процес прядіння. Археологічні матеріали свідчать, що саме у цей час у різних центрах почали робити золотні нитки – так зване прядене золото*.

Історики ювелірного мистецтва підкреслюють, що для оздоблення витворів майстри шукали різні варіанти застосування дротинок. Можливості ювелірів розширювали «плетінки» – перекручені між собою гладенькі золоті дротинки. Дві «плетінки» з протилежно направленими витками нагадують «ялинковий» візерунок або «косичку». Вироби інколи прикрашали рубчастим дротом: на гладеньких дротинках робили борозенки спеціальним інструментом. Велике захоплення викликає техніка зерні. Античні майстри досконало оволоділи секретом перетворення дрібних шматочків золота на кулясті гранули – шляхом нагрівання майже до розплавлення. Ще один секрет: закріплення гранул відповідно до орнаменту. Найбільш поширений спосіб – дифузна пайка: деталі приклеювали один до одної сумішшю металеві (з мідного сплаву) стружки з клеєм, далі був процес нагрівання, при якому клей перетворювався на вуглець, вивільняв мідь, яка проникала в золото [36]. Ці технологічні прийоми до Північного Причорномор'я, можливо, принесли еллінські майстри у V ст. до н.е. Вони ж і застосовували складні ювелірні техніки, виконуючи замовлення скіфів.

Інші моделі сережок не відзначаються такими властивостями етнолокального знаку, як названі вище. Різноманітні прикраси цієї категорії входили до складу костюмів жінок, які мешкали у різних місцевостях Скіфії – і Степовому, і Лісостеповому регіонах.

Велике поширення мали *кільцеподібні сережки*. Ювеліри робили моделі за двома схемами: 1) кільце з круглого чи квадратного у перетині дроту, з плоского перекрученого стрижня; 2) кільце з підвіскою. Останні: намистини зі склоподібної маси, бурштину, самоцвітів; камінці та ікла, пронизки, металеві кільця, пластинки з рельєфними візе-

рунками – у різний спосіб приєднували до основної деталі – кільця. Підвіски часто акцентували значення сережок як естетичного знаку.

Кільця виготовляли з різних матеріалів: золота, срібла, бронзи, заліза. Вони розрізняються за розмірами: від 17 до 40 мм, за технікою виробництва заготовки, а також оформленням закінчень: звужені та загострені, тупо обрубані, один кінець затуплений, другий – загострений; кінці близько один від іншого – майже стикаються, а є екземпляри, в яких кінці заходять один за одиний; звужені, розклепані і загнуті у вигляді гачків. Цікаво, що в одному комплексі інколи були оздоби різні за розмірами, оформленням кінців. Наприклад, знахідки серед декоративних елементів костюма в кургані № 22, поховання № 2 поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.): сережки із круглого у перетині дроту D – 30 мм і 40 мм. Прикрасу менших розмірів вирізняють обрубані кінці, між якими досить помітний проміжок. У більшого кільця один кінець тонший і знаходиться близько до другого (кат. № 40 – інв. №№ АЗС-2412/1-2).

Ще один приклад: кільця із круглого у перетині дроту зі звуженими кінцями були прикрасами убрання жінки, знайденого в кургані № 2, поховання №1 поблизу с. Виноградне в Криму. Сережки різного розміру: D – 24 мм і 20 мм; на одній – кінці ледь загострені, на другій – загострені і заходять один за другий (кат. № 41 – інв. №№ АЗС-2761/1-2).

У нашій колекції є рідкісні типи оздоб з групи кільцеподібних. Зокрема, це знахідка в Бердянському кургані (с. Нововасилівка, Запорізька обл.): сережка з круглого у перетині дроту за формою нагадує краплину. Кінці – звужені, розклепані і загнуті у вигляді гачків (кат. № 34 – інв. № АЗС-3049). Привертає увагу також сережка з кургану № 19, поховання № 1 поблизу с. Мар'ївка (Запорізька обл.): особливість прикраси в оформленні кінців, які нагадують стилізовані зміїні голови, і близько підходять один до одного (кат. № 26 – інв. № АЗС-3126).

Ідея оздоб у вигляді кільця дуже давня. Можливо, кільцеподібні сережки

за походженням є найбільш ранньою формою прикрас. На європейській території кільця, схожі на ті, що ми бачимо у скіфському вбранні, з'явилися ще в енеоліті. Безпосередніми прототипами скіфських прикрас, ймовірно, були великі кільцеподібні сережки білогрудівської культури.

Кільцеподібні сережки з бронзи та заліза окреслюють «своє» середовище: ці кільця характерні як прикраси представниць нижніх шарів скіфського суспільства. Жінки нерідко носили по одній оздобі зліва чи справа. Але й серед прикрас скіф'янок, похованих за пишним ритуалом, зі знаками «соціальної» переваги, тобто, жінок з числа аристократок також знайдено золоті кільцеподібні сережки. Наприклад, кургани Чортомлик; № 22, похов. № 2 поблизу с. Вільна Україна (кат. № 40, інв. №№ АЗС-2412/1-2); Товста Могила (кат. № 19, інв. №№ АЗС-2576/1-2). Можливо, такі сережки вважали прикрасами предків, адже саме кільця були найстарішими серед усіх моделей, тому їх наділяли особливими функціями, насамперед, захисту від злих сил.

У каталозі виділено кільцеподібні сережки, місце знайдення яких не визначене. Відомо тільки, що походять означені кільця з регіону Степової Скіфії та Криму. Приналежність прикрас до скіфських, іноді під питанням. Адже кільця – сережки чи скроневі підвіски, зроблені в часи від скіфської класики до раннього середньовіччя, схожі за загальними ознаками: розмірами, технологією виготовлення, оформленням закінчень. Сережки у розділі каталогу «Сережки, місце знайдення яких не визначено» ідентифіковані умовно завдяки компаративному методу. Вироби виготовлені з золотого та срібного кованого дроту (d – 1-1.5 мм), кінці деяких кілець – обрубані або загострені – розміщені близько один від одного (майже впритул), а інколи проміжок між кінцями складав 3-4 мм. Такі ж характеристики притаманні тим кільцям, про які є інформація завдяки фіксації у похованні.

У V ст. до н.е. у середовищі еліти населення Скіфії увійшли в моду еллінські прикраси, декоративні елементи в оформленні головних уборів та одягу. Про

це свідчать, зокрема, пам'ятки ювелірного мистецтва, в якому переважають грецькі мотиви. Вони, проникаючи у матеріальні та духовні сфери життя, одержували, ймовірно, нову інтерпретацію в свідомості населення Скіфії. Ці явища проявились у оформленні кільцеподібних сережок. До основи – кільця – майстри приєднували підвіски, які, найчастіше, були доміантними у визначенні знакових функцій прикрас, особливо, коли йдеться про змістовні зображення.

У IV ст. до н.е. у майстернях ювелірів сережки створювали за такою схемою: 1) дротяне кільце; 2) підвіска пластинчаста з рельєфним візерунком; 3) привіски у формі нерозкритого пуп'янка навколо деталі № 2, тобто, підвіски. У колекції Музею історичних коштовностей України є кілька екземплярів оздоб цього типу. Наприклад, елементи убрання скіф'янки, поховання якої дослідили в кургані № 6, поховання № 1 поблизу с. Мар'янівка (Миколаївська обл.) (кат. № 71 – інв. №№ АЗС-3839/1-2). Підвіски фігурні: кожна зроблена з двох з'єднаних між собою штампованих пластин, вирізаних за контуром зображення анфас крилатого божества. Жіночу фігуру вміщено серед пагонів в'юнкої рослини: такий вигляд має нижня частина постаї. Як зазначають деякі дослідники, «існував генетичний зв'язок між зображеннями IV ст. до н.е. і персонажами легенд про походження скіфів» [37]. Йдеться про «напівдіву – напівзмію», німфу Ору зі зміями замість ніг, діву зі зміїним тулубом. Мабуть, найбільш відомим був міф, в якому описано зустріч Геракла та істоти «дивної породи: до пояса це жінка, а далі – змія» (Геродот, IV, 52). Як бачимо, Геродот чітко змалював вигляд міфічної істоти. Її різноманітні трактування з'явилися у творчості майстрів Північного Причорномор'я під впливом еллінських художніх традицій: жінка з крилами, рослинними візерунками замість ніг тощо. В літературі такі жіночі образи умовно називають «змієною богинею», яку ототожнюють з Апі. На пластинах до сережок з Мар'ївки зображено міфічний персонаж, в якому поєднано крилатий людський торс і

фігоморфні мотиви. Таким чином відтворено тему – «діва, яка проростає», поширену у давньому мистецтві як втілення ідеї відродження після смерті. Аналогією «крилатому божеству», яке ми бачимо на пластинках мар'ївських сережок, є «діва, яка проростає», вигравірована на гребні з кургану Гайманова Могила. Подібність образів не тільки у спільній схемі їх трактування, але й у деяких характерних деталях: крім рослинних візерунків, слід відмітити ще й пишні крила, якими обгорнуто постать божеств [38]. Але зображення на сережках вирізняє лаконізм нижньої частини: спіральні звиви гнучких рослин, позбавлені пишного листя, подібні до змії. Тобто, на підвісках до сережок показано синкретичну істоту, в якій поєднано образи крилатої «діви, що проростає», та змієної богині. Цей образ уособлює культ плодючості. Його підкреслюють мініатюрні привіски у вигляді нерозкритого пуп'янка, прикріплені по периметру. У верхній частині виробу відтиснуто рельєфні хвилясті лінії, які надають схожості кожній привісці зі справжнім бутонем.

Зупинимо погляд на кільцях з підвісками у вигляді мушель – елементах костюмного комплексу з кургану № 29, поховання № 1 поблизу с. Пришиб Миколаївської обл. На кожне кільце надіто підвіску у вигляді мушлі, виготовленої із двох з'єднаних між собою рельєфних пластин, вирізаних за контуром зображення мушлі-гребінця. По краю цієї фігурної деталі прикріплено сім маленьких привісок також у формі мушель. Вони, тобто привіски, прикрашені опуклими лініями, що чергуються з неглибокими борозенками – декор, притаманний природним мушлям, так званим «гребінцем» (кат. № 72, інв. №№ АЗС-3567/1-2). Їх відтворення на пам'ятках мистецтва приваблює красивим малюнком контурів та віялоподібним візерунком на поверхні. В творчості античних майстрів зображення мушлі-гребінця використовували не тільки з декоративною метою, а й як один із символів Афродіти. Про це свідчить відтворення образу на лекіфі з Фанагорії: майстер змалював народження богині, показавши

її оголену фігуру між двома ступками мушлі [39]. За уявленнями жителів Північного Причорномор'я – скіф'янок з аристократичних кіл – Афродіта була одним із божеств життєдайних сил природи. За часів еллінізму античні майстри робили флакончики у формі «гребінців». Використовували і справжні мушлі, можливо, як амулети [40].

За визначеною схемою – кільце, підвіска, привіски – виготовлено сережки, знайдені у вбранні жінки, поховання якої дослідили в кургані № 11 біля Богданівської збагачувальної фабрики поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе, Дніпропетровська обл.). Оздобу вирізняють залізні кільця, поєднані з підвісками-медальйонами: з двох з'єднаних між собою золотих пластин зі штампованим зображенням анфас голови Афіни у шоломі (кат. № 61, інв. №№ АЗС-1998/1-2). Саме золоті підвіски підкреслюють визначальну роль сережок у вбранні, особливо у тих випадках, коли одна з деталей прикрас – бронзові чи залізні кільця.

Увагу привертають кільця з намистинами у вигляді людської голови, виготовленої із двох з'єднаних між собою рельєфних антропоморфних масок (кат. № 70, інв. №№ АЗС-3235/1-2), з костюмів жінок, могили яких досліджені в курганах № 21, поховання № 2 поблизу с. Кам'янка (Миколаївська обл.) та № 17, поховання № 2 поблизу с. Золота Балка (Херсонська обл.) [кат. № 76, інв. №№ АЗС-3293/1-2]. В обох випадках сережки відбивають сакральну символіку убрання, тому що змістовно пов'язані з декоративним оформленням головних уборів – золотими аплікаціями [41].

Привертає увагу унікальна кільцеподібна сережка з підвіскою – фігурною намистинкою у вигляді жука (кат. № 68, інв. № АЗС-3651). Прикраса знайдена в кургані № 3, поховання №2 поблизу с. Білоріцьке (Запорізька обл.). Зображення стилізоване, але загальний абрис і деякі деталі свідчать про те, що художник відтворив скарабея. Образи всіляких комах на мистецьких виробках, які були у вжитку у населення Скіфії, не дуже поширені, хоча на деяких пам'ятках бачимо коників-стрибунців, метеликів,

мух, павуків тощо. Деякі мотиви запозичені з грецьких міфів завдяки спілкуванню з жителями еллінських міст Північного Причорномор'я і Криму. А від єгиптян до греків прийшла віра у магічну силу жука-скарабея. Амулети (насамперед, фаянсові) з його зображенням привозили з Єгипту ймовірно, таким чином серед скіфських візерунків з'явився скарабей [42].

Золота намистина, зроблена як наслідування якогось виробу у вигляді жука. Майстер на мініатюрній площині зумів передати основні зовнішні риси образу. На жаль, поховання було пограбоване, тому неможливо скласти уявлення, кому належала ця сережка, а також – кількість ювелірних виробів. Але, ймовірно, за всіх умов, значення підвіски як амулета залишається незмінним.

Рельєфні зображення на пластинах і намистинах зроблені у техніці витискування за матрицею (кам'яною, металевою, дерев'яною). До цього прийому досить часто звертались ювеліри у всіх центрах Середземномор'я та Причорномор'я. Можливо, всі процеси оздоблення золотих пластин рельєфними візерунками у такий спосіб – витискуванням, були відомі і майстрам на території Середнього Подніпров'я. Маючи за взірць еллінські роботи, вихідці зі скіфського середовища створювали оригінальні рельєфні композиції [43].

Кільця були найпоширенішою формою оздоб у вбранні дітей. Сережки виготовляли із золота, срібла та бронзи. Матеріал є показником майнового та соціального статусу батьків дитини. Як свідчать знахідки, діти носили по одній і по дві сережки. Зафіксовано 25% дитячих костюмів з однією прикрасою. Ймовірно, що одна сережка – елемент убрання хлопчиків різного віку. Наприклад, в кургані № 30, поховання № 7 поблизу с. Кут (Дніпропетровська обл.): кільце з круглого у перетині дроту з троху звуженими кінцями, що заходять один за (другий (кат. № 14, інв. № АЗС-1834) було у вбранні підлітка.

Серед кільцеподібних прикрас найбільше сережок із різноманітними амулетами, намистинами. У деяких комплексах (як хлопчиків, так і дівчаток)

виявлено по одній сережці. Але переважають костюми хлопчиків. Наприклад: у підлітка, могилу якого дослідили в кургані № 4, поховання № 2 поблизу с. Балтазарівка (Херсонська обл.), була одна сережка: кільце із перекрученого дроту з бронзовою намистиною у формі циліндра (кат. № 78, інв. № АЗС-1867). Основна функція прикраси – захист від злих сил.

По одній сережці у вбранні інколи мали дівчатка-підлітки, можливо, ті, хто виконував особливі ролі в обрядах, пов'язаних із культом плодючості. Одна сережка, ймовірно, символізувала чистоту дівчини. Наприклад, у костюмному комплексі з кургану № 3, поховання № 1 поблизу с. Дудчани (Херсонська обл.) на кільце підвішена фігурна намистина, зроблена з двох рельєфних антропоморфних масок (кат. № 77, інв. № АЗС-3394). До костюмного комплексу належали: срібна гривна, намисто з окремих різнотипних скляних намистин, срібний браслет та два браслети-перев'язки, складені з намистин зі склоподібної маси. Всі декоративні елементи відбивають соціальний статус дитини, є апотропеями, а сережка – ще й знаком належності до певної вікової групи.

Привертає увагу костюмний комплекс, зафіксований в похованні № 3 з кургану Гайманова Могила (Запорізька обл.): окрім прикраси у формі кільця з круглого у перетині дроту з підвіскою у формі амфори (кат. № 67, інв. № АЗС-2642), знайдено срібну гривну (у 1,5 оберти) і намисто зі склоподібної маси, амулети: акулячий зуб, ікла вепра, камінець – кристал польового шпата.

Якщо проаналізуємо дитячі декоративні набори з двома сережками, то дійдемо висновку, що вони належали дівчаткам різного віку: від 3–4-х та від 10 до 15 років. Наприклад: дві кільцеподібні сережки з підвісками з кургану № 1, поховання № 3 з курганної групи Лисячої Могили поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе, Дніпропетровська обл.): кільця з бронзового круглого у перетині дроту, на одній сережці – намистина блакитного кольору з жовтими «вічками» і темно-сіре кільце з жовтуватими «вічками». На другій сережці – кільце з тонкої

золотої пластини, розширеної на кінцях (кат. № 60, інв. № АЗС-2765/1-2). У декорі дитячого вбрання було також намисто зі скляних та кістяних намистин і підвісок-черепашок.

У деяких похованнях маленьких дітей було знайдено по дві золоті сережки, але щодо належності прикрас дівчаткам, виникають сумніви. Йдеться про костюмні комплекти (кургани Товста Могила Дніпропетровської обл.: кат. № 19, інв. №№ АЗС-2576/1-2) та № 4 поблизу с. Первомаївка Херсонської обл.: кат. № 80, інв. № АЗС-3398). Є деякі ознаки, що декоративні елементи у зазначених курганах, були оформленням вбрання хлопчиків [44].

Подивимось ще на костюмний комплекс з кургану № 12, поховання № 2 поблизу с. Високе (колишнє с. Володимирівка, Дніпропетровська обл.). Знайдено золоті кільця з круглого у перетині дроту, на кожному – фігурна намистина, зроблена з двох рельєфних антропоморфних масок (кат. № 59, інв. № АЗС-3108/1-2). Одна сережка вирізняється ще й керамічною намистинкою. У похованні дитини були й інші декоративні елементи костюма: срібна гривна, різнокольорове скляне намисто.

Викликають цікавість елементи декору вбрання з кургану № 4, поховання № 1 поблизу с. Первомаївка (Херсонська обл.). Насамперед, про сережки: одна – срібне кільце, а друга – золоте кільце з підвіскою у вигляді стилізованого зображення водоплавного птаха. Підкреслено великий дзьоб, кругле око і складені крильця, виділені короткими рельєфними смужками (кат. № 80, інв. № АЗС-3398). У костюмному комплексі були: срібна гривна, разок намиста з непрозорого скла.

Привертає увагу пара сережок, знайдених у могилі дитини в кургані № 11, поховання № 3 поблизу с. Гюнівка (Запорізька обл.): кільцеподібна із круглого у перетині дроту зі звуженими і загостреними кінцями, які заходять один за одиний (кат. № 27, інв. № АЗС-3196) та теракотова сережка типу човник.

Кільцеподібні сережки зафіксовані у декоративних наборах чоловіків. Йдеться про литі кільця з розширеною середньою

частиною. Кінці виробів звужені і тупо обрізані або загострені. Майстри виробляли бронзові, срібні та золоті кільця (D – 2.5-3.5 см) впродовж VI – IV ст. до н.е. [45]. Серезки-кільця з незімкненими кінцями носили як кліпси, тобто, закріплювали на мочці вуха. Як сказано вище, схожі вироби мали серед інших прикрас представники верхівки асирійського суспільства. Деякі вчені наголошують, що в країнах Передньої Азії такі серезки (різних модифікацій), були характерною оздобою воїнів. Можливо, під час походів на Схід моду на масивні кільця запозичили і скіфи. Вони носили по одній серезці, але зліва чи справа вияснити не вдалося, бо оздоб такого типу знайдено дуже мало, і не завжди є точна інформація про їх розміщення у могилах. Антропологи визначили статі небіжчика, похованого в кургані № 400 поблизу с. Журавка (Черкаська обл.). Кільце зафіксовано за черепом воїна [46]. Як бачимо, прикраса походить з регіону Лісостепового Правобережжя. Ймовірно, десь у тій же області знайдено і серезку, яка була в колекції Є.О. Зносько-Боровського. Це кільце із круглого у перетині дроту з розширеною нижньою частиною, звужені кінці серезки тупо обрізані і досить близько підходять один до одного (кат. № 42, інв. № ДМ-6325) [47].

Серезки цього типу були і у вбранні скіфів – степовиків. Цікаві обставини знахідки золотого кільця (розміри – 29×26 мм) в кургані № 2, поховання № 1 поблизу с. Таборівка (Миколаївська обл.) (кат. № 35, інв. № АЗС-3478). У звіті читаємо: «в камері, пограбованій у давнину, знайдено скриньку, у якій лежали серезки-«човники», масивна кільцеподібна підвіска, намисто з кольорових скляних пірамідок, золотого і срібного бісеру, золотих, керамічних та скляних намистинок» [48]. Безумовно, скринька містить жіночі оздоби, але золоте масивне кільце, мабуть, належало чоловікові. Можна припустити, що таке поєднання оздоб жіночих і притаманних чоловікові, було змістовно обумовленим. На жаль, археологи не визначили статі небіжчика, якому належала скринька. Дослідження скіфських поховань відкрило деякі подробиці ритуалів та обрядів, які

відображають не тільки уявлення про заупокійний культ, але й певні сімейні традиції. Наприклад, жіночий головний убір у похованнях чоловіків – найбільш яскраві знахідки у Бердянському та Рижанівському курганах – ймовірно, є «подарунком» дружини померлому чоловікові [49]. У даному випадку інша ситуація: чоловіча серезка серед жіночих прикрас, можливо, є свідченням якихось шлюбних звичаїв. Підтвердженням такого припущення є наявність у скриньці серезок-«човників», форма і декор яких пов'язані з культом плодючості. Прикраси цього типу знаходять тільки в похованнях жінок (кат. № 91, інв. №№ АЗС-3477/1-2).

Привертають увагу знахідки в кургані № 1, поховання № 1 з курганної групи II поблизу с. Шевченко (Донецька обл.): пара кілець [50]. Вони виготовлені з круглого у перетині дроту, нижня частина серезок розширена, а кінці кілець тупо обрізані. На одній серезці вони заходять один за одиний, на другій досить близько підходять один до одного (кат. № 25, інв. №№ АЗС-3818/1-2). У пограбованому похованні зафіксовано прикраси: одна належала чоловікові, а друга – жінці (у неї був ще бронзовий перстень). Серезки подібні між собою і схожі на описані вище кільця, які чоловіки носили на мочці вуха як кліпси. Але одна прикраса з пари вирізняється: кінці кільця заходять один за одиний. Імовірно, вона була спеціально виготовлена за взірцем чоловічої серезки для жіночого убрання. Але скіф'янка носила прикрасу по-іншому: у прколотій мочці вушка або як скроневу підвіску (на стрічці). Отже, знову перед нами простір для припущень щодо сімейних чи шлюбних звичаїв у скіфів. Хоча, можливо, ця пара серезок, відбиває індивідуальну ситуацію, яка трапилась при похованні подружжя. Прикраси, про які йшлося вище, були виготовлені в VI–V ст. до н.е. Простота форми кільцеподібних серезок не стала на заваді використання їх як знаків належності до певної соціальної групи (воїнів). Пізніше – в IV ст. до н.е. – чоловіки також носили серезки-кільця. Вони, можливо, не тільки відбивали статус власника, мали

значення апотропея, але й були пов'язані з символікою сімейних чи шлюбних звичаїв у скіфів. Наприклад, у похованні чоловіка і жінки в кургані № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне (Дніпропетровська обл.) при чоловікові, зафіксована сережка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, зі звуженими і загостреними кінцями, що далеко заходять один другий (кат. № 17, інв. № АЗС-2446).

Отже, кільцеподібні сережки – найбільша група прикрас цієї категорії. Вони відігравали різну роль у костюмних комплексах: апотропеї, знаки особливого статусу, вікової градації, шлюбні звичаї тощо.

Сережки човникоподібні або «кораблики». Деякі форми прикрас народились як результат взаємодії скіфських та грецьких традицій. Йдеться про сережки, що одержали в нашій літературі назву «калачики»^{**}: їх скіф'янки включали до костюмів з VI ст. до н.е. У зарубіжній науці прийняті такі визначення: «човникоподібні», «кораблики», «місяцеподібні». Назви відбивають уявлення про витoki форми: її походження пов'язане з художнім образом човна-місяця, іншими словами – місяця, оберненого «ріжками догори». Мотив з'явився у декоративному мистецтві Єгипту в III тис. до н.е., і впродовж певного часу став основою для створення прикрас, популярних у I тис. до н.е. Цю думку висловив К. Хадачек, який присвятив результатам вивчення сережок монографію. Але припускаючи, що фігура човника-місяця викликала появу відомої моделі, остаточно її оформлення (як прикраси з типовими рисами) він відносив до I тис. до н.е. За спостереженнями вченого це відбулося в Іонії: на острові Самос знайдено човникоподібні сережки VII ст. до н.е. [51]. Але зараз відомі й більш ранні екземпляри – на Кіпрі, а також у Трої – серед пам'яток II тис. до н.е. [52].

За час існування човників було створено безліч варіантів на основі базових моделей. Автори, що вивчали питання генезису сережок, мали на увазі одну початкову форму, з якої вирости виробу, схожі за абрисом корпусу, але різні за морфологічними ознаками. Як сказано вище, К. Хадачек вважав

основою фігуру місяця-човника. А відома дослідниця А.П. Манцевич висловила думку, що сережки місяцеподібної форми є модифікацією кільця з потовщенням знизу [53]. Оздобу такого типу походять з Центральної Європи, а саме з областей Подунав'я, час їх появи – початок II тис. до н.е. Пізніше «човники» потрапили до Єгипти та Передньої Азії [54]. Англійський вчений А. Хіггінс дійшов висновку, що генезу «човників» відображають знахідки на території Кіпру (XIV – XI ст. до н.е.): кільцеподібна сережка з ледь помітним потовщенням поступово перетворилась на модель з чітко окресленим корпусом і високою дужкою. Її витoki він вбачав у виробках мікенського кола пам'яток [55].

Версії А.П. Манцевич та А. Хіггінса збігаються в тому, що вони відтворюють першооснову «човників» як кільцеподібну сережку. Крім того, сучасний стан науки дозволяє твердити про однорідність матеріальної культури Подунав'я та Середземномор'я саме у II тис. до н.е. Отже, можна погодитись з гіпотезою про європейські корені сережок човників. Час появи такої форми, що нагадує човник чи кораблик – середина II тис. до н.е. Це засвідчили археологічні знахідки, наведені вище. Але, ймовірно, існувала ще й передньоазіатська лінія розвитку прикрас. Базовою моделлю для них був мотив човна-місяця, який прийшов із єгипетського мистецтва. З початку I тис. до н.е. на території Передньої Азії моделі, контури яких нагадують зображення місяця «ріжками вверх», стали особливо популярними. В різних ювелірних центрах відбулась модифікація основи. Характерною рисою деяких типів сережок є те, що вони не мають дужки. Асирійські рельєфи демонструють, як носили такі оздобу: прикріплювали на мочці вуха, щільно стискаючи звужені кінці. З часом, завдяки деталям оформлення корпусу: підвісками, опуклинами – прикраси набирають іншого вигляду [56].

На території Передньої Азії також мали поширення прикраси, які можна умовно назвати європейськими човниками, тобто сережки, що складаються з опуклого корпусу у формі човника

(човника) та дужки. У різних ювелірних центрах майстри модифікували форму. Наприклад, виділяються так звані фінікійські оздобы [57]. Але переважали місцеві варіанти.

Типові човники стали особливо популярними в Греції у класичний період. Крім того, знайдено численні екземпляри серед пам'яток Кавказу та Закавказзя. До IV ст. до н.е. ці сережки були найбільш поширеною формою прикрас.

У грецькому ювелірному мистецтві можна побачити такі основні варіанти човників чи корабликів: 1) над корпусом вміщено диск, 2) корпус з високою дужкою, без диска; 3) прикраси з підвісками по нижньому краю човника. Схожі сережки знайдено в некрополях грецьких колоній Північного Причорномор'я та курганах скіфської еліти (Куль-Оба, Велика Близниця). Аналіз виробів цього типу свідчить про певні етапи розвитку різних моделей сережок човників: VI ст. до н.е. – без диска і без підвісок, корпус вкритий філігранними візерунками, «ріжки» з'єднані круглою дужкою; V ст. до н.е. – з'являються підвіски до корпусу, «ріжки» якого оформлені у вигляді розеток; IV ст. до н.е. – композиційним центром стає великий диск, прикрашений орнаментом, корпус переобтяжений великою кількістю підвісок, прикріплених на своєрідній сіточці, утвореній із ланцюжків. Всі форми співіснували в IV ст. до н.е.

С.С. Бессонова та інші науковці, вивчаючи місяцеподібні сережки, накреслили певну схему їх поширення у вбранні населення Скіфії. За часів скіфської архаїки (VII – початок VI ст. до н.е.) на землі Скіфії потрапляли окремі екземпляри, які належать до близькосхідного варіанту прикрас. А пізніше – наприкінці VI – початку V ст. до н.е. човники іншого абрису стали елементами вбрання гречанок з міст Ольвії, Німфею, Корокондами. Найбільшого поширення сережки-човники набули у V–IV ст. до н.е. у костюмах скіфської племінної верхівки [58]. Причому, спостерігаємо значну різноманітність виробів. В.Г. Петренко, розглянувши знахідки човників («калачиків», як називає їх дослідниця) зі скіфських поховань, зазначила, що

тотожних серед них нема: «Вони не стали масовою продукцією..., а залишались індивідуальними творами» [59]. В.Г. Петренко об'єднала всі відомі на той час зразки в один тип, в якому за абрисом корпусу, а також його завершень (тобто, «ріжків» місяцеподібного корпусу) та іншими істотними деталями виділила сім варіантів [60].

У колекції МІКУ – 35 екземплярів сережок – човників та їх варіантів. Пари складають 28 оздоб, але у вбранні є й по одній прикрасі. Як правило, сережки типу човник вирізняє однакова будова: корпус, контури якого нагадують півмісяць, обернений «ріжками вверх», і дротяна дужка з відігнутих кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, розширених у середній частині і звужених на кінцях. Обидві деталі оздоблені орнаментами, виконаними з тоненьких дротинок та дрібних гранул; крім того, є екземпляри, декоровані рельєфними візерунками, відтиснутими за матрицею (кургани № 3, поховання № 2 поблизу с. Богданівка Херсонської обл. (кат. № 92, інв. №№ АЗС-3315/1-2); № 3, поховання № 7 поблизу с. Кут Дніпропетровської обл. (кат. № 87, інв. №№ АЗС-1839/1-2).

Корпуси сережок розрізняються абрисом: опуклий у середній частині тулуб і досить тоненькі закінчення; контури деяких сережок нагадують півмісяць, а знахідка з розкопок С.А. Мазаракі в Сумській обл. має тулуб у вигляді дугоподібно зігнутої трубочки (кат. № 84, інв. № ДМ-6467).

Аналіз морфологічних особливостей сережок-човників дозволяє побачити кілька типів та варіантів за оформленням закінчень корпусу («ріжок»).

1). Прикраси з розетками на обох кінцях корпусу знайдено в курганах № 383, поховання № 1 поблизу с. Грушківка Черкаської обл. (кат. № 82, інв. № АЗС-968); № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці (кат. № 83, інв. № ДМ-6353) та випадкові знахідки (кат. №№ 84 і 85, інв. №№ ДМ-6467 і ДМ-6273) у Сумській обл.; № 4, поховання № 1 з кург. гр. Дідової Могили поблизу селища Ізобільне (ліквідоване у 1989 р.) Дніпропетровської обл. (кат. № 88, інв. №№ АЗС-3517/1-2); № 2, поховання № 1

поблизу с. Таборівка Миколаївської обл. (кат. № 91, інв. №№ АЗС-3477/1-2); № 3, поховання № 2 поблизу с. Богданівка Херсонської обл. (кат. № 92, інв. №№ АЗС-3315/1-2); № 7, поховання № 2 поблизу с. Сергіївка Херсонської обл. (кат. № 93, інв. №№ АЗС-3308–3309); № 3, поховання № 7 поблизу с. Кут Дніпропетровської обл. (кат. № 87, інв. №№ АЗС-1839/1-2).

2). Прикраси з розеткою на одному кінці корпусу походять з курганів № 1 (Малий Чортотлик), поховання № 1 поблизу с. Чкалове Дніпропетровської обл. (кат. № 86, інв. №№ АЗС-3510-3511); № 3, поховання № 6 поблизу смт Якимівка Запорізької обл. (кат. № 89, інв. №№ АЗС-3682/1-2); № 6 поблизу с. Лукаші Київської області (кат. № 81, інв. №№ АЗС-1808-1809); № 45, поховання № 1 поблизу с. Любимівка Херсонської обл. (кат. № 95, інв. № АЗС-2314).

3). Сережки з мініатюрною фігуркою водоплавного птаха на «ріжках» корпусу знайдені в кургані № 38, поховання № 3 поблизу с. Любимівка Херсонської обл. (кат. № 94, інв. №№ АЗС-2311/1-2).

4). Сережки, ріжки корпусу яких підкреслені обідками із золотого дроту (пара). На одному кінці корпусу – розетка, на другому – пустотіла на півсфера походять з кургану № 11, поховання № 3 поблизу смт Якимівка Запорізької обл. (кат. № 90, інв. №№ АЗС-3686/1-2).

5). Човники зі скульптурними фігурками водоплавних птахів на «ріжках» та з підвісками, прикріпленими до корпусу. Зафіксовані в курганах № 4 поблизу с. Новосілка, Черкаської обл. (кат. № 96, інв. №№ ДМ-6169-6170); № 8, поховання № 2 поблизу с. Вовчанське Запорізької обл. (кат. № 97, інв. №№ АЗС-3641/1-2).

Сережки виконано в руслі художнього стилю, що склався на цей час у Північному Причорномор'ї: є моделі грецьких зразків, але більшість переформлені у відповідності з місцевою естетикою та ідеологічними нормами. Можна зробити висновок, що човники, з'явилися як інокультурна модель, але стали невід'ємною частиною скіфського жіночого костюма. С.С. Бессонова наголосила, що ці сережки набули поширення у середовищі елітизованої соціальної

верхівки, а форма і декор прикрас відбивають символіку водної стихії [61]. Зображення качки, вміщене на сережках, мабуть, поглиблює зміст прикраси, оскільки водоплавний птах втілює уявлення про поєднання трьох стихій (неба, землі, води). Не зважаючи на різницю в оформленні, всі сережки – човники семантично однорідні: їх змістовне навантаження відповідає уявленням про культ плодючості. Тому виникає припущення, що мотив качки, вплетений у візерунки, властиві парадним костюмам, ймовірно, акцентував якусь специфіку вбрання, можливо, його церемоніальний характер, пов'язаний зі шлюбом [62].

У цьому контексті слід розглянути комплект прикрас з кургану № 4 поблизу с. Новосілка (Черкаська обл.) [63]. У могилі були поховані чоловік і жінка, які належали до аристократичного кола Скіфії. В костюмі небіжчиці зафіксовані золоті пластинки для оздоблення головного убору та сукні, а також – сережки, підвіски, ланцюжок із фігурних елементів, намисто зі склоподібної маси та браслети-перев'язі з таких же намистин. У контексті заявленої теми, особливо привертають увагу сережки, оформлені зображеннями водоплавних птахів (кат. № 96, інв. №№ ДМ-6169-6170), а також дві скроневі підвіски – унікальні багатодетальні прикраси, які прикріплювали до налобної пов'язки (кат. № 107, інв. №№ ДМ-6435-6436). Основний елемент кожної підвіски – пластина складної конфігурації – три сторони (бічні та нижня) утворюють прямокутник з хвилястим верхнім краєм. Знизу пластина оформлена каскадом маленьких овальних та трапецієподібних привісок. На прямокутному полі показано сцену битви людини з грифоном, відтиснуту за матрицею. Сюжет, можливо, передає уявлення про одвічну боротьбу добра і зла, життя і смерті, втілене у битві героя з фантастичною істотою, перемога над якою символізує утвердження буття через подолання смерті. Ідею відродження уособлюють і пагони рослин, вміщені у верхній (фігурній) частині основної деталі підвісок – по два на кожній пластинці (зображення рослин за абрисом схожі на крин). Форма прикрас

унікальна, а в передачі мотивів спостерігаємо своєрідність художнього стилю, який вирізняє вироби місцевих майстрів. Зміст зображень «прочитуємо», аналізуючи всі образи – водоплавного птаха, крин, «протистояння героя і грифона». Як сказано вище, і наративні, і орнаментальні композиції, ймовірно, пов'язані з оформленням шлюбного вбрання.

Прикраси, що належали чоловіку, також підкреслюють особливий характер його костюма. За свідченнями дослідника кургану А. Бидловського на шії чоловіка зафіксована прикраса із золотих кілець, а біля черепа лежала золота сережка. Її корпус зроблено у вигляді пустотілої фігурки, обриси якої нагадують водоплавного птаха, мабуть, качки: показано довгу шию, око, контури складених крилець. На хвостіку птаха припаяно мініатюрне кільце, в яке вставлено один кінець дротяної дужки. Другий кінець загнутий і прилягає до голови качки (кат. № 98, інв. № ДМ-6402). Сережка, унікальна, але аналогії є в пам'ятках на землях Лісостепового Правобережжя. Можливо, така форма прикрас як продукція місцевих майстрів з'явилась під впливом поширених у цей час (V – IV ст. до н.е.) човників [64].

У деяких джерелах зазначено, що сережки – човники були в костюмах чоловіків. Та чи справді носили скіфи такі оздоби? Щоб відповісти на це питання, слід проаналізувати інформацію, подану археологами. Відомий дослідник О.М. Лесков у звіті про археологічні розкопки курганів на землях Херсонської області та публікації знахідок повідомляє, що в похованні чоловіка в кургані № 45, поховання № 1 поблизу с. Любимівка знайдено сережку у формі човника з розеткою на одному кінці (кат. № 95, інв. № АЗС-2314), а також золоті аплікації – пластини із зображенням лева. Крім того, при небіжчикові були списи, вістря стріл, ножі [65]. Сумніви щодо статі небіжчика розвіяли антропологічні свідчення, за якими у зазначеній могилі була похована літня жінка [66].

О.О. Бобринський, дослідивши поховання в кургані № 383 поблизу с. Грушківка (Черкаська обл.), описав такі декоративні елементи костюма: одна

сережка-човник, електрова гривна, різки намиста із напівдорогоцінного каміння та золотих і срібних намистин [67]. Привертають увагу деякі подробиці поховального обряду: небіжчика оточили встромленими у землю вістрями стріл (150 екз.), крім того, в могилі була зброя: залізний меч, два вістря списів, а також спорядження коня: залізні вудила з псаліями, нахрапник, пластини – накладки на вузду, а ще кераміка: чорнолощена корчага і ліпна амфороподібна посудина. Всі матеріали свідчать, що небіжчик – соціально виділена особа. О.О. Бобринський та інші археологи (наприклад, В.Г. Петренко, В.А. Іллінська) вважали, що це чоловік. Найвагоміші аргументи: залізний меч, спорядження коня і одна сережка у костюмному комплексі. Але археологічні дослідження показали, що в могилі «амазонок» – жінок-воїнів – інколи клали меч, крім того, є відомості і про спорядження коня [68]. За відсутності антропологічних даних, проаналізуємо склад декору: крім зазначеної сережки (кат. № 82, інв. № АЗС-968) є дві категорії нашійних прикрас. Гривна – гладенька, дротяна – оздоба, яка могла належати і чоловікові, і жінці, і дитині. Намисто з різноманітних намистин – за спостереженнями фахівців – деталь тільки жіночого та дитячого вбрання. Тобто, як і в першому випадку, нема ніяких підстав вважати, що в могилі було поховання чоловіка. Іншими словами, сережки – човники були елементами тільки жіночих костюмних комплексів.

Історики костюма та етнографи відмічають, що модні, тобто престижні оздоби стимулюють появу імітацій з недорогих матеріалів. Пам'ятки Північного Причорномор'я демонструють нові типи, що склались на базі моделей човників, зі срібла та бронзи і, навіть, із глини. Згадаємо знахідку в кургані № 11, поховання № 3 поблизу с. Гюнівка (Запорізька обл.): теракотова сережка типу човник [69].

Отже, сережки-човники з'явилися в античному світі у II тис. до н.е., а на території Скіфії, мали власну лінію розвитку. В нашій колекції привертає увагу група сережок з умовною назвою

«Варіанти сережок типу човник». Ці вироби відрізняються від описаних вище човників і за технологією виготовлення, і за декором. Але В.Г. Петренко та інші дослідники називають калачиками оздобу кільцеподібної чи овальної форми з потовщенням знизу і схожі (навіть віддалено) на півмісяць або човник. У статті вже була наведена думка В.Г. Петренко про появу типу сережок, що за формою нагадують фігурку водоплавного птаха (кат. № 98, інв. № ДМ-6402) під впливом човників. Можливо, абрис останніх давні художники використали і для створення оздоб, що мають вигляд проекції традиційного човника. Йдеться про прикраси з костюмного комплексу жінки, поховання якої дослідили в кургані Казенна Могила (Запорізька обл.): сережки (пара) у вигляді півмісяця вирізняє плаский корпус. Знизу він розширений, плавно переходить у високу дужку (кат. № 100, інв. №№ АЗС-3736/1-2).

Привертає увагу знахідка в костюмному комплексі «амазонки» в кургані № 2, поховання № 2 поблизу смт Якимівка (Запорізька обл.) сережка петлеподібного чи краплеподібного абрису, зроблена з чотиригранного у перетині дроту з розширеною нижньою частиною. Застібка сережки збоку: її утворюють звужені кінці дроту, відігнуті назовні і загнуті у вигляді гачків (кат. № 99, інв. № АЗС-3679). В.Г. Петренко описує подібні знахідки в ряду так званих калачиків (тип 10). Стосовно прикраси варіанту 3 дослідниця зазначає, що корпус прикраси втратив форму калачика і перетворився ... «в чотиригранне розширення, з якого з одного боку піднімається висока дужка з відігнутим кінцем. На вільний кінець насаджена срібна голівка качечки» [70]. Оздобу 4-го варіанту (за В.Г. Петренко) ще більш схематичні: «...вільний кінець умовного калачика і кінець дужки однаково відігнуті» [71]. Мабуть, слід приєднатись до припущення В.Г. Петренко про зв'язок петлеподібних прикрас з сережками-човниками. Адже, як сказано вище, на думку таких вчених як А.П. Манцевич та Хіггінса сережки місяцеподібної форми є модифікацією кільця з потовщенням знизу.

У зазначеному розділі вміщено відомості про унікальні сережки у формі напівовалу, зроблені зі срібного листа, зігнутого так, що утворилися прикраси з пустотілим чотиригранним корпусом, потовщеним знизу (курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Першокостянтинівка Херсонської обл.) (кат. № 101, інв. №№ АЗС-2441-2442). Всередину корпусу були вставлені тонкі дротинки, які, можливо, служили застібками.

Ще одну групу виробів ми виділяємо під назвою «*фігурні сережки*». Їх основна деталь складається з двох пластин, вирізаних за контуром композиції. На одній з пластин вміщено відтиснутий у високому рельєфі антропоморфний образ, а інша – гладенька. Обидві пластинки спаяні одна з одною, а між ними вставлена і наглухо закріплена висока дротяна дужка у вигляді гачка. Сережки є зразком творчості майстрів Північного Причорномор'я. Зображення на пластинах надзвичайно інформативні для дослідження релігії та інших явищ культури, зокрема, костюма.

Звернемось до прикрас із зображенням богині у позі Оранти. У каталог включено 3 екземпляри таких сережок. Вони розрізняються деталями. У костюмі небіжчиці, так званої цариці, поховання якої дослідили у кургані Товста Могила (Дніпропетровська обл.), на сережках (кат. № 102, інв. №№ АЗС-2604/1-2) змальовано жінку у високому головному уборі, одягнену в довге убрання, можливо, так званий іонійський хітон, хресто-подібно перев'язаний під грудьми. Художник передав образ богині, яка сидить на троні, здійнявши руки догори. З обох боків трон оформлений схематичними зображеннями левів. Дехто з дослідників вважає, що на підвісках показано богиню Кібелу, яка сидить на двох левах [72]. Культ Кібели, можливо, був запозичений скіфами з Малої Азії: згадаємо пасаж з «Мельпомени» Геродота, в якому він пише про Анахарсіса – «Пропливши кораблем через Геллеспонт... і побачивши, як кізікінці святкують свято на честь Матері Богів, Анахарсіс дав урочисту обітницю Матері Богів, якщо він повернеться живий і здоровий на свою батьківщину, принести жертву,

як він бачив у кізікінців» [Геродот, IV,76]. Іконографія образу божества відповідає пам'яткам боспорського мистецтва: богиня на троні, оформленому обабіч зображеннями левів [73].

Сережки були елементами повного костюмного комплексу і підкреслюють високий соціальний статус жінки в релігійній (жриця) і сімейній (мати молодшого сина скіфського зверхника) сферах.

Аналогічна сережка зафіксована у костюмі дівчинки 15-ти років, поховання якої дослідили в кургані № 2, поховання № 6 поблизу с. Любимівка Херсонської обл. (кат. № 103, інв. № АЗС-2312). Як і на оздобах з кургану Товста Могила, на лицьовій пластині зображено жінку, вбрання якої схоже на еллінське: особливо сукня, тому що нагадує іонійський хітон з характерним напуском, підперезаний широким паском під грудьми. Богиня сидить на троні, з лівого боку якого виступає профільне зображення голови барана та його ніг, хоча останні нагадують лапи хижака з породи котячих. «Кібела на левові» – таке припущення висловили деякі дослідники щодо образу жінки. «Європа на бикю» – це трактування О.М. Лескова [74]. На думку С.С. Бессонової образ малоазійської богині Кібели у скіфському середовищі одержав новий зміст і поєднав у собі уявлення про володарку звірів та божество рослинного світу [75].

У наборі знімних прикрас дівчинки були ще скляне намисто та медальйон із зображенням змії. Але основні знакові функції втілені у сережці. Привертає увагу той факт, що дівчинка мала тільки одну сережку. Про цей звичай – носити одну сережку – у статті вже вміщено матеріали стосовно дітей та чоловіків. Щодо жіночих костюмів: у 23% усіх наборів ювелірних виробів, які належали скіф'янкам, зафіксовано по одній сережці. В цьому слід вбачати вияв різних факторів: суспільний та сімейний статус жінки, її вік, традиції роду. За спостереженнями дослідників одну сережку носили юні дівчата або літні жінки. Етнографічні матеріали свідчать, що у деяких народів (наприклад, у Середній Азії) такі ювелірні вироби, як сережки, були знаками спроможності

жінки до народження [76]. Одну сережку носили ті, хто ще не могли (через ранній вік) або вже не могли (тобто, старші жінки) народити. Можливо, у скіфів існувала така само традиція. У конкретному випадку – кургані № 2 поблизу с. Любимівка – сережка – знак того, що власниця не перейшла до класу дорослих. Принагідно зауважимо, що по одній сережці інколи носили «амазонки». У статті вже написано про їхні костюми з однією сережкою. Можливо, одна сережка у «амазонки» також означала, що небіжчиця не мала дітей, бо за життя виконувала обов'язки воїна.

Типологічно близькі до описаних пара унікальних сережок (кат. № 104, інв. №№ АЗС-3661/1-2) з поховання жінки (№ 3) в кургані № 10 поблизу с. Велика Знам'янка (Запорізька обл.). Головна деталь кожної оздоби виготовлена з двох пластин, на яких вміщено сюжетну композицію, відтиснуту за матрицею у високому рельєфі. Перед нами фронтальне зображення жінки в опатному вбранні. Воно підтверджує, що давній художник подає переосмислений образ божества, оскільки і головний убір і сукня є характерними для скіф'янок. Отже, богиня сидить у величній позі на троні, руки лежать на колінах, правою рукою підтримує посудину з округлим корпусом і широким вінчиком. Увагу привертають прикраси трону. На його спинці, обабіч, бачимо зображення сфінксів, обернених один до одного спинами. Не дивлячись на мініатюрність, образи сфінксів подано досить детально. Людська голова гордо поставлена на довгій шиї. Обличчя з правильними рисами. Зачіску показано у вигляді валика, вкритого тонкими рельєфними лініями – пасмами волосся. Опуклий бюст підкреслено напаяним кільцем, до кого підвішено привіску. Крила сфінкса нагадують гострий листочок, розправлені і підняті вгору, торкаються убору богині. Лапи істот опираються на підлокітники трону, зроблені у вигляді баранячих голів. До них також припаяні кільця і прикріплені підвіски. Зображення богині на троні зі сфінксами обабіч за іконографічними ознаками нагадує образ Кібели. Ця малоазійська богиня

була включена ще з часів архаїки до пантеону богів, про культу яких свідчать знахідки в Ольвії. Богиню представляють в *coroni muralis*, тімпаном у правій руці, левеням на колінах, сфінксами обабіч [77]. А.С. Русяєва, досліджуючи культу богів землеробства в Ольвії, зробила висновок, що до III ст. до н.е. Кібелу вшановували разом з іншими божествами плодючості. Але у III–II ст. до н.е. вона набула значення головної богині [78]. У скіфській релігії, мабуть, Кібела також не мала поширення саме як малоазійська Матір Богів. А богиня на троні є узагальненим образом божества плодючості. Її оточення: сфінкси, баран – сприймали як символи богині, а отже – культу плодючості. Образ жінки, відтворений на сережках, тісно пов'язаний з культом родючості, який уособлювали скіфські богині Аргімаса та Апі.

Іконографічні особливості образу жінки пов'язані, ймовірно, з наслідуванням зображень на витворах ольвійських майстрів [79]. Хоча сережки, про які йдеться, мабуть, виконані тореvтом зі скіфського середовища. Про це свідчить, насамперед, відтворення головного убору та сукні жінки, форми яких відповідають властивим скіфському вбранню.

У костюмному комплекті молодої небіжчиці (20-23 років) були гривна і скляне намисто. Але при визначенні соціального статусу власниці описаних оздоб, насамперед, аналізуємо сережки, тому що на них зроблено основний змістовний акцент. Слід зазначити, що жінка похована у супроводі залежної особи. Ще одна особливість: при небіжчиці знайдено зброю – стріли, спис, тобто, за життя скіф'янка була «амазонкою». Можливо, на неї поклали функції жриці божества, у вшануванні якого певну роль відігравала зброя. Такими властивостями наділена богиня Аргімаса. Скіфи сприймали її як божество родючості. Але С.С. Бессонова зазначила, що багато богинь плодючості й материнства мали і войовничі риси. Їх часто уявляли озброєними. Про Аргімасу С.С. Бессонова пише: «... Важливою її рисою було заступництво, покровительство людському роду» [80]. Отже, скіф'янка в костюмі з унікальними сережками з

наративною композицією, ймовірно, була жрицею Аргімаса.

Деякі жінки з числа амазонок, мабуть, також відігравали певну роль в обрядах вшановування божества, маючи статус служительок нижчого рангу. Їхній статус відбивають елементи убрання: золоті аплікації, якими оздоблювали головні убори, а також набори знімних прикрас різних категорій. Важлива ознака такого статусу – людські жертвоприношення.

«Сережки скульптурні» складають окрему групу. Вона не дуже велика, бо прикраси були властиві вбранню, в основному, еллінізованих скіф'янок. У нашій колекції лише кілька сережок цього типу.

Найбільш яскраві екземпляри в серії – сережки із вбрання жінки, похованої в кургані № 1 (Старший Брат) з групи Трибратніх курганів поблизу с. Огоньки в Криму (кат. № 106, інв. №№ АЗС-2282/1-2). Основна деталь – скульптурна фігурка сфінкса на постаменті, виконана в традиціях грецького ювелірного мистецтва, про що свідчать деталізація образу: тонке моделювання постаті, крил та голови міфічної істоти. Висока дужка, зроблена з вузької смужки, доповнена складною розеткою – друга деталь сережки. Привертають увагу не тільки форма, мініатюрні елементи, але й застосування складних ювелірних прийомів, зокрема, візерунки підкреслює різнокольорова емаль (блакитна та зеленкувата). Сережки є елементом багатого костюма жінки, яка належала до аристократичного кола. У вбранні небіжчиці вирізняється золота накладка на калаф – сакральний головний убір, пластинки-аплікації – прикраси покривала та одягу із зображеннями персонажів грецьких міфів [81]. Образи сфінксів, зображені на сережках, підкреслюють сакральний зміст костюма [82]. Всі декоративні елементи костюма небіжчиці відбивають не тільки особливості культури «еллінізованих скіфів», але й жрецький статус жінки.

Прикраси з диском у вигляді складної розетки, високою дужкою та скульптурною фігуркою під диском з'явилися в Північному Причорномор'ї

як продукція боспорських майстрів у середині – третій чверті IV ст. до н.е. Це вироби так званого «розкішного стилю». До таких належить мініатюрна сережка, знайдена у похованні жінки в кургані Гайманова Могила (могила № 4, поховання № 3) поблизу с. Балки (Запорізька обл.) (кат. № 105, інв. № АЗС-2644). У виробі привертає увагу, насамперед, двошарова розетка, що складається з 18-ти та 13-ти пелюсткових квіток різного діаметру, з'єднаних одна з другою. Знизу до розетки підвішено на маленькій петельці мініатюрне скульптурне зображення оголеного юнака з великими крилами. Фігурку інтерпретують як втілення образу грецького бога кохання Ерота [83]. Він тримає стрічку. Як зазначає М. Трейстер, цей мотив сережки («Ерот зі стрічкою») був поширеним у італійському вазопису [84]. Дослідник підкреслив деякі особливості у виконанні сережки: з одного боку досконала передача оперення на крилах, а з другого – примітивна антропоморфна фігурка. «Можливо, відмічені риси є проявом койне, яке склалося в ювелірному мистецтві Малої Азії та Причорномор'я на межі пізньокласичної та ранньоелліністичної епохи» [85].

Відомі дослідники творчості античних ювелірів Д. Огден і Д. Уільямс довели: ще в період архаїки (VI – початок V ст. до н.е.), в Ольвії, Німфеї, в Кольхиді виникли майстерні, і з цим пов'язано формування греко-скіфського ювелірного мистецтва [86]. Можливо, деякі сережки були виготовлені саме ювелірами з грецьких міст. Таке авторство можна припустити щодо фігурних оздоб, сережок – човників, тобто, йдеться про виконання складних ювелірних прийомів – лиття за восковою моделлю, філігрань, емаль, дотримання принципів художнього стилю, популярного в той чи інший час.

Нові явища у виробництві прикрас у Північному Причорномор'ї пов'язані з утворенням Боспорського царства (V ст. до н.е.). В час його розквіту (IV ст. до н.е.) в різних ремісничих центрах працювали грецькі майстри – переселенці з Еллади та Малої Азії. На думку Д. Огдена і Д. Уільямса «...такий переїзд легко здійснювали ювеліри з їхніми портатив-

ними інструментами, а близькість замовників дозволяла їм повністю враховувати запити» [87]. Творчість боспорських митців вплинула і на формування естетичних смаків населення Північного Причорномор'я.

Підвіски.

Усі прикраси, що належать до категорії сережки, могли носити і як скроневі підвіски. Але варто виділити в окремому розділі ті ювелірні вироби, які посідали особливе місце серед декоративних елементів костюма. Умовно їх називають підвіски. Вони відзначаються розмаїттям форм, художніх характеристик, технологією виконання тощо.

Особливу цікавість викликають прикраси головних уборів. Вони також розрізняються за багатьма параметрами, всі є унікальними, композиційно і семантично пов'язані з образами, які склали оформлення головних уборів. Найчастіше дослідники звертали увагу на оздобу з кургану № 4 поблизу с. Новосілка, про які вже йшлося вище (кат. № 107, інв. №№ ДМ-6435-6436). Наративні композиції на пластинах – деталях підвісок, відбивають уявлення про творення світу (сюжет «боротьба людини з чудовиськом»), разом з іншими прикрасами утворюють комплект, призначений для шлюбної церемонії. Як уже зазначено, витвори, ймовірно, виконані майстрами з якогось центру на землях Лісостепоного Правобережжя.

Інформація про деякі прикраси головних уборів з'явилась відносно недавно, завдяки чіткій фіксації фрагментів головних уборів у одній з могил Бердянського кургану. Йдеться про підвіски у вигляді плетених ланцюжків, на одному кінці яких прикріплені привіски: бутони з повздожніми борозенками (кат. № 112, інв. №№ АЗС-3087/37-46). Мабуть, до цього типу прикрас належить знахідка у вигляді ланцюжка, на одному кінці якого вміщено скульптурне зображення водоплавного птаха (курган № 5, поховання № 1 поблизу с. Мар'янське Запорізької обл.) (кат. № 108, інв. № АЗС-3387).

Про технологію виготовлення ланцюжків за античних часів писали дослідники Д. Огден та Д. Уільямс. Вони

зазначають, що майстри виробили кілька прийомів: «петля в петлю», кожну ланку протягували через дві попередні, а найбільш складні зразки – кілька ланок (до чотирьох), які пересікаються в одному вузлі [88]. Якраз такі ланцюжки, тобто – складні, є деталями підвісок, описаних вище. Такі ланцюжки збирали зі спаяних ланок, а дротинки використовували ковані. Прості ланцюжки, які складаються з кількох ланок використовували у багатьох сережках. Ланки – мініатюрні кільця не спаювали, вставляючи одну деталь в іншу (кат. № 96, інв. №№ ДМ-6169-6170; кат. № 97, інв. №№ АЗС-3641/1-2).

Унікальними є підвіски у вигляді зрізаного конуса, прикрашені емаллю (кат. № 109, інв. №№ АЗС-3112/1-2) (знахідки з кургану № 13, поховання № 2 поблизу с. Мар'ївка Запорізької обл.). Широкі дужки виключають можливість носити ці предмети як сережки, хоча у звіті про археологічні дослідження і публікації їх умовно називають саме сережками. Вони походять із пограбованого поховання жінки. Крім означених сережок знайдено спіралі-пронизки і фігурні елементи нашийної прикраси [89].

За формою колоноподібні підвіски не мають аналогій ні серед скіфських, ні серед еллінських старожитностей. Вироби оздоблені в техніці, яку називають перетинчастою інкрустацією. Етапи виконання роботи: виготовлення трубочок з листового золота, напаявання перетинок для утворення гнізд, заповнення порожнин розплавом склоподібної маси, яка застигаючи, щільно з'єднувалася з металом і набувала вигляду самоцвіту. Такий спосіб оформлення речей застосовували ще III тис. до н.е. в Єгипті, а пізніше – в країнах Передньої Азії [90]. На перший погляд засоби оздоблення поверхні підвісок у вигляді зрізаного конуса нагадують предмети з Келермеських курганів: так звані «прикраси від трону», які вважають трофеями з Ассирії, велику золоту пластину із зображенням пантери: вона була прикрасою щита (VII – VI ст. до н.е.) [91]. Але ці всі речі великі, наші сережки – мініатюрні. Як відомо, найбільш ранні зразки поліхромного декору в Північному Причорномор'ї

походять з поховань кіммерійців (IX – VIII ст. до н.е.). Серед знахідок, що репрезентують їхню культуру – вироби різних категорій, прикрашені бурштином, склоподібною масою, фаянсом. Порожнини для вставок зроблено дротинкою, прямокутним у перетині стрижнем [92]. Але на предметі, який одержав умовну назву «шпилька» (курган поблизу с. Вільшана, Черкаська обл.), напаяно вузьку пластинку для створення круглих гнізд. В них вставлені скляні намистини (кільцеподібні) синього кольору [93]. Оздоблення золотих виробів емаллями притаманне творчості еллінських ювелірів класичного та елліністичного періодів. Характерною рисою поліхромії V – IV ст. до н.е. є те, що кольоровий декор вміщено на золотому тлі. Орнамент на поверхні творів створювали круглими у перерізі дротинками. Візерунки заповнювали кольоровою емаллю.

Звернемо увагу ще на одну деталь сережок з Мар'ївки – роз'ємні дужки. Для прикрас, які носили у вухах, дужки робили дротяними, а для підвісок різного виду – пластинчастими. Вони характерні для виробів VI – V ст. до н.е. [94]. Отже, за нашими уявленнями, ця дата є найбільш прийнятною для витворів, які ми аналізуємо. Предмети, ймовірно, були підвісками до головного убору. Їх закріплювали штифтами крізь отвори роз'ємних дужок на м'якому пружку з повсті, шкіри, тканини, луба – налобній стрічці чи обідку до шапочки. Можна висловлювати безліч припущень, але всі вони залишаться версіями, які важко довести (хоча й заперечити). Загалом, як зазначено вище, це відбиває індивідуальні особливості поховання. З цим же пов'язане довге «життя» прикрас, адже поховання було здійснене у IV ст. до н.е.

Деякі оздоби, включені в каталог, можливо, були деталями кільцеподібних сережок: підвіска у вигляді скульптурного зображення птаха з Центральної Могили кургану Огуз (кат. № 114, інв. № ДМ-6267) і трапецієподібна, так звана «коробчата», з кургану № 7 поблизу с. Новокам'янка Херсонської обл. (кат. № 113, інв. № АЗС-3290).

З поховань дітей походять матеріали для реконструкції головних уборів –

комплекти декоративних елементів, що включали також і оригінальні підвіски. Йдеться про знахідки в кургані № 4, гробниця № 3 в урочищі Носаки Запорізької обл. На голові небіжчиці (дівчинки 6-7 років) зафіксовано намисто різного кольору – оздоба шапочки, до якої з обох боків було прикріплені по дві стрічки, прикрашені золотими пластинками-гудзиками та трубчастими пронизками (по 2 на кожній стрічці) [95]. Останні є унікальними виробами: мініатюрний золотий циліндр, орнаментований «S»-подібними спіралями з тоненьких дротин, знизу до циліндра припаяна «розетка» вирізана із золотого листа. На невиразних пелюстках квітки – візерунки також із дротинки (кат. № 110, інв. №№ АЗС 2716/1-4).

Ще одну дитячу шапочку, яка також належала дівчинці 6 – 7 років, вирізняють підвіски з гагату (кат. № 111, інв. №№ АЗС-3698/1-2). Знахідки в кургані № 16, гробниця № 4 поблизу с. Златопіль Запорізької обл. У костюмних комплексах племен, які у V–IV ст. до н.е. мешкали на степових просторах Північного Причорномор'я, прикраси з коштовного каміння та бурштину досить рідкісні. Але з каталогу видно, що трапляються бурштинові намистини на кільцеподібних сережках, вставки з сердоліку, гагату тощо. Всі декоративні засоби мали значення амулетів. Особливим змістом наділяли, мабуть, бурштин: він у свідомості скіфів зберігав значення солярного символу. Яскраве свідчення – бурштинова вставка в центрі композиції на ритуальній посудині з Братолюбівського кургану [96]. Невелику кількість бурштинових виробів у вбранні скіфів цього часу, мабуть, слід пояснити тією ж причиною, що й значне зменшення прикрас з бурштину у населення Лісостепової Скіфії: розривом зв'язків із джерелами видобутку самоцвітів [97]. Натомість, особливої ваги набирають вироби зі склоподібної маси – намисто з вічками, яке використовували не тільки для створення нагрудних прикрас, браслетів-перев'язок, але й оформлення сережок.

Огляд сережок з колекції Музею історичних коштовностей України дає

можливість скласти уявлення про естетичну та символічну роль різних моделей у скіфському костюмі, художні принципи створення прикрас цієї категорії впродовж VI – IV ст. до н.е., а також – розвиток ювелірного мистецтва на території Північного Причорномор'я.

Посилання та примітки

- [1] Петренко 1978-Б. – 144 с.
- [2] Там само. – С. 21.
- [3] Там само.
- [4] Тереножкин 1961. – С. 202. – Рис. 113, 13, 14, 30, 31.
- [5] Бидзиля, Яковенко 1974. – С. 148-159; Мурзін 1977. – С. 74-78; Дудин 2009. – С. 8-16.
- [6] Бокий, Горбул 1985. – С. 226.
- [7] Корпусова, Белозер 1980. – С. 240.
- [8] Аванесова 1991. – С. 53.
- [9] Sulimirski 1936. – S. 113; Moskwa 1963. – S. 253-259.
- [10] Bukowski 1960. – P. 70-72.
- [11] Онайко 1960. – С. 34.
- [12] Там само. – С. 50-51.
- [13] Петренко 1978-Б. – С. 25.
- [14] Там само. – С. 26.
- [15] Мелокова 1979. – С. 104. – Рис. 34, 17, 18.
- [16] Петренко 1978-Б. – С. 26.
- [17] Скорий 1990. – С. 34-36.
- [18] Петренко 1978-Б. – Табл. 16, 48-50, 51-59.
- [19] Klocko, Czebreszuk 1997. – S. 93-94.
- [20] Gedl 1975. – S. 45.
- [21] Klocko, Czebreszuk 1997. – S. 95; Клочко 2007. – С. 87-89.
- [22] Gawlik 2007. – S. 219-240.1940
- [23] Там само. – S. 240.
- [24] Дараган 2011. – С. 612.
- [25] Полит 2010. – С. 356-362.
- [26] Клочко 2012-Б. – С. 223-232.
- [27] Ханенко 1889-Б. – С. 11. – Табл. XXIX, 423; Петренко 1978-Б. – С. 26. – Табл. 16 (54).
- [28] История искусства зарубежных стран ... 1980. – С. 180, 181, 185, 187; рис. 182, 185, 186.
- [29] Чугунов 2003. – С. 386.
- [30] Клочко 2011-Б. – С. 91.
- [31] Ильинская 1968. – С. 52. – Табл. XLI, 1-16; XLII, 1-5.
- [32] Петренко 1978-Б. – С. 28.
- [33] Там само. – С. 144.
- [34] Уильямс, Огден 1979. – С. 27.
- [35] Там само. – С. 25.
- [36] Там само. – С. 23.
- [37] Бессонова 1983. – С. 93.
- [38] Савостина 1996. – С. 76-83.
- [39] Фармаковский 1921. – 45 с.
- [40] Античные государства Северного Причерноморья 1984. – С. 325. – Табл. СXXXIV, 12.

- [41] Ключко, Гребенников 1982. – С. 86-96.
 [42] Скржинська 2008. – С.13.
 [43] Петренко 1978-Б. – С. 33.
 [44] Мозолевський 1979. – С. 110-111, 238.
 [45] Петренко 1978-Б. – С. 34.
 [46] Там само. – Табл. 22, 2.
 [47] Там само. – Табл. 22, 1.
 [48] Шапошникова ... Ф. експ.: 1982/3. – С. 73.
 [49] Ключко 1995. – С. 21-23.
 [50] Зарайская, Привалов 1992. – С. 138, 140. – Рис. 5 (26-27).
 [51] Nadaszek 1903. – S. 13, 21.
 [52] Higgins 1964. – P. 73, 87.
 [53] Манцевич 1961. – С. 160.
 [54] Там само. – С. 161.
 [55] Higgins 1964. – P. 87-89. – Tabl. 12, В, Е, Н.
 [56] Maxwell-Hislop 1971. – P. 242.
 [57] Там само. – P. 244.
 [58] Бессонова 2007. – С. 22.
 [59] Петренко 1978-Б. – С. 29.
 [60] Там само. – С. 29.
 [61] Бессонова 2007. – С. 24.
 [62] Ключко 2010. – С. 64-65.
 [63] Bydlowski 1904. – S. 59-60.
 [64] Петренко 1978-Б. – С. 31. – Табл. 18,2.
 [65] Лесков 1974. – С. 62, рис. 51; Петренко 1978-Б. – С. 30.
 Принагідно, слід зазначити, що О.М. Лесков вважав, що в кургані № 38, пох. № 3 поблизу с. Любимівка (Херсонської обл.) було поховано чоловіка, хоча в могилі знайдено дві сережки у формі човника у комплекті з золотою плетеною гривною. Припущення виникло через те, що при небіжчикові, крім названих знімних прикрас – сережок та плетеної гривни, була зброя: меч, два списи, вістря стріл, а також інші речі, властиві чоловікові: бронзовий казан, бронзовий черпак з ручкою у формі голови лебедя. Але треба відзначити, що серед предметів, покладених у могилу, були дзеркало та лекиф (Ключко 2010. – С. 66)
 [66] Ключко 2011-В. – С. 53-64.
 [67] Бобринский 1902. – С. 40. – Рис. 14.
 [68] Фиалко 1991. – С. 13; Ключко 2018-Б. – С. 185.
 [69] Отрошенко ... Ф. експ.: 1976/6. – С. 139.
 [70] Петренко 1978-Б. – С. 31. – Табл. 18,5.
 [71] Там само. – С. 31 – Табл. 18,6.
 [72] Там само. – С. 31.
 [73] Бессонова 1983. – С. 92.
 [74] Лесков 1974. – С. 61-62.
 [75] Там само. – С. 91-92.
 [76] Чвырь 1970. – С. 115 – 121.
 [77] Шевченко 2014. – С. 40-47.
 [78] Русяева 1979. – С.109.
 [79] Там само. – Рис.51
 [80] Бессонова 2007. – С. 39.
 [81] Кирилин 1978. – С. 178-183.
 [82] Ключко, Березова 1998. – С. 151-158.
 [83] Трейстер 2009. – С. 70-80. – Рис. 1.

- [84] Там само. – С. 74.
 [85] Там само.
 [86] Уильямс, Огден 1979. – С. 125.
 [87] Там само. – С. 260.
 [88]. Там само. – С. 260.
 [89] Ключко, Шаміна 2006. – С. 16-20. – Рис. 1; 2,а,б.
 [90] Засецкая 1975. – С. 11.
 [91] Артамонов 1973. – С. 34. – Рис. 37.
 [92] Тереножкин 1976. – С. 30, рис. 5,1; 35, рис. 9,2; Золото степу 1991. – С. 302. – Рис. 81.
 [93] Там само.
 [94] Музей історичних коштовностей України 1998. – С. 128. – Кат. № 25.
 [95] Ключко 1993. – С. 37. – Рис. 2.
 [96] Бессонова 2008. – С. 42-49.
 [97] Ключко 2008. – S. 239; Xenophontis. Anabasis.

* Довгий час дослідники вважали, що золотні нитки або прядене золото з'явилися не раніше XI ст. у Візантії. Але відкриття в похованні сарматської жриці (курган Соколова Могила, Миколаївська обл.) фрагментів шовкової тканини, вишитої золотними нитками, безумовно, спонукало археологів до більш ретельної фіксації залишків текстилю, а також дослідження ниток. Вони були зроблені в I ст. н.е. Це золоті смужки, які накручували спіральними витками на шовкову нитку (Елкіна 1986. – С. 132-135). Через деякий час золотні нитки з сарматського поховання вивчала Є.О. Величко (Величко 2010. – С. 94-99). Дослідники відмітили, що нитки із сарматських поховань нагадують тоненьку дротинку, тому що краї смужки щільно прилягають один до одного. Залишки золотних ниток такої ж якості зафіксовано і в пам'ятках IV–III ст. до н.е., але, можливо, прядене золото навчилися робити ще раніше (Елкіна 1986. – С. 135). При погляді на візерунки з тоненьких дротинок, які робили за визначенням Д. Огдена та Д. Уильямс «скручуванням тоненької золотої смужки по довжині», виникає припущення, що таку технічну операцію можна здійснити, застосувавши якесь приладдя схоже на веретено. Тобто, фактично, золотні нитки використовували не тільки для вишивання, а для декорування золотих виробів (техніка скані чи філіграні).

** Назва сережок «калачик» у нашій літературі з'явилася завдяки специфічній ситуації, що виникла у XIX ст. в середовищі вчених. Частина з них мала прихильність до грецьких термінів, тому в літературі було «хорошим тоном» вживати (стосовно костюма) такі терміни, як калатос, метопіда. А патріотичні поривання інших стали ґрунтом, на якому народилися терміни, притаманні російській етнографії: кафтан, кокошник, згадані вже «калачики».

КАТАЛОГ

Упорядники:

Клочко Л.С., Білан Ю.О., Березова С.А., Величко Є.О.

СЕРЕЖКИ ЦВЯХОПОДІБНІ

Сережки цвяхоподібні з напівсферичними щитками

1. Сережка цвяхоподібна (ДМ-6458)

Сережка цвяхоподібна у вигляді спірально зігнутого стрижня, на обох кінцях якого – невеличкі напівсферичні щитки.

Перша половина VI ст. до н.е.
Золото 700⁰, вага заг. – 8,26 г.
Н – 13 мм; D щитків: вел. – 8 мм; мал. – 6 мм; перетин дужки – 4 мм.
Курган № 1 поблизу с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.
Розкопки В.В. Хвойки, 1897 р.
Інв. № ДМ-6458.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1889. – Вып. II. – С. 11. – Табл. XXIX, 423.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 26. – Табл. 16, 54.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. – К., 1989. – Рис. 16, 22.

Скорый С.А. Курган Переп'ятиха (до етнокультурної історії Дніпровського Лісостепоного Правобережжя). – К., 1990. – С. 35–36. – Рис. 6, 1.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Krusza Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza. – Wrocław–Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, МІКУ. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 93. – Рис. 6, 1.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 106. – Рис. 4, 1.

2. Сережка цвяхоподібна (АЗС-1197)

Сережка цвяхоподібна у вигляді спірально зігнутого стрижня, на обох кінцях якого – напівсферичні щитки різного розміру з срібного листа.

Перша половина VI ст. до н.е.
Срібло 860⁰; вага заг. – 4,49 г.
Н – 32,9 мм; перетин дужки – 2,5 мм; D щитків: вел. – 19 мм;
мал. – 6 мм.
Курган поблизу с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.
Розкопки В.В. Хвойки, 1897 р.
Інв. № АЗС-1197.

За публікаціями В. Хвойки відомо, що поблизу с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл. в кургані № 1 знайдено одну золоту сережку (інв. № ДМ-6458), а в кургані № 2 – дві золоті. Про знахідку срібної сережки немає інформації, крім невеличкого зауваження у популярній книжці „Древние обитатели Среднего Приднепровья”. Дослідник назвав сережки застібками, що нагадують зігнутий цвях. Як показало вивчення оздоб цього типу, вони належать до етнолокальних ознак костюмів населення Дніпровського Лісостепоного Правобережжя і Західного Поділля.

Література: публікується вперше.

3. Серезжки цвяхоподібні (ДМ-2962/1-2)

Серезжки цвяхоподібні (пара), кожна з яких складається з двох круглих напівсферичних щитків, зроблених з тонкого золотого листа, та петлеподібної дужки із круглого у перетині дроту. Щитки різного розміру, нагадують головки цвяшка.

Перша половина VI ст. до н.е.

Золото 500⁰, вага заг. – 4.1 г; 4.25 г.

Н – 33 мм; D щитків: вел. – 20 мм, мал. – 8 мм.

Курган Реп'яхувата Могила, поховання № 1 поблизу с. Матусів Шполянського р-ну Черкаської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1974 р.

Інв. №№ АЗС-2962/1-2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: намистинами зі склоподібної маси та бурштину – прикраси головного убору, двома бронзовими шпильками і браслетом, у складі якого – намистини та підвіски із гірського кришталю, скла, кістки, заліза, черепашка каури. Серезжки цього типу належать до етнолокальних ознак костюмів населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя і Західного Поділля.

Архівні матеріали:

Тереножкін А.И., Ильинская В.А., Мозолевський Б.Н. Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции. 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/22. – С. 15, 17. – Табл. V, 1, 2 (альбом № 1), VI, 1 (альбом № 2).

Література:

Ильинская В.А., Мозолевський Б.Н., Тереножкін А.И. Курганы VI в. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 39. – Рис. 5, 4–5 на с. 36; 8 на с. 37.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Kruzsa Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza, Wroclaw – Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 106. – Рис. 4, 4.

4. Серезжки цвяхоподібні (ДМ-6313-6314)

Серезжки цвяхоподібні (пара), кожна з яких складається з двох круглих напівсферичних щитків, зроблених з тонкого золотого листа, та петлеподібної дужки із круглого у перетині дроту. Щитки різного розміру, нагадують головки цвяшка.

Перша половина VI ст. до н.е.

Золото 700⁰, вага заг. – 9.38 г; 9.48 г.

Н – 19–24 мм, 18–20 мм; D щитків: вел. – 18 мм, 16 мм;

мал. – 8 мм, 8 мм; перетин дужки – 4 мм.

Курган № 100 (“Могила Тернівка”) поблизу с. Синявка Канівського р-ну Черкаської обл.

Розкопки Є.О. Зноско-Боровського, 1897 р.

Інв. №№ ДМ-6313–6314.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору та сукні, намистом із напівдорогоцінного каміння. Серезжки цього типу належать до етнолокальних ознак костюмів населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя і Західного Поділля.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. XL.

Бобринский А.А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. – Спб., 1901. – Т. III. – С. 118.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 21. – Табл. 16, 3.

Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. – К., 1981. – С. 51. – Рис. 41, 6.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Kruzsa Podlotowa,

Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brązu i epoki żelaza, Wrocław – Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Клочко Л.С. Уборы скифских жриц // Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski Dedicatae. – Krakow, 2012. – С. 224.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 106. – Рис. 4,2–3.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – Табл. I,1.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine.* – Tokyo, 1992. – Р. 74. – Кат. № 69.

1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. – Фінляндія: *Гельсінкі.* – Oro. Barbarien kulta- aarre. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 87, 99. – Кат. № 72–73.

5. Сережка цвяхоподібна (ДМ-6150)

Сережка складається з напівсферичного щитка та петлеподібної дужки з круглого у перетині дроту. Щиток зроблено з тонкого золотого листа. Один кінець дужки приєднано до щитка, а другий – оформлено у вигляді мініатюрної кульки.

Перша половина VI ст. до н.е.

Золото 500⁰, 583⁰ (дужка); вага заг. – 1.57 г.

Н – 18 мм; Д щитка – 12 мм.

Курган № 447 на полі Журавської економії поблизу с. Журавка

Шполянського р-ну Черкаської обл.

Розкопки О.О. Бобринського, 1904 р.

Інв. № ДМ-6150.

Знайдена у пограбованій могилі (поховання жінки і дитини). У жіночому вбранні були: сережка з конусоподібним щитком (інв. № ДМ-6334), дві срібні цвяхоподібні шпильки, золоті намистини і пластини-аплікації (трикутники, подвійні напівсфери), а також намисто з бурштину, гірського кришталю, сердолика, склоподібної маси і кістки.

Література:

Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. – К., 1975. – Табл. XII,11.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 17,17.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Krusza Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brązu i epoki żelaza, Wrocław – Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 106. – Рис. 4,5.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – Табл. I,2.

Сережки цвяхоподібні з конусоподібним щитком

6. Сережка цвяхоподібна з конусоподібним щитком (ДМ-6334)

Сережка складається з конусоподібного щитка, зробленого з тонкого розклепаного листа, і тоненької дротяної дужки, вигнутої у формі гачка. Один кінець дужки вставлено в центр конічної шляпки, а другий обрубаний і ледь заокруглений.

Перша половина VI ст. до н.е.

Золото 375⁰, 583⁰ (дужка); вага заг. – 1.48 г.

Н – 23 мм; Д щитка – 16 мм.

Курган № 447 на полі Журавської економії поблизу с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.

Розкопки О.О. Бобринського, 1904 р.
Інв. № ДМ-6334.

Знайдена у пограбованій могилі. У жіночому вбранні були: золота цвяхоподібна сережка з напівсферичним щитком (інв. № ДМ-6150), дві срібні цвяхоподібні шпильки, золоті намистини і пластини-аплікації (трикутники, подвійні напівсфери), а також намисто з бурштину, гірського кришталю, сердоліка, склоподібної маси, кістки.

Література:

Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. – К., 1975. – Табл. XII, 12.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 27. – Табл. 17, 17.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Kruzsa Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza, Wroclaw – Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія давня історія України. – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 106. – Рис. 4, 6.

7. Сережки цвяхоподібні з конусоподібним щитком (ДМ-6422–6423)

Сережки цвяхоподібні (пара), кожна з яких виготовлено з двох щитків, з'єднаних дужкою з круглого в перетені дроту. Щитки зроблено з тонкого розклепаного листа. Більший конусоподібної, менший – напівсферичної форми. У вершину конічної шляпки зсередини впаяно дужку, інший кінець якої зігнуто у петлю і приєднано до напівсферичної шляпки.

Не пізніше V ст. до н.е. (*Петренко 1978: 27*).

Золото 500⁰, 375⁰ (дужка); вага заг. – 7.16 г; 7.26 г.

Н з дужкою – 57 мм, 52,5 мм; D щитка – 40 мм, 53 мм;

d шляпки на кінці дужки – 5 мм.

Курган № 25 поблизу с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл. (у *Петренко В.Г.* невірно вказаний населений пункт – село Козарівка, – поблизу якого при розкопках цього кургану були знайдені вказані сережки [*Петренко 1978: 27*]). Розкопки Є.О. Зноско-Боровського, кінець XIX ст. Інв. №№ ДМ-6422–6423.

Знайдені у пограбованому парному похованні у комплекті з декоративними елементами вбрання: намистом із золотих і скляних намистин і з напівдорогоцінного каміння.

Література:

Указатель из коллекции древностей изъ раскопокъ и случайныхъ приобритеній Е.А. Зноско-Боровскаго. – Канев, 1897. – С. 6. – № 105.

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – Вып. III. – К., 1900. – Табл. XLIV, ц.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 27. – Табл. 17, 14.

Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. – К., 1981. – С. 26. – Рис. 20, 4–5.

Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Kruzsa Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza, Wroclaw – Gliwice, 1997. – S. 91–101.

Сережки у вигляді перекинутого конуса

8. Сережки конусоподібні (ДМ-6355, ДМ-6357)

Сережки у вигляді перекинутого конуса (пара), до основи якого припаяна тоненька дротяна дужка із загнутим кінцем. Корпус кожної сережки оздоблено візерунками, утвореними напаяними дротинками і кульками зерні. Верхня частина виробу, біля основи конуса, оздоблена “S”-подібними горизонтальними спіралями зі сферичними гранулами у центрі кожного завитка. Орнамент вміщено між двома концентричними обідками з перекрученого дроту. На звуженій частині напаяні декоративні дротяні елементи у вигляді петлеподібних пелюсток, які складають

шестипелюсткову розетку. Вона ніби вставлена в мініатюрний циліндр із вузької смужки. Ця деталь є основою для завершення сережки – пірамідки з чотирьох кульок зерні.

V ст. до н.е.

Золото 583⁰; вага заг. – 5.2 г; 5.75 г.

Н з дужкою – 40.2 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20 мм.
Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки І. А. Лінніченко, 1889 р.

Інв. №№ ДМ-6355, ДМ-6357.

Знайдені у похованні двох жінок, біля черепа небіжчиці, яка лежала у східній частині могили. Декоративні елементи її костюма: намистини із напівдорогоцінних каменів (сердолік, халцедон, гірський кришталь, онікс) і склоподібної маси, два наручні залізні браслети, обтягнуті золотими пластинами, два бронзові браслети для ніг.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – Вып. III. – К., 1900. – Табл. XLVI,2.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 52, 140. – Табл. XLI.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 28. – Табл. 17,27.

Клочко Л.С. Особенности костюмов скиф'янок на землях Посулля // Археология. – 2017. – № 3. – С. 36. – Рис. 2,1.

9. Сережки конусоподібні (ДМ-6356, ДМ-6358)

Сережки (пара) у вигляді перекинутого конуса, до основи якого припаяна тоненька дротяна дужка із загнутим кінцем. Корпус кожної сережки оздоблено візерунками, утвореними напаяними гладенькими дротинками і кульками зерні. Верхня частина виробу, біля основи конуса, прикрашена “S”-подібними горизонтальними спіралями зі сферичними гранулами у центрі кожного завитка. Орнамент вміщено між двома концентричними обідками. Зверху – плетінка-“косичка” між двома дротяними колами. Звужена частина конуса оформлена візерунком, який має вигляд шестипелюсткової розетки з петлеподібними пелюстками. Мініатюрне кільце імітує серцевину розетки і є основою для завершення конуса – пірамідки з чотирьох кульок зерні.

V ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 5.65 г; 5.9 г.

Н з дужкою – 41 мм, 44 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20.5 мм.

Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки І.А. Лінніченко, 1889 р.

Інв. №№ ДМ-6356, ДМ-6358.

Знайдені у похованні двох жінок між черепами небіжчиць, які лежали у східній та західній частинах могили.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. XLVI,2.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 52, 140. – Табл. XLI.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 28. – Табл. 17,28.

Клочко Л.С. Особенности костюмов скиф'янок на землях Посулля // Археология. – 2017. – № 3. – С. 36. – Рис. 1.

10. Сережка конусоподібна (ДМ-6354)

Сережка у вигляді перекинутого конуса (фрагмент корпусу, дужка не збереглася). Прикрашено візерунками з напаяних тонких дротинок та зерні. Верхня частина корпусу оздоблена “S”-подібними горизонтальними спіралями, вміщеними між двома концентричними дротяними обідками. В центрі кожного завитка – сферичні гранули. Вершина конуса оформлена орнаментом з петлеподібних елементів, розміщених по колу.

V ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 2.7 г.

D основи конуса – 22 мм; Н – 16 мм.

Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки І.А. Лінніченко, 1889 р.

Інв. № ДМ-6354.

Знайдена у похованні двох жінок, біля черепа небіжчиці, похованої у західній частині могили. Зафіксовані декоративні елементи костюма: золоті намисто із фігурних намистин на підвісок – лунниця, пластинки – аплікації – прикраси одягу, а також бронзові браслети для ніг.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. XLVI,2.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 52, 140. – Табл. XLI.

Клочко Л.С. Особенности костюмов скиф'янок на землях Посулля // Археология. – 2017. – № 3. – С. 36. – Рис. 1.

11. Серезка біконічна (ДМ-6352)

Серезка за формою нагадує геометричну фігуру, утворену двома конусами, з'єднаними основами, між якими напаяно чотири кульки зерні. Кожний конус виготовлено зі спірально намотаних дротинок. До верхньої деталі припаяно дужку із круглого у перетині дроту, кінці якої заходять один за одний. Завершення нижнього конуса серезки – пірамідка з чотирьох кульок зерні.

V ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 4.88 г.

Н – 43 мм; ширина – 11 мм; D дужки – 16x11 мм; Н підвіски – 27 мм.

Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки І.А. Лінніченко, 1889 р.

Інв. № ДМ-6352.

Знайдена у похованні між кістяками двох жінок.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. XLVI,456б.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 53, 140. – Табл. XLI.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 40. – Табл. 18,18.

Клочко Л.С. Особенности костюмов скиф'янок на землях Посулля // Археология. – 2017. – № 3. – С. 36. – Рис. 2,3.

СЕРЕЖКИ КІЛЬЦЕПОДІБНІ

Сережки кільцеподібні

12. Сережка кільцеподібна (АЗС-2925/3)

Сережка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, з потоншеними загостреними кінцями, один з яких загнутий у вигляді гачка.

IV ст. до н.е.

Золото 750⁰; вага заг. – 3.02 г.

D – 30×32 мм, перетин дроту – 2.5 мм.

Курган № 3, поховання № 2 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1962 р.

Інв. № АЗС-2925/3.

Знайдена у пограбованому жіночому похованні. Декоративні елементи костюма: золота сережка з кам'яною намистиною, золоті та срібні пластинки – прикраси одягу, три золоті персні.

Архівні матеріали:

Тереножкін А.И. Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР 1962 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1962/8. – С. 19, 20.

Література:

Ильинская В.А. Скифские курганы около города Борисполя // СА. – 1966. – № 3. – С. 157. – Рис. 2.

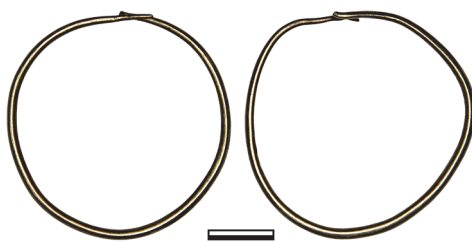
Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э.– М., 1978. – С. 37. – Табл. 26,3.

Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. – К., 1994. – Рис. 13,2.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40. – Табл. II,3.

13. Сережки кільцеподібні (АЗС-1900/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) із круглого у перетині дроту. Кінці загострені і заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 2.62 г; 2.56 г.

D – 34 мм, 35 мм; перетин дроту – 1–2 мм.

Курган № 15, поховання № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І.

Тереножкіна, 1963 р.

Інв. № АЗС-1900/1–2.

Знайдені в похованні молодої жінки (до 18-ти років) у комплекті з золотими діжкоподібними намистинами і спіралеподібним (звитим у чотири витки) браслетом із срібного дроту.

Архівні матеріали:

Тереножкін А.И. Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции 1963 г. – Ф. експ.– 1963/8. – С. 11–12. – Табл. IV.

Література:

Ильинская В.А. Скифские курганы около г. Борисполя // СА. – 1966. – № 3. – С. 161. – Рис. 5 на с. 160.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э.– М., 1978. – С. 37. – Табл. 23,11.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38, 40. – Табл. II,1.

14. Серезжка кільцеподібна (АЗС-1834)

Серезжка кільцеподібна із круглого у перетині дроту з трохи звуженими кінцями, що заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Золото 3750; вага заг. – 2.14 г.

D – 28×27 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 30, поховання № 7 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну

Дніпропетровської обл.

Розкопки Горностаєвської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом

Д.Т. Березовця, 1952 р.

Інв. № АЗС-1834.

Знайдена у похованні дитини.

Архівні матеріали:

Березовець Д.Т. Отчёт о раскопках, проведенных Горностаевской

экспедицией в 1952 году в селе Кут Апостоловского района

Днепропетровской области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1952/1. – С. 46. – Рис. 91,1.

Література:

Березовець Д.Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут // АП

УРСР. – 1960. – Т. ІХ. – С. 79.

15. Серезжки кільцеподібні (АЗС-1994–1995)

Серезжки кільцеподібні (пара) із круглого у перетині дроту. Кінці звужені, один з них тупо обрізаний, другий – загострений, й вони заходять один за одний.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014*: 318).

Золото 500⁰; вага заг. – 1.74 г; 1.84 г.

D – 24 мм, 25 мм; перетин дроту – 1.5 мм, 2 мм.

Курган № 13 з кург. гр. І, поховання № 1 поблизу с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Скіфської Нікопольської експедиції ІА АН

України під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1964 р.

Інв. №№ АЗС-1994–1995.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотим намистом, браслетами (срібним спіралеподібним та перем'язкою з намистин зі склоподібної маси), двома золотих персями.

Архівні матеріали:

Тереножкін А.И. Отчёт о раскопках Скифской экспедиции Института археологии АН УССР

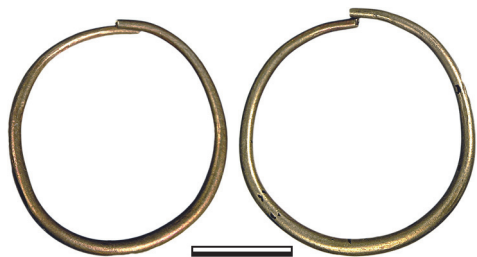
1964 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1964/7. – С. 4–6. – Табл. V,9.

Література:

Тереножкін А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никополющины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 124. – Рис. 9,6.

Тереножкін А.И., Ильинская В.А. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983. – Рис. на с. 177.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезжки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

16. Серезжки кільцеподібні (АЗС-2445/1–2)

Серезжки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, ледь загострені і заходять один за одний (одне кільце розламане навпіл).

Близько середини IV ст. до н.е. (*Полин 2014*: 540).

Срібло 875⁰, золочення; вага заг. – 2.2 г; 2.1 г.

D – 27.5 мм, 30 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне (до 1967 р. –

Запорізький хутір, у 1986 р. зняте з обліку в зв'язку з переселенням мешканців) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції ІА АН України під

керівництвом Б.М. Мозолевського, 1970 р.

Інв. № АЗС-2445/1–2.

Знайдені у парному похованні при жінці з таким декоративним елементом костюма, як браслет із намистин зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Мозолевский Б.Н. Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/35. – С. 33–34 – Табл. X,1,2.

Література:

Мозолевский Б.Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифские древности. – К., 1973. – С. 207. – Рис. 17,10–11.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

17. Сережка кільцеподібна (АЗС-2446)

Сережка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, зі звуженими і загостреними кінцями, які далеко заходять один за одний.

Близько середини IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 540*).

Золото 500⁰; вага заг. – 3.17 г.

D – 27 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

Курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджоникидзевської експедиції ІА АН України під керівництвом Б.М. Мозолевського, 1970 р.

Інв. № АЗС-2446.

Знайдена у парному похованні, при чоловікові, з таким декоративним елементом костюма, як золотий перстень зі срібною шинкою і скляною вставкою.

Архівні матеріали:

Мозолевский Б.Н. Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/35. – С. 33. – Табл. X,2.

Література:

Мозолевский Б.Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифские древности. – К., 1973. – С. 206. – Рис. 17,19.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

18. Сережка кільцеподібна (АЗС-3762)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені і загострені, заходять один за одний.

Третя чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 544*).

Золото 500⁰; вага заг. – 2.63 г.

D – 33×34 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 27 з кург. гр. “Чортомлицькі Близниці”, поховання № 2 поблизу с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Чортомлицької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.Ю. Мурзіна, 1984 р.

Інв. № АЗС-3762.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні.

Архівні матеріали:

Мурзин В.Ю., Бунятян Е.П., Махортых С.В., Николова А.В., Полин С.В. Отчет о работе Чертомлыкской экспедиции в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/33. – С. 22. – Табл. 21,9.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

19. Серезжки кільцеподібні (АЗС-2576/1–2)

Серезжки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, ледь загострені, заходять один за одний.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 283).

Золото 958⁰; вага заг. – 3.98 г; 5.11 г.

D – 31 мм, 32 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган Товста Могила (поховання дитини у боковій гробниці) поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Б.М. Мозолєвського, 1971 р.

Інв. № АЗС-2576/1–2.

Знайдені у похованні дитини у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами одягу, гривною, керамічним намистом, вкритим золотою фольгою; браслетом, а також перснем.

Архівні матеріали:

Мозолєвський Б.М. Звіт про роботу Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН УРСР за 1971 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/29. – С. 169, 226. – Табл. ХСІ, 1.

Література:

Мозолєвський Б.М. Товста Могила. – К., 1979. – С. 141–142. – Рис. 126, 67.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезжки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 58. – Рис. 2.

20. Серезжка кільцеподібна (АЗС-2605)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, зі звуженими кінцями, що заходять один за одний.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 283).

Золото 958⁰; вага заг. – 3.32 г.

D – 23.5×22 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

Курган Товста Могила (поховання жінки у боковій гробниці) поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Б.М. Мозолєвського, 1971 р.

Інв. № АЗС-2605.

Знайдена у похованні жінки серед декоративних елементів костюма: золотих пластин – оздоб головного убору і одягу, фігурних серезжок із зображенням богині в позі Оранти (кат. № 104, АЗС-2604), гривни, перснів, браслетів, а також намиста із склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Мозолєвський Б.М. Звіт про роботу Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН УРСР за 1971 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/29. – С. 164, 216. – Табл. XXXIX, 2.

Література:

Мозолєвський Б.М. Товста Могила. – К., 1979. – С. 131, 136. – Рис. 113, 3.

21. Серезжка кільцеподібна (АЗС-2922)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, з трохи звуженими і ледь загостреними кінцями, що заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Золото 375⁰; вага заг. – 1.81 г.

D – 25×26 мм; перетин дроту – 1.5–1.8 мм.

Курган № 8, поховання № 1 поблизу с. Оріхове Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Дніпропетровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Д.Я. Телегіна, 1976 р.

Інв. № АЗС-2922.

Знайдена у похованні чоловіка (?).

Архівні матеріали:

Телегін Д.Я., Терпиловський Р.В., Козловський А.А., Пустовалов С.Ж., Симоненко А.В. Отчёт о раскопках курганов около сел Орехово и Никольское Солоньянского района Днепропетровской области в 1976 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/26. – С. 14. – Рис. 22,2.

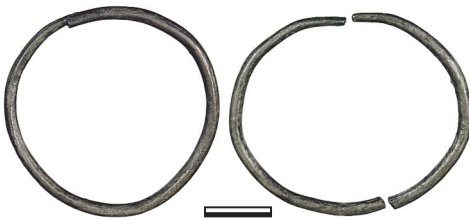
Література:

Телегін Д.Я., Терпиловський Р.В., Козловський А.Я., Пустовалов С.Ж. Орхівські кургани на Дніпропетровщині // Археологія. – 1984. – № 47. – С. 56. – Рис. 9,8.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

22. Сережки кільцеподібні (АЗС-3128/1-2)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані і заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Срібло 750⁰; вага заг. – 2.3 г; 2.4 г.

D – 31.5 мм; 36×31.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 50, поховання № 1 поблизу села Вищетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1974 р.

Інв. № АЗС-3128/1-2.

Знайдені у невизначеному пограбованому похованні.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Евдокимов Г.Л., Болдин С.И., Мурзин В.Ю. Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/2. – С. 100.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

23. Сережки кільцеподібні (АЗС-3094/1-2)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Обидві розламані. Кінці більшого кільця трохи загострені і заходять один за одний. Один кінець маленького кільця – обламаний.

IV ст. до н.е.

Срібло 875⁰; вага заг. – 1.5 г; 2.3 г.

D – 27 мм; 40 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 71, поховання № 1 поблизу села Вищетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1975 р.

Інв. № АЗС-3094/1-2.

Знайдені у пограбованому похованні чоловіка і жінки.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Бессонова С.С., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Ковалева Л.Г., Козловський А.А., Орлов Р.С., Пустовалов С.Ж., Орлов К.К., Рассемакин Ю.Я., Шевченко Н.П., Бобырь И.Г. Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/11. – С. 55. – Рис. 21,1.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

24. Серезжка кільцеподібна (АЗС-3098)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, із загостреними кінцями, які щільно підходять один до одного.

У межах другої чверті IV ст. до н.е. (Полин 2014: 336).

Золото 375⁰; вага заг. – 1.37 г.

D – 21×22.5 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 92, поховання № 2 поблизу с. Виводове Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1975 р.

Інв. № АЗС-3098.

Знайдена у непограбованому похованні чоловіка.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Бессонова С.С., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Ковалева Л.Г., Козловський А.А., Орлов Р.С., Пустовалов С.Ж., Орлов К.К., Рассамкин Ю.Я., Шевченко Н.П., Бобырь И.Г. Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/11. – С. 149–171.

Література: публікується вперше.

25. Серезжки кільцеподібні (АЗС-3818/1-2)

Серезжки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту, з потовщенням у середній частині. Кінці звужені і тупо обрізані. На одній серезжці вони заходять один за одний, на другій – досить близько підходять один до одного.

Близько середини V ст. до н.е. (Полин 2014: 236).

Золото 375⁰; вага заг. – 4.66 г; 4.96 г.

D – 24×23 мм, 24×25 мм; товщина дроту макс. – 3 мм.

Курган № 1, поховання № 1 з кург. гр. II поблизу с. Шевченко Нікольського (колишній Володарський) р-ну Донецької обл. Розкопки новобудовної археологічної експедиції Донецького державного університету під керівництвом А.О. Моруженко, 1980 р.

Інв. № АЗС-3818/1-2.

Знайдені у пограбованому похованні з чотирма померлими. У комплекті прикрас, що належали жінці, був бронзовий перстень.

Архівні матеріали:

Моруженко А.О., Посредников В.А., Привалов А.И., Зарайская Н.П., Гриб В.К. Отчет. Археологические раскопки курганов в зоне строительства мелиоративных систем на территории Володарского и Тельмановского районов Донецкой области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/98а. – С. 57–58, 62, 64. – Рис. 87,14–15.

Література:

Зарайская Н.П., Привалов А.И. Скифские памятники Шевченковского могильника // Донецкий археологический сборник. – Донецк, 1992. – Вып. 2. – С. 138, 140. – Рис. 5,26–27.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезжки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 36.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 93.

26. Серезжка кільцеподібна (АЗС-3126)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці виробу розклепані так, що нагадують стилізовані зміїні голови, близько підходять один до одного.

IV ст. до н.е.

Золото 750⁰; вага заг. – 4.64 г.

D – 28×29 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

Курган № 19, поховання № 1 поблизу с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1976 р.

Інв. № АЗС-3126.

Знайдена у зруйнованому невизначеному похованні.

Архівні матеріали:

Чердниченко Н.Н., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Гошко Т.Ю., Зубарь В.М., Иванова Н., Козловский А.А., Пустовалов С.Ж., Рассамкин Ю.Я. Отчет Верхне-Тарасовской экспедиции 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/2. – С. 102, 103.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

27. Сережка кільцеподібна (АЗС-3196)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені та загострені, заходять один за одиний.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 350*).

Золото 400⁰; вага заг. – 3.4 г.

D – 34 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 11, поховання № 3 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.В. Отроценка, 1976 р.

Інв. № АЗС-3196.

Знайдена у похованні дитини у комплекті з декоративними елементами костюма: теракотовою сережкою-човником і намистом зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Отроценко В.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Ляшко С.Н., Попандопуло З.Х., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет Запорожской археологической экспедиции за 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/6. – С. 139.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

28. Сережка кільцеподібна (АЗС-3200)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, кінці якого звужені, загострені і далеко заходять один за одиний.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 350*).

Золото 460⁰; вага заг. – 3.89 г.

D – 32×35 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 11, поховання № 4 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.В. Отроценка, 1976 р.

Інв. № АЗС-3200.

Знайдена у похованні чоловіка у комплекті з особистою прикрасою – браслетом із залізного дроту з нанизаними на нього трьома керамічними намистинами.

Архівні матеріали:

Отроценко В.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Ляшко С.Н., Попандопуло З.Х., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет Запорожской археологической экспедиции за 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/6. – С. 144, 147.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

29. Серезжки кільцеподібні (АЗС-3703/1-2)

Серезжки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані, між ними – проміжок.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 427).

Золото 500⁰; вага заг. – 1.5 г; 1.82 г.

D – 34×35 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

Курган № 5, поховання № 5 поблизу с. Златопіль

Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.І. Бідзілі, 1973 р.

Інв. № АЗС-3703/1-2.

Знайдені у непограбованому похованні жінки. Декоративні елементи костюма: золоті начільна стрічка – метопіда, пластинки із зображенням розеток – прикраси головного убору, намисто зі склоподібної маси, золоті персні.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Круц В.А., Ляшко С.Н., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции за 1973 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1973/7. – С. 123–125. – Табл. LXXI,3.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезжки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

30. Серезжка кільцеподібна (АЗС-3695А)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані, трохи заходять один за одний.

Перша чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 428).

Золото 500⁰; вага заг. – 0.8 г.

D – 31 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

Курган № 16, гробниця № 5 (поховання № 5) поблизу с. Златопіль

Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.І. Бідзілі, 1974 р.

Інв. № АЗС-3695А.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/10. – С. 62. – Табл. XXXVI,1.

Література: публікується вперше.

31. Серезжка кільцеподібна (АЗС-3708)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані, трохи заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Золото 375⁰; вага заг. – 4.12 г.

D – 34×35 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

Курган № 21, поховання № 1 поблизу с. Златопіль Василівського р-ну

Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.І. Бідзілі, 1974 р.

Інв. № АЗС-3708.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/10. – С. 66. – Табл. XXXIX,3.

Література: публікується вперше.

32. Серезка кільцеподібна (АЗС-3717)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці кільця близько підходять один до одного. Один з них звужений і загострений, а другий – тупо обрізаний.

49.

IV ст. до н.е. (?)

Золото 500⁰; вага заг. – 1.58 г.

D – 18.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 14 з кург. гр. “Носаки”, поховання № 3 поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції під керівництвом В.І. Бідзілі, 1974 р.

Інв. № АЗС-3717.

Знайдена у пограбованому (?) похованні дитини.

Архівні матеріали:

Бідзіля В.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Отроценко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 год // НА ІА НАНУ.– Ф. експ. – 1974/10. – С.

Література: публікується вперше.

33. Серезка кільцеподібна (АЗС-1366)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці загострені і заходять один за одний.

Середина – початок третьої чверті IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 475*).

Золото 750⁰; вага заг. – 4.47 г.

D – 35 мм; перетин дроту – 2 мм.

Мелітопольський курган, гробниця № 1 у межах міста Мелітополь Запорізької обл.

Розкопки археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1954 р.

Інв. № АЗС-1366.

Знайдена у пограбованій могилі жінки. Декоративні елементи костюма: золоті пластинки різної форми – оздобу головного убору, одягу і взуття, а також, про низки, намисто, щитковий перстень.

Архівні матеріали:

Тереножкин А.И., Покровская Е.Ф. Отчет о раскопках скифского кургана в г. Мелитополе в 1954 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1954/4. – С. 25.

Література:

Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелітопольський курган. – К., 1988. – С. 30, 89, 97. – Рис. 95,8.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40. – Табл. II,2.

34. Серезка кільцеподібна (АЗС-3049)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, розклепані і загнуті у вигляді гачків.

Перша – початок другої чверті IV ст. до н.е. (380–370 р. до н.е.) [*Полин 2014: 268*].

Золото 500⁰; вага заг. – 2.23 г.

22×16.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Бердянський курган, Східна могила поблизу с. Нововасилівка

Бердянського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченко, 1977–1978 р.

Інв. № АЗС-3049.

Знайдена у пограбованій жіночій могилі у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими прикрасами одягу (пластини із зображенням сфінкса, левиноголового грифона, лева, пронизки), а

також здвоєними дротяними кільцями і пластинчастим браслетом.

Архівні матеріали:

Чердниченко Н.Н. Отчет Приазовской экспедиции 1977–1978 гг. о раскопках Бердянского кургана // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977–78/9а. – С. 36.

Література:

Мурзин В.Ю., Белан Ю.А., Подвысоцкая Е.П. Бердянский курган (Погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н.э.). – К., 2017. – С. 115. – Рис. 38, 8. – Кат. № 131.

35. Сережка кільцеподібна (АЗС-3478)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, розширеного у середній частині. Кінці звужені і близько підходять один до одного.

Не пізніше рубежу V–IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 228*).

Золото 500⁰; вага заг. – 14.50 г.

29×26 мм; товщина дроту: макс. – 6 мм, на кінцях – 3 мм.

Курган № 2, поховання № 1 поблизу с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Миколаївської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошнікової, 1982 р.

Інв. № АЗС-3478.

Знайдена у невизначеному похованні у комплекті з декоративними елементами костюма: парою золотих сережок – човників (*див. кат. № 93*) і намистом із срібних, золотих, скляних та керамічних намистин різноманітної форми.

Архівні матеріали:

Шапошнікова О.Г., Балушкин Л.М., Гребенников Ю.С., Елисеєв В.Ф., Ключинцев В.Н., Ребедаїло Г.Н., Товкаїло Н.Т., Фоменко В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1982/3. – С. 73–74.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 36.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 93. – Рис. 6,3.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 60. – Табл. I,4.

36. Сережка кільцеподібна (АЗС-2736)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, кінці звужені, загострені, заходять один за одний.

Не пізніше третьої чверті IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 575*).

Золото 500⁰; вага заг. – 2.55 г.

D – 34×36 мм; перетин дроту – 1 мм.

Курган № 3, поховання № 2 поблизу с. Одрядне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Інгульської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошнікової, 1970 р.

Інв. № АЗС-2736.

Знайдені у непограбованому похованні жінки-“амазонки” у комплекті з декоративними елементами костюма: срібною гривною, бронзовою сережкою, срібними підвіскою і перснями (4). Із зброї при ній були два списи, дротик і сагайдак.

Архівні матеріали:

Шапошнікова О.Г., Корпусова В.Н., Фоменко В.Н. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/43. – С. 43.

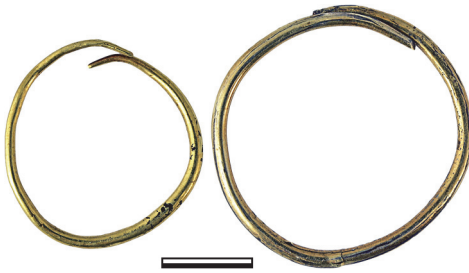
Література:

Гребенников Ю.С. Скифский курганный могильник у с. Отрадное // Археологические памятники Поингулья. – К., 1980. – С. 152, 157. – Рис. 4, 7.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

37. Сережки кільцеподібні (АЗС-3303–3304)

Сережки кільцеподібні (пара різного діаметру) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, ледь загострені, заходять один за одиний.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. [Полин 2014: 490, 567].

Золото 750⁰; вага заг. – 1.55 г; 2.59 г.

D – 22 мм, 29 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 3, поховання № 4 поблизу с. Ольгівка

Бериславського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської експедиції ІА АН УРСР під

керівництвом А.І. Кубишева, 1976 р.

Інв. № АЗС-3303–3304.

Знайдені у пограбованому парному похованні. Менша з них (інв. № АЗС-3303) лежала при кістяку чоловіка, а

більша (інв. № АЗС-3304) – біля жінки.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Дорофеев В.В., Евдокимов Г.Л., Николова А.В., Полин С.В., Симоненко А.В., Чекамова Г.И., Ядвидчук В.И. Отчет о работах Херсонской экспедиции в 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/11. – С. 31.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

38. Сережки кільцеподібні (ДМ-6277–6278)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці обрізані і близько підходять один до одного.

Середина IV ст. до н.е. (близько 350–345 р. до н.е.) [Полин 2014: 484].

Золото 980⁰, вага заг. – 5.11 г; 5.15 г.

D – 23×24 мм, 23.5×22 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

Курган Огуз, поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосіро-гозького р-ну Херсонської обл.

З колекції Б.І. та В.Н. Ханенків.

Інв. № ДМ-6277–6278.

Знайдені місцевими селянами й викуплені колекціонером Б.І. Ханенком.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1907. – Вып. VI. – Табл. VI, 487–488.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

39. Сережка кільцеподібна (АЗС-3282)

Сережка кільцеподібна з перекрученого дроту. Кінці гладенькі, прямо обрізані і загнуті у вигляді гачків.

Друга половина IV ст. до н.е.

Золото 900⁰; вага заг. – 4.51 г.

D – 33.5×34.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 1 (Дурна Могила), поховання № 2 поблизу с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А.І. Кубишева 1974 р.

Інв. № АЗС-3282.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні у комплекті з трьома срібними персями.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Шилов Ю.А., Чекамова Г.И., Николова А.В., Симоненко А.В., Зубарь В.Н., Рябова В.А. Отчет о работах Херсонской археологической экспедиции в 1974 году (раскопки курганов в зоне строительства Каховской оросительной системы) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/8. – С. 4. – Табл. VI.

Література: публікується вперше.

40. Серезки кільцеподібні (АЗС-2412/1-2)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Прикрасу менших розмірів вирізняють обрубані кінці, між якими – великий проміжок. У більшого кільця проміжок між закінченнями –невеликий. Один кінець звужений і загострений, другий – тупо обрізаний.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 526*).

Золото 500⁰; вага заг. – 2.52 г; 5.4 г.

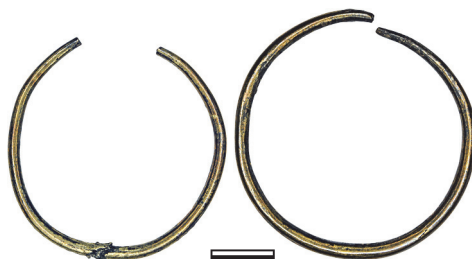
D – 30 мм; 40 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 22, поховання № 2 поблизу с. Вільна Україна

Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Каховської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.М. Лескова, 1970 р.

Інв. № АЗС-2412 /1-2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративни-

ми елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головних уборів і одягу, золотими знімними прикрасами – гривною із зооморфними закінченнями, п'ятьма персями із рельєфними візерунками на щитках, унікальними шпильками. Знайдено також зброю: меч біля дромоса.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Кубишев А.И. Отчет о работе Каховской археологической экспедиции в 1970 г. // Науковий архів ІА НАН України // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/36. – Кадр № 219 (на плівці № 219).

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40. – Табл. III, 1.

41. Серезки кільцеподібні (АЗС-2761/1-2)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені. На одній серезці вони ледь загострені, на другій – загострені і заходять один за одний.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 430*).

Золото 750⁰; вага заг. – 1.66 г; 1.1 г.

D – 24 мм, 20 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 2, поховання № 1 поблизу с. Виноградне

Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну, Крим.

Розкопки Керченської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.Г. Збеновича, 1971 р.

Інв. № АЗС-2761/1-2.

Знайдені у похованні жінки, у комплекті з намистом зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Збенович В.Г., Черненко Е.В. Отчет о раскопках курганов у с. Виноградное Ленинского р-на Крымской области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/32. – С. 3. – Табл. II, 1.

Література:

Збенович В.Г., Черненко Е.В. Работы Керченской экспедиции // АО 1971 г. – М., 1972. – С. 328.

Яковенко С.В. Нові досягнення боспорознавства і проблема скіфів Східного Криму // Археологія. 1980. – Вип. 33. – С. 47. – Рис. 1, 2.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38.

42. Серезжка кільцеподібна (ДМ-6325)

Серезжка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, розширеного у середній частині. Звужені кінці кільця тупо обрізані і близько підходять один до одного.

VI–V ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 37.28 г.

D – 36×35 мм, товщина дроту: макс. – 8 мм, на кінцях – 4 мм.

З колекції Є.О. Зноско-Боровського.

Курган № 4 поблизу с. Бересняги Канівського р-ну Черкаської обл.

Інв. № ДМ-6325.

Література:

Указатель из коллекции древностей изъ раскопокъ и случайныхъ приобретений Е.А. Зноско-Боровскаго. – Канев, 1897. – С. 1. – № 4

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. LX, 8.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 22, 1.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезжки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 36. – Табл. 1, 1.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 93. – Рис. 6, 2.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з серезжками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 59. – Табл. 1, 3.

43. Серезжка кільцеподібна (АЗС-2348)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту з ледь рифленою поверхнею. Кінці звужені, трохи загострені, заходять один за одний.

IV ст. до н.е.

Золото 333⁰; вага заг. – 4.14 г.

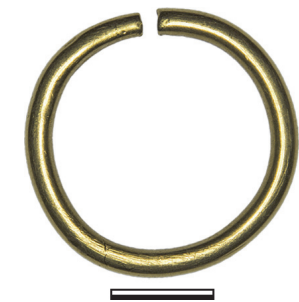
D – 35.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Інв. № АЗС-2348.

Література: публікується вперше.

44. Серезжка кільцеподібна (АЗС-2254)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, з обрізаними і не зімкненими кінцями (утворюють проміжок 1 мм).

IV ст. до н.е.(?).

Золото 900⁰; вага заг. – 7.29 г.

D – 26×26.5 мм; перетин дроту – 3 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.

Інв. № АЗС-2254.

Література: публікується вперше.

45. Серезжка кільцеподібна (АЗС-2255)

Серезжка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, з тупо обрізаними і не зімкненими кінцями (знаходяться на відстані 2 мм один від одного).

IV ст. до н.е.(?).

Золото 750⁰; вага заг. – 2.05 г.

D – 18.5×19.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.

Інв. № АЗС-2255.

Література: публікується вперше.

46. Серезка кільцеподібна (ДМ-6153)

Серезка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, з тупо обрізаним одним кінцем і трохи загостреним другим, що близько підходять один до одного.

IV ст. до н.е. (?).

Золото 375⁰; вага заг. – 2.15 г.

D – 29.5×30.5 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Надійшла з Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.

Інв. № ДМ-6153.

Література: публікується вперше.

47. Серезка кільцеподібна (ДМ-6469)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Один із кінців трохи звужений, обидва – тупо обрізані та заходять один за одний.

IV ст. до н.е. (?).

Недорогоцінний метал, покритий золотом.

Золото 500⁰; вага заг. – 5.4 г.

D – 35×37 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Походить із старих музейних колекцій.

Надійшла з Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.

Інв. № ДМ-6469.

Література: публікується вперше.

48. Серезка кільцеподібна (ДМ-6403)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, зі звуженими і тупо обрізаними кінцями, які торкаються один одного.

IV ст. до н.е. (?).

Не дорогоцінний метал, покритий золотом.

Золото 500⁰; вага заг. – 3.16 г.

D – 35×37 мм; перетин дроту – 2 мм.

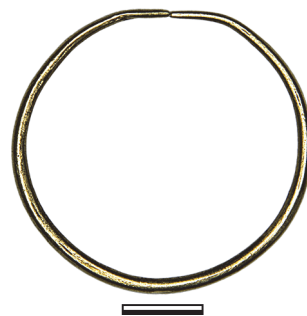
Місце та час знайдення не визначені.

Походить зі старих музейних колекцій.

Надійшли із Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.

Інв. № ДМ-6403.

Література: публікується вперше.

49. Серезки кільцеподібні (ДМ-6239)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту, зі звуженими і тупо обрізаними кінцями, що заходять один за одний.

IV ст. до н.е. (?).

Не дорогоцінний метал, покритий золотом.

Золото 500⁰; вага заг. – 1.66 г.

D – 16.5×17.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Місце та час знайдення не визначені.

Походить зі старих музейних колекцій.

Надійшли із Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.

Інв. № ДМ-6239.

Література: публікується вперше.

50. Серезка кільцеподібна (ДМ-6468)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці трохи звужені, тупо обрізані, заходять один за одний.

IV ст. до н.е. (?).

Недорогоцінний метал, покритий золотом.

Золото 500⁰; вага заг. – 3.94 г.
D – 37.5×38 мм; перетин дроту – 2 мм.
Місце та час знайдення не визначені.
Походить зі старих музейних колекцій.
Надійшли із Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.
Інв. № ДМ-6468.
Література: публікується вперше.

51. Серезка кільцеподібна (ДМ-6109)

Серезка кільцеподібна із перекрученого дроту. Кінці звужені, ледь загострені і близько підходять один до одного.

III ст. до н.е. (?).
Золото 500⁰; вага заг. – 3.2 г.
D – 40×41 мм; перетин дроту – 2 мм.
Античне місто-колонія Ольвія (?), поблизу с. Парутіне Очаківського р-ну Миколаївської обл.
З колекції Б.І. Ханенко.
Надійшла із Держбанку СРСР за актом від 13.10.1946 р.
Інв. № ДМ-6109.
Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1907. – Вып. VI. – Табл. VII, 577.

Серезки кільцеподібні з підвісками

52. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС-2897–2898)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені та загострені, заходять один за одний. На кожне кільце крізь дротяне вушко надіто пірамідальну підвіску. Вона складається з обойми, в якій закріплено намистину із синього скла.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 558*).

Золото 375⁰, камінь; вага заг. – 3.26 г ; 3.02 г.

H – 49 мм; D – 33.5×32 мм; 31×33.5 мм; H підвіски-
намистини – 20 мм, 18 мм; перетин дроту – 2 мм.
Курган № 3 з кург. гр. I поблизу с. Мирне Бориспільського
р-ну Київської обл.
Розкопки Бортницької експедиції ІА АН УРСР під
керівництвом В.О. Круца, 1974 р.
Інв. №№ АЗС-2897–2898.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з
декоративними елементами костюма: намистом із золотих
і скляних намистин і підвісок, трьома золотими і двома
бронзовими персями.

Архівні матеріали:

Круц В.А., Березанская С.С., Ковалева Л.Г. Отчет о работе Бортничской экспедиции в 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/14. – С. 6. – Рис. 12.

Література:

Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. – К., 1994. – С. 11. – Рис. 16.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.

53. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС-1848/1–2)

Серезки кільцеподібні (пара) з квадратного у перетині дроту, кінці стикаються, але незімкнені. На кожному кільці надіто по три підвіски. Вони зроблені з аквамаринової намистини у формі паралелепіпеда, вставлені у золоту оправу у вигляді пірамідки. На ній зверху припаяно циліндричний “ковпачок” з дротяною петелькою.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰, аквамарин; вага заг. – 5.3 г; 6.1 г.
Н заг. – 49 мм; D – 28 мм; перетин дроту – 2 мм.

Підвіски-намистини:

1. Н заг. – 18–20 мм, золотий каст: Н – 12 мм, основа – 6×6 мм.

2. Н заг. – 18–23 мм, золотий каст: Н – 14 мм, основа – 8×8 мм.

Курган № 1, поховання № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1962 р.
Інв. № АЗС-1848/1–2.

Знайдені у пограбованому похованні жінки у комплекті з окремими золотими, скляними і глиняними намистинами, які, ймовірно, склали нашійну прикрасу.

Архівні матеріали:

Тереножкин А.И. Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР 1962 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1962/8. – С. 6, 8. – Табл. І.

Література:

Ильинская В.А. Скифские курганы около г. Борисполя // СА. – 1966. – № 3. – С. 162. – Рис. на с. 103.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 24,6.

Фялалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. – К., 1994. – Рис. 12,1.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42. – Табл. III,6.

Гречко Д.С., Шелехань А.В. Гришковский могильник скифов на Харьковщине. – К., 2012. – С. 100. – Рис. 55,1.

Експонування на міжнародних виставках:

1987 р. Золото Києва. Італія: *Флоренція, Генуя*. – L'Oro di Kiev. – Milano, 1987. – S. 75. – Кат. № 37.

1989 р. Сяйво українських скарбниць. – СФРЮ (Югославія): *Загреб*. – Sjaj ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 120, 165. – Кат. № 68.

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: *Турку*. – Skuyttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 28, 54. – Кат. № 81.

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока*: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. Tokyo, 1992. – P. 78. – Кат. № 75.

1994 р. Старожитності України: від скіфів до Русі. – Данія: *Оденсе*. – Henrik Thrane. Steppens nomader – skovens bunder. Ukraines arkeologi i 2000 er (900 f. Kr. – 1240). Odense, 1994. – P. 27, 73. – Кат. № 79.

1995–1996 р. Золото степів. Італія: *Мілан*. – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 88, 191. – Кат. № 38.

1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. Фінляндія: *Гельсінкі*. – Oro. Barbarernas kulturarv. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 87, 99. – Кат. № 74–75.

1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Їокогама*. – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – P. 65. – Кат. № 36.

54. Сережки кільцеподібні з підвіскою (АЗС-1899/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту (одне золоте, друге – срібне). Кінці загострені і загнуті у вигляді гачків. На кожне кільце надіто кулясту керамічну намистину, поверхня якої оформлена повздовжніми рельєфними смугами зі слідами розпису синього кольору.

IV ст. до н.е.

Срібло 500⁰, золото 958⁰, глина; вага заг. – 2.54 г; 2.6 г.

D – 30 мм, 29×31.5 мм; підвіски-намистини: 7×7 мм, 7×9 мм; перетин дроту – 1.5 мм.
Курган № 12, поховання № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І.

Тереножкіна, 1963 р.

Інв. № АЗС-1899/1–2.

Знайдені у пограбованому похованні чоловіка й жінки у комплекті з намистом: золотим (17 од.) і фаянсовим (1 намистина).

Архівні матеріали:

Тереножкіна А.И. Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции 1963 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1963/8. – С. 9. – Табл. II.

Література:

Ильинская В.А. Скифские курганы около г. Борисполя // СА. – 1966. – № 3. – С. 161. – Рис. 5 на с. 160.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 37, 86. – Табл. 26, 14.

Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. – К., 1994. – Рис. 13, 4.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 43.

55. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-1901)

Сережка кільцеподібна з чотиригранного у перетині дроту. Кінці звужені, загострені і заходять один за одний. На кільце було надіто бурштинову намистину (не збереглася).

IV ст. до н.е.

Золото 583⁰; вага заг. – 1.7 г.

D – 29×30 мм; намистина: 6×6 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 17, поховання № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Розкопки Скіфської Середньодніпровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1963 р.

Інв. № АЗС-1901.

Знайдена у пограбованому похованні дорослого чоловіка.

Архівні матеріали:

Тереножкіна А.И. Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции 1963 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1963/8. – С. 16. – Табл. VII, 2.

Література:

Ильинская В.А. Скифские курганы около г. Борисполя // СА. – 1966. – № 3. – С. 162. – Рис. на с. 160.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 86, 112. – Табл. 24, 16.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42.

56. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3272)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані і ледь заходять один за одний. На кільце надіто овальну скляну (?) намистину жовто-зеленого кольору.

IV ст. до н.е.

Золото 375⁰, склоподібна паста; вага заг. – 0.81 г.

D – 18×16 мм; підвіска-намистина: 4×7 мм; перетин дроту – 1 мм.

Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Поділля Баришівського р-ну Київської обл.

Розкопки Бортницької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.О. Круца, 1975 р.

Інв. № АЗС-3272.

Знайдена у невизначеному пограбованому похованні.

Архівні матеріали:

Круц В.А., Погорельий В.Н. Отчет о работе Бортнической экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/9. – С. 8–26.

Література:

Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. – К., 1994. – С. 10. – Рис. 9.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

57. Сережка кільцеподібна з підвіскою (ДМ-6472)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту зі звуженими і загостреними кінцями, що і заходять один за одний. На кільце надіто підвіску – намистину з піриту у формі паралелепіпеда.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 141).

Золото 500⁰, пірит; вага заг. – 6.23 г.

D – 34.5 мм; підвіска-намистина: 12×12×7 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган поблизу с. Будки Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки С.А. Мазаракі, 1897–1898 р.

Інв. № ДМ-6472.

Знайдена у похованні жінки, у костюмі якої були золоті декоративні елементи: метопіда, сережка, перстень, пластини – прикраси вбрання, а також бронзові цвяхоподібні шпильки.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1889. – Вып. II. – С. 8. – Табл. XXL, 422.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 42, 140. – Табл. XXXIII, 13.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 23, 20.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 38. – Табл. XXX, 5.

Клочко Л.С. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля // Археологія. – 2017. – № 3. – С. 38, рис. 2, 4.

58. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3097)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці ледь звужені і тупо обрізані, близько підходять один до одного. На кільце надіто підвіску – керамічну намистину у вигляді мініатюрного глечика.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 549).

Золото 750⁰, глина; вага заг. – 4.58 г.

D – 21×22.5 мм; підвіска – 18×15 мм; перетин дроту – 1 мм.

Курган № 85, поховання № 1 поблизу с. Вищитарасівка

Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1975 р.

Інв. № АЗС-3097.

Знайдена у похованні чоловіка, в могилу якого через другу вхідну яму внесли ще двох небіжчиць.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Бессонова С.С., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Ковалева Л.Г., Козловський А.А., Орлов Р.С., Пустовалов С.Ж., Орлов К.К., Рассамкин Ю.Я., Шевченко Н.П., Бобырь И.Г. Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/11. – С. 116. – Рис. 53, 1.

Література:

- Клочко Л.С. Серьги скифянок // Антиквар: журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 71–73. – Рис. 3.
- Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

Експонування на міжнародних виставках:

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: Турку. – Skyuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 54. – Kat. № 82.

59. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-3108/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, загострені і заходять один за одний. Підвіска – фігурна намистина у формі людської голови, зроблена з двох рельєфних антропоморфних масок. Зображення обличчя на тиснених половинках намистини узагальнене. Зверху до підвіски припаяне вушко, крізь яке намистину надіто на кільце. Одна сережка вирізняється оздобою у вигляді керамічної намистини білого кольору з блакитними вічками.

Середина IV ст. до н.е. (Полин 2014: 511).

Золото 958⁰, 750⁰ (підвіска), склоподібна паста; вага

заг. – 3.64 г; 2.69 г.

D – 18–19 мм; підвіски: Н – 15 мм, D – 9 мм; D намистини – 9.8 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 12, поховання № 2 поблизу с. Високе (колишне с. Володимирівка) Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Верхне-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1975 р. Інв. № АЗС-3108/1–2.

Знайдені у похованні дитини у комплекті з декоративними елементами костюма: срібною гривною і різнокольоровим намистом зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Бессонова С.С., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Ковалева Л.Г., Козловський А.А., Орлов Р.С., Пустовалов С.Ж., Орлов К.К., Рассмакин Ю.Я., Шевченко Н.П., Бобырь И.Г. Отчет о работе Верхнетарасовской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/11. – С. 271. – Рис. 53,1.

Література:

- Евдокимов Г.Л. Скифский куран у с. Львово на Херсонщине // Древности Степного Причерноморья и Крыма. Сборник научных трудов. – Запорожье, 1992. – Вып. III. – С. 144. – Рис. 7,1.
- Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40.
- Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 59. – Рис. 6,2.

60. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-2765/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) з бронзового круглого у перетині дроту, з підвісками. Кінці кільця: один звужений, обидва – тупо обрізані і заходять один за одний. На одній сережці дві підвіски зі склоподібної маси: намистина блакитного кольору з жовтими вічками і кільце темно-сірого кольору з жовтуватими вічками. На другій сережці – таке ж кільце темно-сірого кольору з жовтуватими вічками, і золота кільцеподібна підвіска із тонкої золотої пластини, розширеної на кінцях. До неї припаяне рифлене пластинчасте вушко.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 542).

Бронза, золото 750⁰, склоподібна паста; вага заг. – 0.99 г (АЗС-2765/2 – ндм).

Н з підвісками – 25 мм, 33.5 мм; D – 23 мм, 24 мм; D намистин – 8 мм; підвіска: D – 8 мм, ширина – 2–5 мм; вушко: D – 5×7 мм, ширина – 3 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 1 з кург. гр. Лисячої Могили, поховання № 3 поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Б.М. Мозолевського, 1972 р.

Інв. № АЗС-2765/1–2.

Знайдені у похованні дитини разом з разком намиста, що складалось з намистин зі склоподібної маси, кістяних підвісок і підвісок-черепашок.

Архівні матеріали:

Мозолевский Б.Н. Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1972 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1972/19. – С. 39 – 40. – Табл. XXVII, 1.

Література:

Мозолевский Б.Н. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 123. – Рис. 55, 8, 9.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 59. – Рис. 6, 1.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 59. – Рис. 6, 1.

61. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-1998/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара), зроблені з залізного круглого у перетині дроту. Кінці тупо обрізані: на одному кільці вони стикаються один з одним, на другому – заходять один за одиний. Підвіска – медальйон складається з двох з'єднаних між собою золотих пластин із відтиснутим зображенням анфас погруддя жінки. Узагальнено показано видовжене обличчя в обрамленні тоненьких ліній, які вимальовують контури шолома, дугоподібними пружками позначено нашійні прикраси. Взірцем для давнього майстра міг слугувати образ Афіни, відтворений на пам'ятках торевтики і вазопису з території Північного Причорномор'я та Еллади. Підвіски надіто на кільця крізь вушко, припаяне зверху до пластини. По краю медальйона припаяно сім петель, на яких прикріплені мініатюрні амфороподібні привіски.

IV ст. до н.е.

Золото 375⁰, залізо (кільце); вага заг. – 6.66 г; 6.66 г.

Н з підвіскою – 82 мм, 83 мм; D кілець – 28 мм, 31 мм; D медальйонів – 26×28 мм, 29×27 мм; підвіски-амфорки: Н – 15–16 мм; 16–18 мм; D – 5–6 мм; перетин дроту – 3 мм.

Курган № 11 біля Богданівської збагачувальної фабрики поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Скіфської Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1964 р.

Інв. № АЗС-1998/1–2.

Знайдені у пограбованому похованні жінки разом із фрагментами намиста у вигляді пари з'єднаних між собою замкнених золотих колечок та двох намистин зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Тереножкин А.И. Отчёт о раскопках Скифской экспедиции Института археологии АН УССР 1964 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1964/7. – С. 48, 49. – Табл. XLI, 1.

Література:

Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никополющины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 155, рис. 37, 6.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э // САИ. – М., 1978. – С. 38. – Табл. 24,8.

Бессонова С.С. Зображення Афіни за матеріалами Північного Причорномор'я // Археологія. – 1975. – Вип. 17. – С. 30. – Рис. 3,4.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 43. – Табл. III,8.

62. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-2007–2008)

Сережки кільцеподібні (пара) із залізного круглого у перетині дроту. Кінці тупо обрізані, близько підходять один до одного. Підвіска вирізана з піщаника, за формою нагадує пальметку, закріплена в обоймі з рифленого золотого листа. Зверху до підвіски припаяно вушко, крізь яке її надіто на кільце.

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 539).

Залізо, золото 900⁰, склопаста; вага заг. – 4.23 г; 4.52 г.

D – 29 мм, 27 мм; підвіски – 22×15 мм, 19×19 мм; перетин дроту – 3 мм, 3.5 мм.

Курган № 4 з кург. гр. Страшної Могили, поховання № 2 поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе)

Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Скіфської Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1964 р.

Інв. №№ АЗС-2007–2008.

Знайдена у похованні жінки у комплекті декоративних елементів костюма: золотими та срібними пластинами – прикрасами головного убору і одягу, намистом, що складається з фаянсових та бурштинових намистин, трьома золотими перснями.

Архівні матеріали:

Тереножкін А.И. Отчёт о раскопках Скифской экспедиции Института археологии АН УССР 1964 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1964/7. – С. 42, 46. – Табл. XXXIX,10.

Література:

Тереножкін А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никополющины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 146. – Рис. 29,4.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 36. – Табл. 24,9.

Тереножкін А.И., Ильинская В.А. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983. – Рис. на с. 169.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 43. – Табл. III,2.

63. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-2463)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, тупо обрізані і близько підходять один до одного. На кільце надіто срібну підвіску, яка за формою нагадує сокирку.

Третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 501).

Золото 750⁰, срібло 875⁰ (підвіска); вага заг. – 1.79 г.

D – 19×20 мм; підвіска – 22×9 мм; перетин дроту – 1 мм.

Курган № 13 (Хомина Могила), поховання № 3 поблизу с. Нагірне

Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом Б.М. Мозолевського, 1970 р.

Інв. № АЗС-2463.

Знайдена у невизначеному пограбованому похованні.

Архівні матеріали:

Мозолевский Б.Н. Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/35. – С. 65. – Табл. XXV.

Література:

Мозолевский Б.Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифские древности. – К.,

1973. – С. 232. – Рис. 37,7; 38.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 23,23.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41. – Табл. III,3.

64. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-2004)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені і близько підходять один до одного. Один з них тупо обрізаний, другий – загострений. На кільце надіто невеличку круглу глиняну намистину блакитного кольору з білими вічками.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 344*).

Золото 500⁰, склоподібна паста; вага заг. – 3.13 г.

D – 22×24 мм; D підвіски-намистини – 10 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 1 з кург. гр. II, поховання № 1 поблизу с. Капулівка

Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Скіфської Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1964 р.

Інв. № АЗС-2004.

Знайдена у похованні жінки в комплекті з декоративними елементами костюма: подібною бронзовою сережкою з намистиною, разком зі скляних намистин, браслетів: дротяного залізного і перев'язки з невеликих скляних намистин.

Архівні матеріали:

Тереножкин А.И. Отчёт о раскопках Скифской экспедиции Института археологии АН УССР 1964 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1964/7. – С. 22, 23. – Табл. XXI,4.

Література:

Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 129. – Рис. 15,13.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э // САИ. – М., 1978. – С. 36. – Табл. 23,18.

Тереножкин А.И., Ильинская В.А. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983. – Рис. на с. 181.

65. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3845)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці звужені, загострені, далеко заходять один за одний. На кільце надіто підвіску у вигляді піритової намистини кубічної форми.

Друга чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 369*).

Золото 750⁰, пірит; вага заг. – 6.24 г.

D – 32×35 мм; підвіска-намистина – 12×12×7 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 11, поховання № 3 поблизу с. Новомиколаївка

Мелітопольського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Ю.В.

Болтрика, 1987 р.

Інв. № АЗС-3845.

Знайдена у пограбованому похованні.

Архівні матеріали:

Болтрик Ю.В., Левченко В.Н., Фиалко Е.Е. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1987 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1987/17. – С. 45. – Табл. 37.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

66. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-3229/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) із круглого у перетині дроту. Кінці кожного кільця звужені, загострені і заходять один за одний. На одне кільце було надіто п'ять підвісок, чотири з яких у вигляді округлих різнокольорових намистин з вічками (одна намистина втрачена) і одна – з бурштину (збереглася половинка).

IV ст. до н.е.

Золото 750⁰, склоподібна паста; вага заг. – 5.28 г; 3.05 г.
D – 32 мм; підвіски-намистини: *маленькі*: 8×6 мм; 7×6;
велика: 11×12 мм; перетин дроту – 1.5 мм, 2 мм.

Курган № 21, поховання № 2 поблизу с. Гюнівка
Великобілозерського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під
керівництвом Ю.В. Болтрика, 1977 р.
Інв. № АЗС-3229/1–2.

Знайдені у похованні з трьома померлими, при кістяку молодої жінки 16-ти років (скелет 3). Крім сережки, у комплекті були також декоративні елементи: золоте намисто із пронизок і підвісок, фрагменти срібної гривни, золоті персні.

Архівні матеріали:

Болтрик Ю.В., Савовский И.П., Болдин Я.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Рябова В.А., Пустовалов С.Ж. Отчет о работе Запорожской экспедиции в 1977 году. Исследование курганов в зоне сооружения оросительных систем Запорожской области. Курганы у с. Гюновки Каменско-Днепровского района Запорожской области (Рогачикское курганное поле, №№ 12–21) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977/14. – С. 66.

Література:

Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля // Старожитності степового Причорномор'я і Криму – Запоріжжя, 2007. – Т. XIV. – С. 69. – Табл 3,10. – Рис. 6,9.

67. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-2642)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці загострені, заходять один за одиний. На кільце надіто підвіску у формі амфори, прикрашеної зверху і знизу тоненькими рельєфними поясками. Амфорка виготовлена з двох деталей, спаяних по довжині. До кільця амфорка підвішена крізь вушко з тоненької дротинки.

Кінець другої чверті IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 292*).

Золото 583⁰; 958⁰ (підвіска); вага заг. – 2.6 г.

23×17 мм; підвіска-амфорка – 18×5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган Гайманова Могила, гробниця № 3 поблизу с. Балки
Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Північно-Рогачикської експедиції ІА АН УРСР під
керівництвом В.І. Бідзілі, 1970 р.

Інв. № АЗС-2642.

Знайдена у похованні дитини у комплекті з декоративними
елементами костюма: срібною гривною, намистом зі склоподібної
маси, амулетами із зуба акули, ікла вепра, польового шпата.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И. Отчет о работе Северо-Рогачикской экспедиции ИА
АН УССР за 1969–1970 гг. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1969–
1970/37. – С. 132.

Література:

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова
Могила. – К., 2012. – С. 151 (кат. № 284), рис. 225,32; 711.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. // САИ. – М., 1978. – С. 36, 38. – Табл. 24,21.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42. – Табл. III,4.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 60. – Рис. 6,4.

68. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3651)

Сережка кільцеподібна з підвіскою. Кільце з тоненької дротинки, кінці обрізані, стикаються один з одним. Підвіска – фігурна намистинка, спаяна з двох деталей – пластинок, вирізаних за

контурами стилізованого зображення комахи (жука). Засобами художньої виразності є рельєфні лінії, які на невеличкій поверхні створюють візерунок. Голова істоти – верхня частина намистини – вкрита короткими повздовжніми рубчиками. Нижче – на тулубі “жука” – нанесено поперек рельєфні лінії, а по боках відтиснуто пружки, які підкреслюють обриси тулуба, а також імітують складені крила.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 0.8 г.

D кільця – 12×11 мм; підвіска: Н – 18 мм; ширина – 7 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 3, поховання № 2 поблизу с. Мала Михайлівка (до 2016 р. – с. Білоріцьке) Веселівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом

В.В. Отроценка, 1980 р.

Інв. № АЗС-3651.

Знайдена у пограбованому похованні.

Архівні матеріали:

Отроценко В.В., Ковалев Н.В., Пустовалов С.Ж., Рассемакин Ю.Я., Салий Н.Г., Гольшикина В.И., Дорофеев В.В., Полин С.В. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1980 г. (Северо-Рогачикская оросительная система) // НА ІА НАН України. – 1980/5. – С. 42. – Табл. 44,1.

Література:

Черненко Е.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Полин С.В., Скорый С.А., Бокій Н.М., Гребенников Ю.С. Скифские погребальные памятники степей Северного Причерноморья. – К., 1986. – С. 51, 190, 331.

69. Серезка кільцеподібна з підвісками (АЗС-3121)

Серезка кільцеподібна з двома підвісками. Кільце з тоненького дроту, кінці обрубані, між ними невеличкий проміжок. Підвіски: одна – намистина червоного кольору із жовтими вічками, зроблена зі склоподібної маси, друга – бурштинова (зберігся фрагмент).

IV ст. до н.е.

Золото 958⁰, бурштин, склоподібна паста; вага заг. – 3.89 г.

D – 30 мм; намистина – 2×10 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 9 поблизу с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.

Розкопки Верхньо-Тарасівської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1976 р.

Інв. № АЗС-3121.

Знайдена у пограбованій могилі, де було поховано чоловіка, а пізніше через другу вхідну яму поховали жінку. Зафіксовано золоті декоративні елементи костюма: пластинки у вигляді восьмипелюсткової розетки, напівсферичних ґудзиків, перстень, щиток якого – пантикапейська монета, а також намистини: золоті і скляні з вічками.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Гошко Т.Ю., Зубарь В.М., Иванова Н., Козловский А.А., Пустовалов С.Ж., Рассемакин Ю.Я. Отчет Верхне-Тарасовской экспедиции 1976 г. // НА ІА НАН України. – 1976/2. – С. 29–44.

Література:

Черненко Е.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Полин С.В., Скорый С.А., Бокій Н.М., Гребенников Ю.С. Скифские погребальные памятники степей Северного Причерноморья. – К., 1986. – С. 49, 179, 319.

Бунятян К.П., Фіалко О.Є. Скифський курган з розмальованим саркофагом // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 58, 62.

70. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС – 3235/1–2)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці тупо обрізані і заходять один за одиний. Підвіски – фігурні намистини у вигляді людської голови. Виготовлені з двох з'єднаних між собою рельєфних антропоморфних масок. Зображення обличчя схематичне, узагальнено подано і

зачіску. Знизу та з двох боків, у місцях з'єднання половинок підвіски, за допомогою дротяних кілечок прикріплені привіски у вигляді дисків з тонкого золотого листа. Зверху до підвіски припаяні циліндри з рифленою поверхнею та рубчасте вушко, крізь яке намистину надіто на кільце.

Перша половина IV ст. до н.е. (Полин 2014: 407).

Золото 375⁰; вага заг. – 8.39 г; 6.44 г.

Н заг. – 37 мм; D – 34.5 мм, 36.5 мм; підвіска-голова: Н з петлею – 21 мм, 22 мм; Н без петлі – 15 мм; D голови – 13×13 мм, 13×12 мм; привіски-диски: D – 11×11 мм, 10×11 мм; перетин дроту – 2,5 мм, 2 мм.

Курган № 21, поховання № 2 поблизу с. Кам'янка Очаківського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Інгульської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової, 1978 р.

Інв. № АЗС-3235/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головних уборів, намистом і шістьма персями.

Архівні матеріали:

Шапошникова О.Г. Отчет о работе Ингульской археологической экспедиции за 1978 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1978/11. – С. 81, 85–86. – Табл. LI, I; LII, 6.

Література:

Клочко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э. // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С.87. – Рис. 8.

Scythian gold. Treasures from ancient Ukraine [Каталог виставки у США]. – New York, 1999.

Клочко Л.С., Іваненко А.С. Полос, калаф, модій (реконструкція за ажурними прикрасами зі скіфських поховань // Памятки центру пам'яткознавства. – 2017. – Вип. 32. – С. 41 – 52.

Клочко Л.С. Типы декоративных элементов в оформлении головных уборов скифянок // Tyragetia. – Vol. 7 (XXII). – 2013. – № 1. – P. 24. – Rys. 7.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока*: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – P. 78. – Кат. № 77.

1993 р. Золото Києва. Австрія: *Відень*. – Gold aus Kiev. 170 meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine. – Wien, 1993. – S. 178–179. – Кат. № 50.

1993 р. Золоті воїни українських степів. Великобританія: *Едінбург*. – Golden Warriors Ukrainian Steppes. – Edinburgh, 1993. – P. 34. – Кат. № 55.

1993–1994 р. Золото степів. Франція: *Тулуза*. – L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VIIe siecle av. J.C.– XIVe siecle ap. J.C. – Toulouse, 1993. – S. 78. – Кат. № 61.

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: *Турку*. – Skyuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 28, 54. – Кат. № 81.

1997 р. Скарби України. Люксембург: *Люксембург*. – TorqsORS d'Ukraine. – Luxembourg, 1997. – S. 82–83. – Кат. № 29.

1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама*. – каталог виставки "Золото України". – Токуо, 1998. – P. 65. – Кат. № 37.

2011–2012 р. Золоті скарби України. Японія: *Хіросіма, Яманасі, Осака*; Південна Корея: *Сеул*; Сінгапур: *Сінгапур*. – Gold Treasures of Ukraine. – Токуо, 2011. – P. 46, 94. – Кат. № 73; The Gold Treasures of Ukraine. – Seoul, 2011. – P. 161. – Кат. № 73.

71. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС-3839/1–2)

Серезки кільцеподібні (пара), виготовлені з різних заготовок. Одне кільце – з круглого у перетині дроту, кінці звужені, загострені і заходять один за одний. Друге кільце зроблене з перекрученого дроту, кінці гладенькі і заходять один за одний. Друга деталь серезок – підвіски. Кожна зроблена з двох з'єднаних між собою пластин, на яких витиснено образ крилатого божества. За контуром його зображення вирізані фігурні деталі. Деякі елементи композиції на підвісках виконані у невисокому рельєфі, зокрема, голова богині, увінчана головним убором, який нагадує кошик – так званим калафом. Риси обличчя жінки розпливчасті, невиразні. Але

вони виділяються на фоні загнутих кінчиків крил, які майже торкаються щік. На шії богині дугоподібним пружком позначена прикраса, бюст показано у вигляді великих опуклин листоподібної форми, облямованих рельєфними пружками з короткими насічками. Крила з рельєфними лініями, що вимальовують пір'їни, неначе огортають жінку. Нижня частина постаті богині має вигляд спіральних завитків пагонів в'юнкої рослини. Можливо, на пластині представлено образ синкретичної істоти, яка втілювала уявлення про культ плодючості. Зверху до підвіски припаяно пластинчасте вушко, а по периметру – дротяні мініатюрні кільця, до яких за допомогою проміжної ланки прикріплені пустотілі привісочки у вигляді бутона: по дві ліворуч і праворуч та чотири знизу. Мініатюрні привісочки зроблені як імітація нерозкритих пуп'янків: верхня частина виділена рельєфними хвилястими лініями.

Перша половина IV ст. до н.е. (Білан, Солтис 1998: 97).

Золото 500⁰; вага заг. – 10.27 г; 11.16 г.

Н заг. – 88 мм, 86 мм; D – 26 мм, 21 мм; медальйон:

29×33 мм, 29×34 мм; Н привісок-амфорок – 15×6–7 мм;

перетин дроту – 1 мм.

Курган № 6 поблизу с. Мар'янівка Баштанського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Миколаївської новобудівної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової, 1986 р.

Інв. № АЗС-3839/1–2.

Знайдені у пограбованому похованні жінки. Збереглися декоративні елементи костюма: фрагменти золотого намиста – підвіски у вигляді бутона, великі вічкові намистици зі склоподібної маси, срібні персні і бронзова шпилька.

Архівні матеріали:

Шапошникова О.Г., Балушкин А.М., Гребенников Ю.С., Елисеєв В.Ф., Довженко Н.Д., Ключенцев В.М., Солтис О.Б., Фоменко В.М., Чмыхов М.А. Отчет о работе Николаевской новостроечной экспедиции в 1986 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1986/18. – С. 142.

Література:

Солтис О.Б., Білан Ю.О. Скіфські кургани поблизу с. Мар'янівка на Миколаївщині // Музейні читання. Тези доповідей наук конф. Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України. Грудень 1994 р. – К., 1996. – С. 37.

Білан Ю.О., Солтис О.Б. Скіфські кургани поблизу с. Мар'янівка на Миколаївщині // Археологія. – 1998. – № 1. – С. 92. – Рис. 7,1.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42–43.

Музей історичних коштовностей України: Альбом / Клочко Л.С., Підвисоцька О.П., Старченко О.В. та інш. – К., 2004. – С. 63. – Кат. № 32.

Клочко Л. Серьги скифянок // Антиквар: журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 71. – Рис. 4.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скиф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ "Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки". 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 61. – Табл. II,1.

Експонування на міжнародних виставках:

1993 р. Золото Києва. Австрія: Відень. – Gold aus Kiev. 170 meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine. – Wien, 1993. – S. 176–177. – Кат. № 49.

1993 р. Золоті воїни українських степів. Великобританія: Единбург. – Golden Warriors Ukrainian Steppes. – Edinburgh, 1993. – P. 33. – Кат. № 54.

1993–1994 р. Золото степів. Франція: Тулуза. – L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VIIe siecle av. J.C.– XIVe siecle ap. J.C. – Toulouse, 1993. – S. 78. – Кат. № 60.

1995–1996 р. Золото степів. Італія: Мілан. – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 89, 192. – Кат. № 40.

1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. Фінляндія: Гельсінкі. – Oro. Barbarernas kulturarv. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 87, 99. – Кат. № 78–79.

1997 р. Золото степів України. Італія: Віченца. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 63. – Кат. № 19.

- 1997 р. Скарби України. Люксембург: Люксембург. – TorqsORS d'Ukraine. – Luxembourg, 1997. – S. 83. – Кат. № 30.
- 1998 р. Мистецтво України. – Італія: Турін. – Arte in Ucraina. – Milano, 1998. – S. 65. – Кат. № 21.
- 1998–1999 р. Золото України. Японія: Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама. – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – Р. 65. – Кат. № 38.
- 2011–2012 р. Золоті скарби України. Японія: Хіросіма, Яманасі, Осака; Південна Корея: Сеул; Сінгапур: Сінгапур. – Gold Treasures of Ukraine. – Токуо, 2011. – Р. 46, 94. – Кат. № 74; The Gold Treasures of Ukraine. – Seoul, 2011. – Р. 162. – Кат. № 74.

72. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС-3567/1–2)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені і заходять один за одиний. На кожне кільце надіто підвіску у вигляді мушлі, виготовленої із двох з'єднаних між собою рельєфних пластин, вирізаних за контуром зображення мушлі-гребінця. З боків та знизу до цих підвісок прикріплено по сім мініатюрних привісочок у формі мушель. Поверхня кожної прикрашена опуклими лініями, які чергуються з неглибокими борозенками. Такий віялоподібний декор повторює особливості природних мушель, так званих “гребінців”. Підвіски-мушлі є імітацією фігурного флакончика: верхня частина виробу нагадує циліндричне горло, відділене від корпусу мініатюрної посудини рельєфною лінією.

Друга чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 408).

Золото 500⁰; вага заг. – 8.99 г; 9.81 г.

Н – 48 мм; D – 29 мм; підвіски-мушлі – 22×16 мм, 21×13 мм; привіски-мушлі – 10–11×6 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 29, поховання № 1 поблизу с. Пришиб Березнегуватського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Миколаївської експедиції ІА АН України під керівництвом О.Г. Шапошникової, 1984 р.

Інв. № АЗС-3567/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотим намистом, елементами якого є підвіски у формі мушель; п'ятьма золотими і одним срібним перснями.

Архівні матеріали:

Шапошникова О.Г., Балушкин О.М., Гребенников Ю.С., Загребельний А.М., Товкайло М.Т., Фоменко В.М. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1984 г. Часть II. Работы Явкинского отряда // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/9. – С. 104. – Табл. 69,3.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

Клочко Л. Серьги скифянок // Антиквар: журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 71. – Рис. 5.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з серезками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 62. – Табл. II,2.

Експонування на міжнародних виставках:

1989 р. Сяйво українських скарбниць. СФРЮ (Югославія): Загреб. – Sjaј ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 121, 165. – Кат. № 69.

73. Серезка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-2738)

Серезка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці загострені, заходять один за одиний. На кільце надіто керамічну намистину у вигляді кубика.

Кінець IV – початок III ст. до н.е. (Полин 2014: 625; Гребенников 2008: 105).

Золото 750⁰, глина; вага заг. – 5.96 г.

D – 32×29 мм; підвіска-намистина: 12×11 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Курган № 38, поховання № 2 поблизу с. Одрядне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Інгульської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової, 1971 р.

Інв. № АЗС-2738.

Знайдена у невизначеному пограбованому похованні з декоративними елементами костюма: срібною гривною, кельтською фібулою і золотим перстнем.

Архівні матеріали:

Шапошникова О.Г. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1971 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/28. – С. 84.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

74. Сережки кільцеподібні з підвісками (АЗС-2405/1–2)

Сережки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Кінці звужені і заходять один за одиний. До кожного кільця по периметру напаяно по 10 петель із тонкого дроту, до яких за допомогою двох маленьких допоміжних дротяних кілець підвішено десять мініатюрних круглих плоских підвісок-дисків.

Середина IV ст. до н.е. (близько 350 р. до н.е.) (Полин 2014: 526).

Золото 500⁰; вага заг. – 7.22 г; 7.5 г.

D – 34 мм; D підвісок – 8 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 22 з кург. гр. III, поховання № 1 поблизу с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Каховської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.М. Лескова, 1970 р.

Інв. № АЗС-2405/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору і одягу.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Кубышев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отрощенко В.В., Румянцев А.Н., Чердниченко Н.Н., Ястребова С.Б. Отчет о работе Каховской экспедиции в 1970 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/36. – С. 28.

Література:

Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 87. – Рис. 66.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 39. – Табл. 18,24.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 40. – Табл. III,1.

Клочко Л.С., Іваненко А.С. Полос, калаф, модій (реконструкція за ажурними прикрасами зі скіфських поховань // Памятки центру пам'яткознавства. – 2017. – Вип. 32. – С. 41 – 52.

Клочко Л.С. Типы декоративных элементов в оформлении головных уборов скифянок // Tyragetia – Vol. 7 (XXII). – 2013. – № 1. – Р. 24. – Рис. 7.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: Токіо, Кіото, Фукуока: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – Р. 75. – Кат. № 70.

75. Серезка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3297)

Серезка кільцеподібна з чотиригранного перекрученого дроту. Кінці гладенькі, звужені, загострені і заходять один за одний. Підвіска зроблена з двох частин у формі мініатюрної амфори. Зверху вона прикрашена візерунком із тоненьких рельєфних ліній, вміщеним між двома поясками на поверхні. Завершення підвіски-амфори – кільце, в середині якого – маленька сферична гранула. Зверху до підвіски припаяно два кільця.

Початок третьої чверті IV ст. до н.е. (Полин 2014: 503).

Золото 500⁰, 750⁰ (підвіска); вага заг. – 3.44 г.

Н – 60 мм; D – 35×37 мм; підвіска – 25×9 мм; перетин дроту – 1.5–2 мм.

Курган № 13, поховання № 7 поблизу с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А.І. Кубишева, 1979 р.

Інв. № АЗС-3297.

Знайдена у похованні жінки у комплекті з золотим перснем.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Дорофеев В.В., Полин С.В., Якунов С.А. Работы Херсонской археологической экспедиции в 1979 г. Часть 2. Работы Золотобалковского отряда в 1979 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/32. – С. 140. – Рис. 14,18.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України. // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42.

Полин С.В. Скифский Золотобалковский могильник V–IV вв. до н.э. на Херсонщине. – К., 2014. – С. 77. – Рис. 45,17. – Кат. № 59.

76. Серезки кільцеподібні з підвісками (АЗС-3293/1–2)

Серезки кільцеподібні (пара) з круглого у перетині дроту. Один кінець тупо обрізаний, другий – загострений. Підвіски – фігурна намистина у формі людської голови, виготовлена зі з'єднаних між собою половинок – масок, відтиснутих за матрицею. На місці з'єднання масок – рельєфний пружок (від маківки до підборіддя), який, можливо, імітує зачіску – нагадує перекручене пасмо волосся і підкреслює овал обличчя. По боках на облямівці маски припаяно по пластинчастій петлі (на одній намистині збереглася тільки одна). Антропоморфний образ передано узагальнено: на лобі – невеличкі складки-зморшки, посередині їх перериває візерунок – трикутник вершиною вниз, нанесений неглибокими лініями. Опуклі брови, ледь намічені очі та ніс, рот – овальний, змальований також опуклою лінією. Зверху на підвісці припаяне – пластинчасте вушко, крізь яке продіте кільце.

Друга чверть – середина IV ст. до н.е. (Полин 2014: 296).

Золото 480⁰, 450⁰; вага заг. – 4.81 г; 5.44 г.

Н – 47 мм, 49 мм; D – 22.5 мм, 25×27 мм; підвіски – 25×15 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 17, поховання № 2 поблизу с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А.І. Кубишева, 1978 р.

Інв. № АЗС-3293/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору і одягу, браслетами-перев'язями із намистин зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Дорофеев В.В., Симоненко А.В., Полин С.В., Битковский О.В., Якунов С.А. Отчет о работе Херсонской археологической экспедиции Института археологии АН УССР.

Исследования курганной группы “Рядовые могилы” в зоне строительства Золотобалковской оросительной системы в Нововоронцовском районе Херсонской области в 1978 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1978/17. – С. 50. – Табл. LXVI, 1.

Література:

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42.

Полин С.В. Скифский Золотобалковский курганный могильник V–IV вв. до н.э. на Херсонщине. – К., 2014. – С. 153–155. – Рис. 86, 1, 2. – Кат. № 132.

77. Сережка з кільцеподібною підвіскою (АЗС-3394)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці тупо обрізані і торкаються один одного. Підвіска – фігурна намистина у формі людської голови, виготовленої з двох рельєфних антропоморфних масок. Зображення обличчя та зачіски – узагальнені, сумарні. До намистини зверху припаяне пластинчасте вушко, крізь яке підвіску надіто на кільце.

Друга – початок третьої чверті IV ст. до н.е. (Полин 2014: 450, 483).

Золото 500⁰, 600⁰ (підвіска); вага заг. – 4,37 г.

Н – 50 мм; D – 30 мм; підвіска: Н – 23 мм, D – 11×15 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 3, поховання № 1 поблизу с. Дудчани Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Краснознам'янської новобудівної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Г.Л. Євдокимова, 1981 р.

Інв. № АЗС-3394.

Знайдена у похованні дитини у комплекті з декоративними елементами костюма: нашійними прикрасами – срібною гривною, намистом з окремих різномісних скляних намистин, а також наручними – срібним браслетом та двома браслетами-перев'язями із скляних намистин.

Архівні матеріали:

Євдокимов Г.Л., Поруцкий А.Г., Гершкович Я.П. Отчет о раскопках курганов и поселения Краснознаменской новостроечной экспедицией в Херсонской области в 1981 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1981/21. – С. 95. – Рис. 125.

Література:

Фридман М.И. Скифские курганы у с. Дудчаны на Херсонщине // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. – К., 1987. – Рис.

3, 2.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 41.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 60. – Рис. 6, 3.

78. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-1867)

Сережка кільцеподібна з перекрученого дроту. Кінці гладенькі, звужені, загострені і заходять один за один. На кільце надіто бронзову намистину у формі циліндра.

IV ст. до н.е.

Золото 900⁰, бронза; вага заг. – 1,85 г.

Н з підвіскою – 29 мм; D – 25×27 мм; підвіска: 7×6 мм; перетин дроту – 1 мм.

Курган № 4, поховання № 2 поблизу с. Балтазарівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Південноукраїнської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.І. Тереножкіна, 1962 р.

Інв. № АЗС-1867.

Знайдена у похованні підлітка.

Архівні матеріали:

Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Ковпаненко Г.Т., Петровская Е.А. Отчет о работе Чаплинского отряда Южно-Украинской экспедиции Института археологии АН УССР в 1962 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1962/8а. – С. 18.

Література:

Ковпненко Г.Т., Яковенко Э.Я. Скифские курганы на юге Херсонщины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 256, рис. 1,10.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 24,15.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42. – Табл. III,7.

79. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3796)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці трохи звужені і розімкнені, один з них загострений, а другий – тупо обрізаний. На кільце надіто циліндричну намистину зі склоподібної маси синього кольору з жовтими вічками.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 602*).

Золото 375⁰, склоподібна паста; вага заг. – 1.65 г.

D – 15×16.5 мм; намистина – 6×8 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 13 з кург.гр. II, поховання № 3 поблизу с. Львове Бериславського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Краснознам'янської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Г.Л. Євдокимова, 1984 р.

Інв. № АЗС-3796.

Знайдена у колективному похованні дітей (умовно при скелеті № 4) у комплекті з декоративними елементами костюма: срібною гривною, намистом із черепашок і керамічних намистин, а також браслетом із черепашок і намистин зі склоподібної маси.

Архівні матеріали:

Євдокимов Г.Л., Гершкович Я.П., Поруцкий А.Г., Шевченко Н.П. Отчет Краснознаменной экспедиции о раскопках курганов в зоне строительства оросительной системы в Херсонской области в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/16. – С. 92. – Табл. XLVIII,15.

Література:

Євдокимов Г.Л. Скифский курган у с. Львово на Херсонщине // Древности Степного Приднестровья и Крыма. – Запорожье, 1992. – С. 144. – Рис. 7,1.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42.

Клочко Л. Серьги скифянок // Антиквар. – 2012. – № 12 (69). – С. 71. – Рис. 2.

80. Сережка кільцеподібна з підвіскою (АЗС-3398)

Сережка кільцеподібна з круглого у перетині дроту. Кінці тупо обрізані і близько підходять один до одного. Підвіска у вигляді стилізованого зображення водоплавного птаха, можливо, качки. Акцентовано великий дзьоб, кругле око, складені крильця виділені короткими опуклими смужками. Підвіска зроблена з рельєфних половинок. На спинці птаха напаяно кільце, крізь яке підвіску надівали на основу.

У межах першої чверті IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 261*).

Золото 570⁰; вага заг. – 1.88 г.

H заг. – 24 мм; D кільця – 16 мм; підвіска: H – 13 мм, ширина – 13.5 мм;

перетин дроту – 2 мм.

Курган № 4 з кург.гр. II, поховання № 1 поблизу с. Первомаївка Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл.

Розкопки Краснознам'янської новобудівної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Г.Л. Євдокимова, 1981 р.

Інв. № АЗС-3398.

Знайдена у похованні дитини; у комплекті були декоративні елементи костюма: срібна кільцеподібна сережка, золота гривна, разок намиста з непрозорого скла.

Архівні матеріали:

Евдокимов Г.Л., Поруцкий А.Г., Гершкович Я.П. Отчет о раскопках курганов и поселения Краснознаменской новостроечной экспедицией в Херсонской области в 1981 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1981/21. – С. 57–58.

Література:

Евдокимов Г.Л., Фридман М.И. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 103–104. – Рис. 14,8.

Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. Збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 42.

Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 59.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 59. – Рис. 6,5.

СЕРЕЖКИ-“ЧОВНИКИ”

81. Серезжки-“човники” (АЗС-1808–1809)

Серезжки типу “човник” (пара). Кожна складається з двох елементів: корпусу, абрис якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками вверх”, чи човник (кораблик), та високої дротяної дужки з відігнутим кінцем. На одній серезжці дужка не збереглась. Корпус зроблено з об’ємних половинок. Кожна прикрашена орнаментом. Центр композиції – поясок, напаяний поперек корпусу в його найширшій частині: “косичка” чи ялинковий візерунок між двома дротяними смужками. Обабіч орнаменту розміщено спіралі з кульками зерні у завитках. “Ріжки” серезжок оформлено такою ж “косичкою”, що й на корпусі. Завершення серезжки – розетка на одному кінці, пелюстки якої виділені золотим дротом.

Кінець V – початок IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 5.75 г; 6.98 г.

Н – 26 мм, 42 мм (з дужкою); ширина – 23 мм, 22 мм.

Курган № 6 поблизу с. Лукаші Баришівського р-ну

Київської обл.

Розкопки В.В. Хвойки, 1913 р.

Інв. №№ АЗС-1808–1809.

Знайдені у невизначеному пограбованому похованні у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами одягу, двома разками золотого намиста.

Література:

Петренко В.Г. Курган у местечка Круполь // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – М., 1978. – С. 47–48. – Рис. 2,2,3.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 19,8.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. – 2016. – № 2. – С. 111. – Рис. 7,1,2.

82. Серезжка-“човник” (АЗС-968)

Серезжка типу “човник”. Складається з корпусу, контури якого нагадують півмісяць, обернений “ріжками вверх”, і дротяної дужки з відігнутим кінцем. Корпус зроблено з об’ємних половинок, розширених у середній частині і звужених на кінцях. Обидві деталі оздоблені орнаментами з гладеньких дротинок та зерні. З обох боків на корпусі напаяно дугоподібні (за контуром виробу) “косички” – плетінки з двох тоненьких дротин, зверху і знизу підкреслені вузенькими дротяними смужками та трикутниками (вершиною вниз) дрібної зерні. Такі ж візерунки – плетінки і трикутники – вміщено на серезжках у місцях з’єднання половинок корпусу. “Ріжки” прикрашені суцільною дротяною обмоткою і завершені маленькою розеткою, шість пелюсток якої виділені тоненькою дротинкою.

Початок V ст. до н.е.

Електр 583⁰; вага заг. – 7.73 г.

Н – 46 мм; ширина – 24 мм.

Курган № 383 поблизу с. Грушківка (у публікаціях – с. Грушівка)

Кам’янського р-ну Черкаської обл.

Розкопки О.О. Бобринського, 1901 р.

Інв. № АЗС-968.

Знайдена у похованні (чоловіка чи жінки?) у комплекті з декоративними елементами костюма: електровою гривною, намистом, у складі якого – золоті, срібні та виконані із напівдорогоцінного каміння намистини. У могилі знайдено зброю: вістря стріл, 2 списи, меч

Література:

Бобринский А.А. Отчет о раскопках в Черкасском и Чигиринском уездах Киевской губернии в 1901 году // ИАК. – 1902. – Вып. IV. – С. 40. – Рис. 14.

Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII–V вв. до н.э. – М., 1966. – С. 32. – Табл. XXII,5.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 19,2.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепрового Лесостепного Правобережья. – К., 1989. – С. 99. – Рис. 30,6.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 95.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. – 2016. – № 2. – С. 111. – Рис. 7,3.

Клочко Л.С. Поховання скіф'янок з мечами // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: Зб. наукових праць, присвячена 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету. – Одеса, 2018. – С. 184. – Рис. 1.

83. Серезка-“човник” (ДМ-6353)

Серезка типу “човник”. Складається з корпусу, силует якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками ввєрх”, і дротяної дужки з відігнутиим кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, значно розширених у середній частині, через що серезка має своєрідний абрис, зокрема, коротенькі “ріжки”. Виріб прикрашено орнаментами з гладеньких дротинок та зерні. З обох боків на корпусі напаяно дугоподібні (за контуром деталей) “косички” – плетінки з двох тоненьких дротин, підкреслені зверху і знизу вузенькими дротяними смужками та трикутниками дрібної зерні. Такі ж візерунки у місцях з'єднання половинок корпусу. Трикутники розміщені основою до дротяного обідка: вершиною вниз і ввєрх. Проміжок між ними відкриває гладеньку поверхню у вигляді ламаної лінії. На “ріжках” серезок – два дротяних кільця, між якими розміщені трикутники зерні (вершиною ввєрх). Завершення серезок – розетки, чотири пелюстки яких вирізані з гладенької пластинки, а контури квіток обведені дротинкою.

V ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 7.77 г.

Н – 42 мм; ширина – 20 мм.

Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

Розкопки І.О. Лінніченко, 1898 р.

Інв. № ДМ-6353.

Знайдена у похованні двох жінок (умовно кістяк № 2) у комплекті з такими декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами одягу, серезкою типу “перекинутий конус” (інв. № ДМ-6357) і намистом, а також двома бронзовими браслетами для ніг.

Література:

Ильинская В.А. Скифы Днепрового Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 52; 140. – Табл. ХLI,1.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – Табл. 19,3.

Клочко Л.С. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля // Археологія. – 2017. – № 3. – С. 38. – Рис. 2,1.

84. Серезка-“човник” (ДМ-6467)

Серезка типу “човник”. Складається з корпусу, силует якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками ввєрх”, і дротяної дужки з відігнутиим кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок і вирізняється пропорціями – незначною різницею в діаметрах середньої частини і кінців. З обох боків виробу та у місцях з'єднання половинок – прикрашено візерунками, які підкреслюють абрис серезки. Це дугоподібні смужки – “косички”, сплетені з тоненької дротинки, підкреслені рядами зерні. Близько до них напаяно трикутники (вершиною ввєрх та вниз) із дрібної зерні. “Ріжки” оздоблені поясками з плетінки між двома тоненькими смужками гладенької дротинки. Завершення серезок – чотиріпелюсткові розетки, вирізані із золотої пластини.

V ст. до н.е.

Золото 375⁰; вага заг. – 7.8 г.

Н – 36.2 мм; ширина – 24 мм.

Роменський р-н Сумської обл.

Розкопки С.А. Мазараки, кінець XIX ст.

Інв. № ДМ-6467.

Література:

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 29–30. – Табл. 19,4.

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1900. – Вып. III. – Табл. XLIII, 455.

Клочко Л.С. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля // Археологія. – 2017. – № 3. – С. 38. – Рис. 2,4.

85. Сережка-“човник” (ДМ-6273)

Сережка типу “човник”: її абрис нагадує півмісяць, обернений “ріжками вверх”, або човник. Елементи виробу: корпус, зроблений з об'ємних половинок, і дротяна дужка з відігнутих кінцем. Від інших виробів цього типу сережка відрізняється незначною розбіжністю між діаметром закінчень (ріжків) і корпусу. Останній оздоблено напаяними дугоподібними “косичками”, сплетеними з тоненьких дротинок, обрамленими смужками із тоненького золотого дроту та кульок зерні. Близько до пружка із золотих гранул напаяні трикутники (вершиною вниз і вверх) із дрібною зерні. Проміжок між ними відкриває гладеньку поверхню у вигляді ламаної лінії. Один з ріжків сережки має суцільну дротяну обмотку, другий – пластинчастий обідок (в нього вставлена дротяна дужка). На обох кінцях вміщено розетки: п'ятипелюсткова та шестипелюсткова. В середині останньої – фрагмент дужки, яка була замінена на іншу, але прикріплена вже з протилежного боку.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 9.49 г.

Н – 45.5 мм; ширина – 25 мм.

Роменський р-н Сумської обл. Випадкова знахідка, XIX ст.

Із колекції І.А. Лінніченко.

Інв. № ДМ-6273.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – Вып. III. – К., 1900. – Табл. XLIII, 455б.

Клочко Л.С. Серьги скифянок // Антиквар: Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 71–73.

Клочко Л.С. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля // Археологія. – 2017. – № 3. – С. 38. – Рис. 2,2.

86. Сережки-“човники” (АЗС-3511/1, АЗС-3510/2)

Сережки типу “човник” (пара). Кожна складається з двох елементів: корпусу у формі півмісяця, оберненого “ріжками вверх”, чи човника, та дротяної дужки з відігнутих кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, прикрашених орнаментами з гладеньких дротинок та дрібною зерні. З обох боків сережки напаяно дугоподібні (за контуром корпусу) візерунки, які нагадують косу. Кожна “кіска” – плетінка з двох тоненьких дротин, зверху і знизу підкреслена вузенькими дротяними смужками та трикутниками зерні. Останні розміщені чотирма ярусами: вершиною вниз і вверх. Проміжок між ними відкриває гладеньку поверхню у вигляді ламаної лінії. “Ріжки” корпусу оформлено трьома дротяними обідками (два з них рубчасті, один гладенький).

Завершення сережки – розетка на одному кінці, пелюстки якої виділені золотим дротом. На розетці однієї з сережок він гладенький, на розетці другої – рубчастий. В середину ріжка без розетки вставлено дротяну дужку.

У межах третьої чверті V ст. до н.е. (Полин 2014: 202).

Золото 750⁰; вага заг. – 11.37 г; 11.22 г.

Н – 44 мм; 41 мм; ширина – 25 мм, 24.5 мм; товщина корпусу посередині – 10–11 мм.

Курган № 1 (Малий Чертомлик), поховання № 1 поблизу с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції під керівництвом Б.М. Мозолецького, 1979 р.

Інв. №№ АЗС-3511/1, АЗС-3510/2.

Знайдені у пограбованому похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами вбрання, фрагментами намиста із золотих і склоподібних намистин, уламком залізної гривни із золотим наконечником, одним срібним і двома золотими перснями.

Архівні матеріали:

Мозолецький Б.Н., Пустовалов С.Ж., Битковський О.В., Ніколова А.В. Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1979 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/9. – С. 29, 33–34. – Табл. XI,3.

Література:

Мозолецький Б.Н. Малий Чертомлык // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 73. – Рис. 6,20.

Експонування на міжнародних виставках:

1987 р. Золото Києва. Італія: *Флоренція, Генуя*. – L'Oro di Kiev. – Milano, 1987. – S. 76. – Kat. № 38.

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: *Турку*. – Skyuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 28, 54, 57. – Kat. № 79.

87. Серезжки-“човники” (АЗС-1839/1-2)

Серезжки (пара) у формі півмісяця чи човника або кораблика. Складаються з корпусу і дротяної дужки. Корпус кожної об'ємний, спаяний з двох частин, прикрашених вертикальними рельєфними смужками. Одна з серезжок зім'ята, біля дужки – отвір, мабуть, слід давнього ремонту. Завершення корпусу – чотирипелюсткова розетка, контури листочків якої підкреслені золотою дротинкою. Від другої серезжки збереглася дужка і зім'ятий розламаний на дві частини корпус з наскрізними отворами та пошкодженою розеткою. Це свідчить, ймовірно, що серезжку неодноразово ремонтували.

IV ст. до н.е.

Золото 583⁰; вага заг. – 7.2 г; 5.21 г.

Н – 47 мм, 46 мм; корпус – 27.5×8 мм, 18×8 мм.

Курган № 3, поховання № 7 поблизу с. Кут

Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Горностаївської експедиції під керівництвом Д.Т. Березовця, 1951 р.

Інв. № АЗС-1839/1-2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: намистом із золотих, камяної і двох скляних намистин, залізним перстнем та бронзовим і залізним браслетами.

Архівні матеріали:

Березовець Д.Т. Отчёт о раскопках курганного могильника в селе Кут Апостоловского района Днепропетровской области в 1951 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1951/3. – С. 24–26.

Література:

Березовець Д.Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут // АП УРСР. – К., 1960. – Т. IX. – С. 45. – Табл. I,9.

88. Серезжки-“човники” (АЗС-3517/1-2)

Серезжки (пара) у формі півмісяця “ріжками вверх” чи човника. Кожна складається з двох елементів: корпусу та високої дротяної дужки з відігнутих кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, прикрашених повздовжніми і поперечними смужками ялинкового орнаменту (“косичками”) в обрамленні золотих дротинок і трикутників дрібної зерні. “Ріжки” півмісяця оздоблені “косичками”, облямованими золотими дротинками зверху і знизу, та поясками із зерні. На обох кінцях корпусу вміщено чотирипелюсткові розетки, в одній з яких – кулька зерні, а в іншу вставлено дротяну дужку.

Середина – третя чверть V ст. до н.е. (Полин 2014: 219).

Золото 650⁰; вага – 6.78 г; 8.25 г.

Н – 25 мм, 31 мм; ширина – 18 мм, 16.5 мм.

Курган № 4, з кург. гр. Дідової Могили, поховання № 1 поблизу селища Ізобільне (ліквідоване у 1989 р.)

Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції під керівництвом Б.М. Мозолевського, 1980 р.

Інв. № АЗС-3517/1–2.

Знайдені у похованні жінки, у костюмі якої, крім описаних сережок, були й інші декоративні елементи: золоті пластини – прикраси головного убору, браслет – перев'язка із кістяних намистин. При небіжчиці зафіксовано зброю.

Архівні матеріали:

Мозолевский Б.Н., Николова А.В. Отчет о работе Орджоникидзенской экспедиции в 1980 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/11. – С. 43. – Табл. 23,6.

Література:

Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. – 1986. – № 56. – С. 20. – Рис. 7.

Експонування на міжнародних виставках:

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: Турку. – Skyuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 28, 54. – Kat. № 79.

2007 р. Золото вершників степів. Шедеври музеїв України. Італія: Тренто. – Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina. – Milano, 2007. – S. 345. – Kat. № 164. – Фото на с. 345.

89. Сережки-“човники” (АЗС-3682/1–2)

Сережки (пара) у формі півмісяця “ріжками вверх” чи човника. Кожна складається з двох елементів: корпусу та високої дротяної дужки з відігнутим кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, прикрашених ялинковим орнаментом: трьома смужками (“косичками”) з тоненького дроту, які підкреслюють контури сережки – дві смужки по боках, а одна знизу. До “косичок” прилягають грона з шести золотих гранул. Трикутники-грона обернені основою до плетінок, розміщені на деякій відстані один від одного. На “ріжках” сережок зверху надіто своєрідні обідки з рифленою поверхнею. Один кінець кожної сережки завершують розетки, пелюстки яких вирізані з тоненького золотого листа і підкреслені золотою дротинкою. В одній сережці дужка направлена всередину розетки, а в другій – припаяна до обідка.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 5.0 г; 4.8 г.

Н – 33 мм, 34 мм; ширина – 18.5 мм, 17.5 мм.

Курган № 3, поховання № 6 поблизу смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської новобудівної експедиції під керівництвом Ю.В. Болтрика, 1984 р.

Інв. № АЗС-3682/1–2.

Знайдені у похованні жінки (25 років). В її костюмі були також бронзовий браслет та скляна намистина. Крім того, жінка мала зброю: залізні спис та дротик, бронзові вістря стріл.

Архівні матеріали:

Болтрик Ю.В., Гаврилюк Н.А., Фиалко Е.Е., Буйских С.Б. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/17. – С. 38. – Табл. 9,3.

Література:

Фиалко Е.Е. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект // Древности Степного Причерноморья и Крыма. Сборник научных трудов. – Запорожье, 1992. – Т. III. – С. 35–36. – Рис. 7.

Фиалко Е.Е. Погребения женщин с оружием у скифов // Курганы Степной Скифии. – К., 1991. – С. 7. – Рис. 6,10.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Tokio, Kioto, Фукуока: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – Р. 78. – Кат. № 76.*

1995–1996 р. Золото степів. Італія: *Мілан. – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 88, 191. – Кат. № 38.*

2010–2011 р. Амазонки. Таємничі жінки-воїни. Німеччина: *Шнеер. – Amazonen. Geheimnisvolle Kriegerinnen. – München, 2010. – У каталозі немає даних та фото.*

90. Серезжки-“човники” (АЗС-3686/1–2)

Серезжки типу “човники” (пара). Кожна складається з двох елементів: корпусу у формі напівмісяця, оберненого “ріжками вгору”, чи човника, та високої дротяної дужки з відігнутих кінцями. Корпус зроблено з об’ємних половинок, прикрашених ялинковим орнаментом: чотирима повздовжніми “косичками” із золотого дроту, підкресленими золотими дротинками. Ріжки корпусу оздоблені такими ж візерунками. На одному ріжку – завершення у вигляді розетки, пелюстки якої вирізані досить грубо із золотого листа, на другому – пустотіла напівсфера. Дротяні дужки вставлені всередину розеток.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 6.05 г; 5.73 г.

Н – 33 мм, 34 мм; ширина – 17.5 мм, 18.5 мм.

Курган № 11, поховання № 3 поблизу смт Якимівка

Якимівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської новобудівної експедиції ІА АН

УРСР під керівництвом Ю.В. Болтрика, 1984 р.

Інв. №№ АЗС-3686/1–2.

Знайдені у частково пограбованому похованні чоловіка і жінки, серед прикрас жіночого костюма у комплекті з золотими пластинами-аплікаціями – прикрасами одягу.

Архівні матеріали:

Болтрик Ю.В., Гаврилюк Н.А., Фіалко Е.Е., Буйських С.Б. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/17. – С. 38. – Табл. 23,4.

Література:

Бессонова С.С. Калачиковидные серьги и греко-варварские контакты в VII–IV вв. до н.э. // Боспорские исследования. – Симферополь – Керчь, 2007. – С. 3–26.

Клочко Л.С. Серьги скифянок // Антиквар: Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 71–73. – Рис. 7.

91. Серезжки-“човники” (АЗС-3477/1–2)

Серезжки типу “човник” (пара). Складаються з корпусу, силует якого нагадує напівмісяць, обернений “ріжками вгору”, і дротяної дужки з відігнутих кінцями. Корпус зроблено з об’ємних половинок, значно розширених у нижній частині і звужених на кінцях. Виріб прикрашено орнаментами з гладеньких дротинок та зерні: з обох боків на деталях, повторюючи їх контури, напаяно дугоподібні “косички” – плетінки з двох тоненьких дротин, підкреслені зверху і знизу вузькими дротяними смужками, та трикутниками дрібної зерні. Такі ж візерунки у місцях з’єднання половинок корпусу. Трикутники розміщені основою до дротяного обідка: вершиною вниз і вгору.

Проміжок між ними відкриває гладеньку поверхню у вигляді ламаної лінії. На “ріжках” серезжок – три дротяні кільця, верхнє і нижнє з насічками. Закінчення ріжок – п’ятипелюсткові розетки: кожна пелюстка з гладенької пластинки виділена дротинкою. Всередину розеток вставлені дротяні дужки.

Рубіж V–IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 228*).

Золото 750⁰; дужка – 500⁰, 570⁰; припой – 600⁰; вага заг. – 10.54 г; 10.64 г.

Н – 41 мм, 41.5 мм; ширина – 22 мм, 28 мм.

Курган № 2, поховання № 1 поблизу с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.

Розкопки Миколаївської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.Г. Шапошникової, 1982 р. Інв. № АЗС-3477/1-2.

Знайдені у невизначеному пограбованому похованні у комплекті з декоративними елементами костюма: золоту кільцеподібною сережкою з розширенням у середній частині (див. *кат. № 35*), разком намиста зі срібних, золотих, скляних та керамічних намистин різноманітної форми.

Архівні матеріали:

Шапошникова О.Г., Балушкин Л.М., Гребенников Ю.С., Елисеєв В.Ф., Ключинцев В.Н., Ребедаїло Г.Н., Товкаїло Н.Т., Фоменко В.Н. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1982/3. – С. 73.

Література:

Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine (Каталог виставки). – Токуо, 1992. – Кат. № 71.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока*: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Токуо, 1992. – Р. 75. – Кат. № 71.

1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. Фінляндія: *Гельсінкі*. – Oro. Barbarien kulta-aarre. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 87, 99. – Кат. № 80–81.

1997 р. Золото степів України. Італія: *Віченца*. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 65. – Кат. № 21.

1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама*. – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – Р. 65. – Кат. № 35.

92. Сережки-“човники” (АЗС-3315/1-2)

Сережки типу “човник” (пара). Складаються з корпусу, силует якого нагадує напівмісяць, обернений “ріжками вверх”, і дротяної дужки з відігнутим кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, значно розширених у нижній частині і звужених на кінцях. Для оформлення виробу використано різні технологічні прийоми: тиснення за матрицею, а також зернь і скань. На обох деталях корпусу – акцент на рельєфний візерунок. Центр композиції – чотири опуклі смужки поперек корпусу в його найширшій частині. Обабіч чергуються короткі дугоподібні відтинки: між двома рядами псевдозерні – дві тоненькі рельєфні лінії. У місцях з'єднання половинок корпусу напаяно дугоподібні (за контуром деталей) смужки ялинкового орнаменту – “косички” – з двох тоненьких дротин, підкреслені зверху і знизу тоненьким дротом. “Ріжки” сережок обмотані тоненькою дротинкою. Закінчення “ріжків” – чотирипелюсткові розетки, вирізані з гладенької пластинки і підкреслені дротинкою. Всередину розеток вставлені дужки.

Кінець V ст. до н.е. (Полин 2014: 249).

Золото 500⁰; 375⁰ (дужка); вага заг. – 4.9 г; 5.4 г.

Н – 51 мм, 53 мм; корпус – 24×24 мм, 26×21 мм.

Курган № 3, поховання № 2 поблизу с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції під керівництвом А.І. Кубишева, 1977 р.

Інв. № АЗС-3315/1-2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору і намистом, а також двома браслетами-перев'язями, що складаються із зубів тварин, бронзових кілець, кістяних, скляних і сердолікових намистин.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Дорофеев В.В., Николова А.В., Битковский О.В., Полин С.В., Симоненко А.В. Отчет о работе Херсонской археологической экспедиции ИА АН УССР в зоне строительства Каховской оросительной системы в 1977 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977/23. – С. 41.

Література:

Битковский О.В., Полин С.В. Скифские курганы у с. Богдановка на Херсонщине (к проблеме хронологии памятников V–IV вв. до н.э.) // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 81–82. – Рис. 8,1.

Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. – 1986. – № 56. – С. 17. – Рис. 5.

Експонування на міжнародних виставках:

2007–2008 р. Золото. Культові предмети кочовиків. Фінляндія: *Гельсінкі*. – Oro. Barbarien kulta-aarre. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – С. 87, 99. – Кат. № 80–81.

2007–2008 р. Під знаком золотого грифона. Царські могили скіфів. Німеччина: *Берлін, Мюнхен, Гамбург*. – Im Zeichen des goldenen greifen. Königsgräber der skythen. – Munchen, Berlin, London, New York, 2007. – С. 38. – Кат. № 7.

2009 р. Під знаком золотого грифона. Царські могили скіфів. Угорщина: *Будапешт*. – Szkita aranykincsek. – Budapest, 2009. – У каталозі нема даних та фото.

93. Сережки-“човники” (АЗС-3308–3309)

Сережки типу “човник” (пара). Складаються з корпусу, абрис якого нагадує напівмісяць, обернений “ріжками ввєрх”, і дротяної дужки з відігнутих кінцем (на одному екземплярі дужка відламана). Корпус зроблено з об'ємних половинок, розширених у нижній частині і звужених на кінцях. Сережки мають різне оформлення. Одна з них, золота, декорована “S”-подібними спіралями з гладенького дроту. Візерунки напаяні горизонтально з двох боків на широкій частині корпусу. “Ріжки” сережки вирізняє суцільна дротяна обмотка. На обох кінцях корпусу – розетки, чотири пелюстки якої виділені золотою дротинкою. Всередину розетки вставлена дужка. Друга сережка – срібна, корпус оздоблено дугоподібними смужками ялинкового орнаменту в обрамленні дротинок і зерні, а також трикутниками зерні (збереглися фрагментарно). На “ріжках” – суцільна обмотка з тоненького дроту. На одному кінці завершення має вигляд розетки, п'ять краплеподібних пелюсток якої вирізані з пластини і облямовані тоненькою дротинкою. Дужка вставлена всередину розетки.

V–IV ст. до н.е.

АЗС-3308: золото 680⁰; 700⁰ (дужка); вага заг. – 5.88 г.

АЗС-3309: золото 500⁰, срібло 800⁰; (дужка); вага заг. – 6.53 г.

Н – 47 мм, 43 мм; ширина – 23 мм.

Курган № 7, поховання № 2 поблизу с. Сергіївка Новотроїцького р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А.І. Кубишева, 1976 р.

Інв. №№ АЗС-3308–3309.

Знайдені у похованні жінки, у комплекті з такими декоративними елементами костюма, як скляне намисто.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Дорофеев В.В., Евдокимов Г.Л., Николова А.В., Полин С.В., Симоненко А.В., Чекамова Г.И., Ядвидчук В.И. Отчет о работах Херсонской археологической экспедиции в 1976 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/11. – С. 143.

Література: публікуються вперше.

94. Сережки-“човники” (АЗС-2311/1–2)

Сережки типу “човник” (пара). Складаються з корпусу, силует якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками ввєрх”, і дротяної дужки з відігнутих кінцем. Корпус зроблено з об'ємних половинок, значно розширених у нижній частині і звужених на кінцях. На корпусі, повторюючи його контури, напаяно паралельно одна одній 4 смужки візерунків, які нагадують косу. Кожна “косичка” створена з двох перекручених дротин, розділених гладеньким дротом. Дві з них – найкоротша і найдовша – закривають місця з'єднання деталей. Поверхню сережки між рядами “косичок” прикрашають орнаменти із горизонтальних “S”-подібно вигнутих спіралей. Центр кожного завитка виділено кулькою зерні. Своєрідність сережкам надає оформлення їх закінчень (“ріжок”) об'ємними зображеннями качок, напаяних на гладенькі циліндри з дротяними обідками зверху і знизу. Фігурки птахів пустотілі і складаються з двох частин. Образ качки трактовано в умовній манері: плавною лінією окреслено силует, тоненьким пружком виділено

тулуб. А крильця позначені короткими навскісними рельєфними рисками. Дротяні дужки закріплені зверху на тулубі водоплавного птаха.

Кінець V – перша чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 333).
 АЗС-2311/1: золото 583⁰, 375⁰ (дужка); вага заг. – 13.95 г.
 АЗС-2311/2: золото 750⁰, 583⁰ (дужка); вага заг. – 14.42 г.
 Н – 55 мм; ширина – 27 мм, 31 мм.
 Курган № 38, поховання № 3 поблизу с. Любимівка
 Каховського р-ну Херсонської обл.
 Розкопки Каховської експедиції ІА АН УРСР під
 керівництвом О.М. Лескова, 1968 р.
 Інв. № АЗС-2311/1–2.

Знайдені у комплекті з золотою плетеною гривною. О.М. Лесков вважав, що в могилі було поховано чоловіка. Це припущення виникло через те, що при небіжчикові, крім знімних прикрас – сережок та плетеної гривни, знайдено зброю: меч, два списи, вістря стріл, а також інші речі, властиві чоловікові: бронзовий казан, бронзовий черпак з ручкою у формі голови лебедя. Але треба відзначити, що серед предметів, покладених до могили, були дзеркало та лекиф.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Черненко Е.В., Болтрик Ю.В., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отроценко В.В. Отчет о раскопках Каховской экспедиции в 1968 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1968/15. – С. 71–72.

Література:

Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 63. – Рис. на с. 37.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 30. – Табл. 19, 9.

Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 59–60. – Рис. 3.

Клочко Л.С. Поховання скіф’янок з мечами // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: Зб. наукових праць, присвячений 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету. – Одеса, 2018. – С. 186. – Рис. 2.

95. Сережка-“човник” (АЗС-2314)

Сережка у вигляді пустотілого півмісяця “ріжками вверх”. Складається з корпусу та дротяної дужки. Корпус зроблено з об’ємних половинок, розширених у нижній частині і звужених на кінцях, тому абрис виробу нагадує напівовал. На корпусі, повторюючи його контури, напаяно паралельно одна одній дві смужки ялинкових орнаментів, що нагадують косу, підкреслену з обох боків тоненькими дротинками. Ці плетінки – найкоротша і найдовша – закривають місця з’єднання деталей. Посередині, поперек корпусу, розміщено схожий декоративний елемент – “косичка”, облямована з двох боків тоненькими дротинками. Вказані візерунки розділили поверхню на ділянки з гладенькою поверхнею. Вона заповнена вертикально поставленими “S”-подібними спіралями. Центр кожного завитка виділено кулькою зерні. “Ріжки” півмісяця оздоблені дротинами, накрученими на обидва кінці корпусу. З одного боку на обмотці зверху напаяно ажурну розетку, пелюстки якої імітують дротяні петлі. Другий “ріжок” сережки завершує чотирипелюсткова розетка, листочки якої вирізані з гладенької пластини. В центр розетки вставлено кінець дротяної дужки.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 6.24 г.

Н – 51 мм, ширина – 18 мм.

Курган № 45, поховання № 1 поблизу с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Каховської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.М. Лескова, 1968 р.

Інв. № АЗС-2314.

Знайдена у похованні літньої жінки. Крім сережки, костюм скіф'янки прикрашали золоті пластини із зображенням лева. При небіжчиці була зброя – списи і стріли.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Черненко Е.В., Болтрик Ю.В., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отроценко В.В.

Отчет о раскопках Каховской экспедиции в 1968 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1968/15. – С. 82.

Література:

Лесков А. Новые сокровища курганов Украины. – Ленинград, 1972. – С. 53. – Кат. № 16.

Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 62. – Рис. 51.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 30.

Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 60.

Сережки-“човники” з підвісками

96. Сережки-“човники” (ДМ-6169–6170)

Сережки типу “човник” (пара). Корпус кожного виробу складається з об'ємних половинок, форма яких нагадує півмісяць (“ріжками вверх”) або човник (кораблик). Сережки прикрашено чотирма дугоподібними “косичками”, ялинковим орнаментом з тоненьких золотих дротинок. Зверху і знизу плетінки підкреслені тоненькими дротинками і трикутниками дрібної зерні. Завершення сережок – мініатюрні пустотілі фігурки водоплавних птахів, можливо, качок, які зроблені з двох деталей, відтиснутих за матрицею. Образ птаха трактовано в умовній манері: плавною лінією окреслено силует, тоненьким пружком виділено тулуб. Крильця позначені короткими навскісними рельєфними рисками. Скульптурки вміщені на “ріжках”, оздоблених суцільною дротяною обмоткою. Хвостики качок торкаються один одного. На місці з'єднання деталей корпусу, знизу, припаяні дротяні кільця, до яких на ланцюжках з подвійними ланками підвішені зображення водоплавних птахів, схожі на описані (на одній сережці таких підвісок шість, на другій – п'ять). Ще один елемент сережок – дротяна дужка з відігнутих кінцем, припаяна до однієї з фігурок качок.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 15.90 г; 16.72 г.

Н заг. – 81 мм, 82 мм; Н дужки – 24 мм, 23 мм;

ширина – 28 мм, 27 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 4 поблизу с. Новосілка (за археологічною літературою – с. Новосілки) Монастирищенського р-ну Черкаської обл.

Розкопки А. Бидловського, 1901 р.

Інв. №№ ДМ-6169–6170.

Знайдені у похованні двох осіб – чоловіка і жінки, серед прикрас останньої. У жіночому костюмі, крім описаних сережок були: оздоби головного убору, скроневі підвіски, намисто з фігурних елементів, пластинки з рельєфними візерунками – прикраси сукні, наконечники пояса.

Література:

Bydlowski A. Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej // Swiatowit. – Warszawa, 1904. – Ур. 5. – S. 59–60. – Rys. 64.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 30. – Табл. 19, 13.

Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. Музею історичних коштовностей України “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 64–65. – Рис. 5.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 63. – Табл. III, 1.

Експонування на міжнародних виставках:

1997 р. Золото Києва. Італія: Віченца. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 64. – Кат. № 20.

97. Серезки-“човники” (АЗС-3641/1-2)

Серезки типу “човник” (пара). Кожна складається з корпусу у вигляді пустотілого півмісяця та високої дротяної дужки. Корпус прикрашено чотирма повздовжніми смугами ялинкового орнаменту із золотих дротин і трикутниками із дрібних гранул. На різьках човників, підкреслених суцільною дротяною обмоткою та пояском зерні знизу, вміщено пустотілі фігурки качок. Кожна скульптурка зроблена з двох штампованих деталей. Образи трактовані схематично, силуети невиразні, деякі екземпляри непропорційні: маленька голівка на короткій шиї не гармоніє з тілом. Подекуди на скульптурках показано крильця у вигляді навскісних борозенок. У місцях з'єднання деталей на шиї і голові окремих пташок припаяна дрібна зернь. Внизу до корпусу прикріплені дротяні кільця, а до них – ланцюжки з фігурками водоплавних птахів (на одній серезці їх десять, на другій – вісім). Вони майже за всіма ознаками нагадують скульптурки, описані вище. Їх особливість відбилась в оформленні хвостиків, виготовлених із тонкої золотої пластинки, прикрашених трьома дротяними пелюстками. Дротяна дужка прикріплена до фігурки одного з птахів на різьку серезки.

Перша половина IV ст. до н.е. (Полин, Кубишев 1997: 46).
Золото 583⁰; 500 (дужка, ланцюжок); вага заг. – 27.10 г;
26.04 г.

Н заг. – 115 мм, 114 мм; Н без підвісок – 64 мм, 65 мм; Н
дужки – 31 мм; корпус з підвісками – 23×35.5 мм,
22.5×38 мм; перетин дроту – 2 мм.

Курган № 8, поховання № 2 поблизу с. Вовчанське
Якимівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН
УРСР під керівництвом А.І. Кубишева, 1980 р.

Інв. №№ АЗС-3641/1-2.

Знайдені у похованні жінки, костюм якої було прикрашено золотими аплікаціями та особистими знімними оздобами. До перших належать пластинки із зображеннями сфінкса, хрестоподібні; з відтиснутою фігуркою лева. Знімні прикраси – золоті серезки-човники та намисто із фігурних намистин у вигляді людської голови, а також разок скляного намиста.

Архівні матеріали:

Кубишев А.І., Дорофеев В.В., Шилов Ю.А., Полин С.В.,
Шевченко Н.П., Черных Л.А., Марченко И.Л., Солтыс

О.Б., Сердюков В.В., Якунов С.А. Раскопки Херсонской археологической экспедиции в 1980 году. Отчет о работах ХАЭ ИА АН УССР у сс. Волчанск, Владимировка, Красное Акимовского района Запорожской и у сс. Громовка, Сивашовка Новотроицкого района Херсонской областей // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/15. – С. 61–62. – Табл. ХІІ.

Література:

Полин С.В., Кубишев А.І. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье). – К., 1997. – С. 9. – Рис. 9,3,4.

Бессонова С.С. Калачиковидные серьги и греко-варварские контакты в VII–IV вв. до н.э. // Боспорские исследования. – Симферополь–Керчь, 2007. – С. 3–26.

Клочко Л.С. Образ водоплавающего птаха на декоративных элементах скифского костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 66. – Рис. 6.

Клочко Л.С. Серьги скифянок // Антиквар: Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. – 2012. – № 12 (69). – С. 74. – Рис. 9.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скиф'янок з серезками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 63. – Табл. III,2.

Експонування на міжнародних виставках:

1989 р. Сяйво українських скарбниць. СФРЮ (Югославія): Загреб. – Sjaј ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 120, 165. – Kat. № 66.

1990 р. Золото скифів. Фінляндія: Турку. – Skyuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 28, 54. – Kat. № 78.

- 1991 р. Золото степу. Археологія України. Німеччина: *Шлезвіг*. – Археологія України. – Київ–Шлезвіг, 1991; Gold der Steppe. Arheologie der Ukraine. – Humburg, 1991. – S. 315. – Кат. № 109.
- 1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока*: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – P. 76. – Кат. № 73.
- 1993 р. Золото Києва. Австрія: *Відень*. – Gold aus Kiev. 170 meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine. – Wien, 1993. – S. 174–175. – Кат. № 48.
- 1993 р. Золоті воїни українських степів. – Великобританія: *Едінбург*. – Golden Warriors Ukrainian Steppes. – Edinburgh, 1993. – P. 20 (fig. 6), 33. – Кат. № 53.
- 1993–1994 р. Золото степів. Франція: *Тулуза*. – L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VIIe siecle av. J.C.– XIVe siecle ap. J.C. – Toulouse, 1993. – S. 78. – Кат. № 59.
- 1994 р. Старожитності України: від скіфів до Русі. Данія: *Оденсе*. – Henrik Thrane. Steppens nomader – skovens bunder. Ukraines arkeologi i 2000 er (900 f. Kr. – 1240). – Odense, 1994. – P. 73. – Кат. № 78.
- 1995–1996 р. Золото степів. Італія: *Мілан*. – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 88, 191–192. – Кат. № 39.
- 1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. Фінляндія: *Гельсінкі*. – Oro. Barbarien kulta-aarre. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 60–61, 87, 99. – Кат. № 82–83.
- 1997 р. Золото степів України. Італія: *Віченца*. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 66. – Кат. № 22.
- 1997 р. Скарби України. Люксембург: *Люксембург*. – TorqsORS d'Ukraine. – Luxembourg, 1997. – S. 84–86. – Кат. № 32.
- 1998 р. Мистецтво України. Італія: *Турін*. – Arte in Ucraina. – Milano, 1998. – S. 66. – Кат. № 22.
- 1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йогоґама*. – Каталог виставки “Золото України”. – Tokyo, 1998. – P. 25, 65. – Кат. № 41.
- 1999–2001 р. Золото скіфів. Скарби стародавньої України. США: *Сан-Антоніо, Балтімор, Лос-Анжелес, Нью-Йорк, Канзас-Сіті*; Канада: *Торонто*; Франція: *Париж*. – Scythian gold. Treasures from ancient Ukraine. – New York, 1999. – P. 266. – Кат. № 129; L'or des scythes. – Paris, 2001.
- 2007 р. Золото вершників степів. Шедеври музеїв України. Італія: *Тренто*. – Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina. – Milano, 2007. – S. 30 (rys. 10), 345. – Кат. № 162.
- 2009 р. Золото степу. Австрія: *Леобен* – Gold der Steppe. Sensationsfunde aus Fürstengräbern der Skythen und Sarmaten; Німеччина: *Мангейм* – Gold der Steppe. Fürstengschätze jenseits des Alexanderreichs. – Wien, 2009. – S. 173. – Кат. № 48.
- 2011–2012 р. Золоті скарби України. Японія: *Хіросіма, Яманасі, Осака*; Південна Корея: *Сеул*; Сінгапур: *Сінгапур*. – Gold Treasures of Ukraine. – Tokyo, 2011. – P. 46, 94. – Кат. № 72; The Gold Treasures of Ukraine. – Seoul, 2011. – P. 160. – Кат. № 72.

Варіанти сережок типу “човник”

98. Серезка у вигляді качки (ДМ-6402)

Сережка складається із корпусу у вигляді пустотілої фігурки водоплавного птаха (качки). Зображення узагальнене: ледь помітними лініями підкреслено контури крил, на місці очей пробито отвори. Висока дужка одним кінцем припаяна до корпусу. Другий її кінець загнутий і щільно прилягає до голівки птаха.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 2.0 г.

33×19.5 мм.

Курган № 4 поблизу с. Новосілка (за археологічною літературою – с. Новосілки) Монастирищенського р-ну Черкаської обл.

Розкопки А. Бидловського, 1901 р.

Інв. № ДМ-6402.

Знайдена у похованні пари – чоловіка і жінки, але, можливо, належала

до декоративних деталей костюма чоловіка. Його прикрасами було також намисто з подвійних золотих кілець.

Література:

Bydlowski A. Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej // Swiatowit. – Warszawa, 1904. – Ур. 5. – С. 59–60.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 31. – Табл. 18,11.

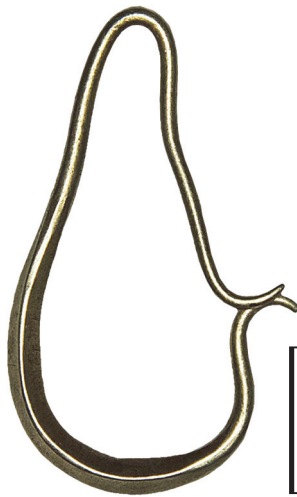
Клочко Л.С. Образ водоплавающего птаха на декоративных элементах скифского костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – К., 2010. – С. 65–66.

Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скифів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. – К., 2015. – С. 91. – Рис. 4,1–2.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. – 2016. – № 2 (19). – С. 111. – Рис.7,4.

99. Серезка у вигляді петлі (АЗС-3679)

Серезка петлеподібного чи краплеподібного абрису, зроблена із чотиригранного у перетині дроту з розширеною нижньою частиною. Застібка серезки збоку: її утворюють звужені кінці дроту, відігнуті назовні і загнуті у вигляді гачків.

Перша половина IV ст. до н.е. (Полин 2014: 385).

Золото 500⁰; вага заг. – 2.48 г.

Н – 33.5 мм; ширина – 20 мм.

Курган № 2, поховання № 2 поблизу смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Ю.В. Болтрика, 1984 р.

Інв. № АЗС-3679.

Знайдена у похованні жінки-“амазонки” у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами (у вигляді розетки, із зображенням голови людини у короні, обличчя жінки анфас і оленя, гудзиків), скляним намистом, золотими і срібними персями. При небіжчиці поклали також зброю: спис і стріли.

Архівні матеріали:

Болтрик Ю.В., Гаврилюк Н.А., Фиалко Е.Е., Буйских С.Б. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. // НА ІА

НАНУ. – Ф. експ. – 1984/17. – С. 11. – Табл. 8,8.

Література:

Фиалко Е.Е. Погребения женщин с оружием у скифов // Курганы степной Скифии. – К., 1991. – С. 6. – Рис. 5.

100. Серезки у вигляді півмісяця (АЗС-3736/1–2)

Серезки (пара) у вигляді півмісяця з оберненими наверх різками, і з високою дужкою. Корпус литий, плоский, знизу розширений, плавно переходить у високу дужку. По зовнішньому краю (у семи місцях) серезки прикрашені групами із чотирьох, трохи сплюснених кульок.

Перша чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 429).

Золото 500⁰; вага заг. – 7.60 г; 7.62 г.

Н – 51.5 мм, 47 мм; ширина – 21 мм (25 мм із зерню), 21 мм (26.5 мм із зерню).

Курган № 1 (Казена Могила), поховання № 3 поблизу с. Тополине (колишне с. Шмальки) Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.І. Бідзілі, 1974 р.

Інв. №№ АЗС-3736/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору та сукні, намистом і персям.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И., Ляшко В.Н., Никитенко М.М., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/10. – С. 117. – Табл. LXVIII, 1.

Література:

Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 124. – Рис. 6.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів за декоративними елементами із поховань скіф'янок (версії загальної класифікації) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МПКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь століття”. Листопад 2010 р. – К., 2011. – С. 97–112.

Експонування на міжнародних виставках:

2009 р. Золото степу. Австрія: *Леобен*. – Fürstengräbern der Skythen und Sarmaten. – Wien, 2009; Німеччина: *Мангейм*. – Gold der Steppe. Sensationsfunde aus Gold der Steppe. Fürstenschätze jenseits des Alexanderreichs. – Wien, 2009. – S. 172. – Kat. № 47.

1999–2001 р. Золото скіфів. Скарби стародавньої України. США: *Сан-Антоніо, Балтімор, Лос-Анжелес, Нью-Йорк, Канзас-Сіті*; Канада: *Торонто*; Франція: *Париж*. – Scythian gold. Treasures from ancient Ukraine. – New York, 1999. – P. 267. – Кат. № 130; L'or des scythes. – Paris, 2001.

101. Серезки у вигляді напівовалу (АЗС-2441–2442)

Серезки (пара) з пустотілим чотиригранним корпусом у вигляді напівовалу. Розширені у нижній частині, звужені на кінцях і за схемою нагадують півмісяць “ріжками вверху”. Деталі серезок – дужка і застібка – не збереглися, але абрис фрагментів дозволяє віднести ці оздобу до варіантів “човників”.

IV ст. до н.е.

Срібло 800⁰; вага заг. – 2.3 г; 2.2 г.

33×22 мм; 23×22 мм.

Курган № 11 з кург. гр. II, поховання № 2 поблизу с. Першокостянтинівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Каховської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.М. Лескова, 1971 р.

Інв. №№ АЗС-2441–2442.

Знайдені у пограбованому похованні жінки-“амазонки”. Крім описаних серезок, у похованні зафіксовано розсип дрібних намистинок зі склоподібної маси.

У похованні знайдено зброю: бронзові вістря стріл, втулка залізного дротика, а також уламки лускатого набірною залізного панцира.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Кубышев А.И., Румянцев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Соловьева Н.А., Шаматрина Г.И., Шилов Ю.А., Ястребова С.Б. Отчет о работе Херсонской экспедиции 1971 года. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/23. – С. 87.

Література: публікуються вперше.

СЕРЕЖКИ ФІГУРНІ І СКУЛЬПТУРНІ

Сережки фігурні

102. Сережки із зображенням богині, яка сидить на “зооморфному” троні (АЗС-2604/1–2)

Сережки (пара) належать до типу фігурних. Складаються з двох деталей: підвіски та високої дужки, загнутої у вигляді гачка. Підвіска зроблена з двох вирізаних за контуром композиції пластинок. На одній з них вміщено відтиснутий у високому рельєфі антропоморфний образ, а інша – гладенька. Обидві пластинки з'єднані між собою, а між ними вставлена і наглухо закріплена висока дужка. Рельєфна мініатюра на пластині, що є лицьовою стороною підвіски,

привертає увагу зображенням жінки у ошатному вбранні. Вона сидить з піднесеними руками, тобто, у так званій позі Оранти. Ймовірно, художник передав образ богині. Її обличчя змальовано узагальнено, риси – досить грубі. На голові – убір циліндричної форми з начільною стрічкою, прикрашеною короткими насічками. Жінка одягнена у довге вбрання, можливо, так званій іонійській хітон, хрестоподібно перев'язаний під грудьми. Опуклі лінії, що передають складки сукні, виділяють коліна, а під ними – зникають за широкою гладенькою смугою. З-під неї складки продовжуються донизу. Художник показав також носки черевиків – вони виглядають з-під сукні. Біля жінки бачимо зображення врізнобіч (ліворуч і праворуч) голови левів та їхні передні лапи. Можливо, це зооморфне оформлення трону богині. З боків і знизу до підвіски прикріплено за допомогою коротких ланцюжків (по 3 ланки в кожному) вісім амфороподібних пустотілих підвісок з мініатюрними кульками на кінцях.

Середина – третя чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 283).

Золото 500⁰; вага заг. – 10.68 г; 11.15 г.

Н – 91 мм; ширина – 35 мм, товщина – 10 мм.

Курган Товста Могила (поховання жінки у боковій гробниці) поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки Орджонікідзевської експедиції під керівництвом Б.М. Мозолевського, 1971 р.

Інв. № АЗС-2604/1–2.

Знайдені у похованні жінки у комплекті з декоративними елементами костюма: золотими пластинами – прикрасами головного убору, сукні, взуття, гривною, дротяною сережкою, трьома браслетами, персями, браслетами-перев'язками.

Архівні матеріали:

Мозолевський Б.М. Звіт про роботу Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН УРСР за 1971 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/29. – С. 164, 214–216. – Табл. XXXV, 3.

Література:

Мозолевський Б.М. Товста Могила. – К., 1979. – С. 135–136. – Рис. 117–118.

Петренко В.Г. Украшення Скифії VII–III вв. до н.е. – М., 1978. – С. 31. – Табл. 20, 2.

Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – К., 1983. – С. 89. – Рис. 16, 2.

103. Сережка із зображенням богині, яка сидить на “зооморфному” троні (АЗС-2312)

Сережка належать до типу фігурних. Прикраса зроблена зі з'єднаних між собою двох пластинок, між якими вставлена і наглухо закріплена висока дротяна дужка. Основна деталь – підвіска, на лицьовому боці якої вміщено зображення жінки, відтиснуте за матрицею у високому рельєфі. На звороті напаяно пласку гладеньку пластину. Образ жінки привертає увагу, хоч і виконаний у грубуватій манері. Можливо, давній художник показав богиню, яка сидить з піднятими догори руками, тобто, у позі Оранти, на троні із “зооморфним” оформленням. Жінка у ошатному костюмі: головний убір циліндричної форми, оздоблений двома рельєфними поясками

з невиразними насічками, сукня нагадує іонійський хітон з характерним напуском, підперезаний широким паском під грудьми. З-під хітона виглядають носки черевиків. На троні з лівого боку виступає профільне зображення голови барана та його ніг, що більше нагадують лапи хижака. Вірогідно, що така ж деталь була і праворуч, але не збереглась, а замість неї припаяне мініатюрне кільце. Внизу до сережки за допомогою трьох кілечок приєднані чотири пустотілі бутоноподібні привіски. До ліктів рук жінки теж за допомогою трьох кілечок прикріплені круглі пласкі привіски із тонких золотих пластин.

IV ст. до н.е.

Золото 583⁰; 375⁰ (дужка); вага заг. – 8.0 г.

Н – 84 мм; ширина – 25 мм.

Курган № 2, поховання № 6 поблизу с. Любимівка Каховського р-ну

Херсонської обл.

Розкопки Каховської експедиції під керівництвом О.М. Лескова, 1968 р.

Інв. № АЗС-2312.

Знайдена у похованні дівчинки 15 років. Серед декоративних елементів костюма: різнокольорове намисто зі склоподібної маси та медальйон із зображенням змії.

Архівні матеріали:

Лесков А.М., Черненко Е.В., Болтрик Ю.В., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отрощенко В.В. Отчет о раскопках Каховской экспедиции в 1968 г. // НА ИА НАНУ. – Ф. експ. – 1968/15. – С. 10.

Література:

Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 61. – Рис. на с. 36.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 31. – Табл. 20, 1.

Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – К., 1983. – Рис. 16, 1.

Експонування на міжнародних виставках:

1975 р. Із земель скіфських. США: *Нью-Йорк, Лос-Анжелес*: From the Lands of the Scythians // The Metropolitan Museum of Art Bulletin. Special Issue. – New York, 1975. – № 5. – P. 127. – Кат. № 177.

1975 р. Золото скіфів. Франція: *Париж*: Or des Scythes. Tresores des musees sovietiques. – Paris, 1975. – S. 158. – Кат. № 78.

1987 р. Золото Києва. Італія: *Флоренція, Генуя*: L'Oro di Kiev. – Milano, 1987. – S. 74. – Кат. № 36.

1989 р. Сяйво українських скарбниць. СФРЮ (Югославія): *Загреб*. – Sjač ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 165. – Кат. № 65.

104. Сережка із зображенням богині, яка сидить на “зооморфному” троні (АЗС-3661/1–2)

Сережки (пара) належать до типу фігурних. Основна їх деталь – підвіска. Її виготовлено з двох пластин, на яких вміщено сюжетну композицію, відтиснуту за матрицею у високому рельєфі. Пластини – елементи підвіски – спаяні між собою. Між ними вставлена і наглухо закріплена висока дротяна дужка. Акцент в оформленні підвіски художник зробив на образі жінки, ймовірно, богині. Вона в ошатному вбранні, сидить у величній позі на троні, руки лежать на колінах, правою рукою підтримує посудину з округлим корпусом і широким вінчиком. Жінка змальована досить майстерно: художник показав кругле обличчя з крупними рисами, деякі подробиці костюма, притаманного скіф'янкам. Зокрема, високий убір з куполоподібним завершенням. Нижній край убору плавною дугою вигнуто над бровами, декор зосереджено в трьох зонах, відокремлених одна від іншої опуклими лініями. З-під головного убору на плечі жінки лягають по дві стрічки. Скіф'янка одягнена у сукню – глухе, накладне вбрання з довгими рукавами. Добре позначені такі деталі: комір трикутної форми, прикраси рукавів – поздовжні смуги від плеча до зап'ястя. Саме на ділянці, де закінчуються рельєфні оздоби, були лінії пришивання рукавів до стану, який утворювали центральне полотнище та дві боковини. Рельєфними лініями підкреслені складки одягу, з-під якого виглядають носки черевиків. Увагу

привертають прикраси трону. На його спинці, обабіч, бачимо зображення сфінксів, обернених один до одного спинами. Лапи істот опираються на підлокітники трону, зроблені у вигляді баранячих голів, поданих у профільному ракурсі. Декоративним завершенням кожної сережки є пустотілі привіски грушоподібної форми (по 8, але по одній на кожній сережці – втрачено), прикріплені до зооморфних деталей трону: до грудей сфінксів (з лівого боку на кожній одна втрачена), баранячих голів (по дві на кожній підвісіці), а також до нижнього краю пластин (по чотири на кожній підвісіці).

Друга чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 425).

Золото 583⁰; вага заг. – 7.08 г; 7.08 г.

Н – 80 мм; ширина – 24–31.5 мм.

Курган № 10, поховання № 3 поблизу с. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Ю.Я. Рассмакіна, 1982 р.

Інв. № АЗС-3661/1–2.

Знайдено у похованні жінки, у комплекті з декоративними елементами костюма: скляним намистом і срібною позолоченою гривною. Жінка похована зі зброєю, у супроводі залежної особи.

Архівні матеріали:

Рассамакин Ю.Я., Отроценко В.В., Пустовалов С.Ж., Ляшко С.Н., Салий Н.Г., Кравченко С.Н., Ковалев Н.В., Николова А.В. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1982/2. – С. 101–103. – Табл. 65,1,2.

Література:

Клочко Любов. Типы декоративных элементов в оформлении головных уборов скифянок // *Turage-tia. Arheologie. Istorie. Antica.* – Vol. VII (XXII), nr. 1. – Кишинев, 2013. – С. 20–21. – Рис. 3.

Клочко Л.С. Образ сфинкса в декорі скіфського вбрання // *Археологія і давня історія України.* – 2018. – Вип. 2 (27). – С. 128. – Рис. 10.

Експонування на міжнародних виставках:

1975 р. Из земель скифских. США: Нью-Йорк, Лос-Анжелес: From the Lands of the Scythians // *The Metropolitan Museum of Art Bulletin. Special Issue.* – New York, 1975. – № 5. – P. 127. – Кат. № 177.

1975 р. Золото скіфів. Франція: Париж: Or des Scythes. Tresores des musees sovietiques. – Paris, 1975. – S. 158. – Кат. № 78.

1987 р. Золото Києва. Італія: Флоренція, Генуя: L'Oro di Kiev. – Milano, 1987. – S. 74. – Кат. № 36.

1989 р. Сяйво українських скарбниць. СФРЮ (Югославія): Загреб. – Sjaj ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 165. – Кат. № 65.

Сережки скульптурні

105. Сережка у вигляді фігурки Ерота (АЗС-2644)

Сережка належить до типу скульптурних. Створена з кількох деталей: мініатюрної антропоморфної фігурки, двохарової розетки і дротяної дужки, зігнутої у вигляді гачка. Головний композиційний і змістовний елемент сережки – скульптурне зображення оголеного юнака з великими крилами. Обличчя персонажа округле, пласке, невиразне. На тілі виділені м'язи, показано геніталії. Хлопець тримає у розставлених руках вигнуту вверх металеву смужку. Фігурку інтерпретують як втілення образу Ерота. Його крила відлиті окремо і з'єднані золотою пластиною. Спереду на крилах вигравіроване оперення, зворотний бік гладенький. Ця скульптурка через напаяне на голові юнака дротяне кільце з'єднане з кільцем у подвійній розетці за допомогою проміжного кільця. Розетка складається з 18-ти та 13-ти пелюсткових квіток різного діаметру, спаяних одна з одною. Розетки зроблені в техніці лиття і оформлені пуансонними візерунками. У центрі верхньої (меншої) розетки вміщена золота кулька. На звороті розетки припаяно розплющений нижній кінець дротяної дужки.

Не пізніше другої чверті IV ст. до н.е. (Полин 2014: 290).

Золото 958⁰; вага заг. – 2.94 г.

Н – 39 мм; Н фігурки – 18 мм; D розетки: великої – 8 мм, маленької – 5 мм.

Курган Гайманова Могила, Південна гробниця № 4 (поховання № 3) поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Північно-Рогачицької експедиції під керівництвом В.І. Бідзілі, 1970 р. Інв. № АЗС-2644.

Знайдена у пограбованому похованні жінки. До комплекту прикрас входять золоті пластини – прикраси головного убору і сукні та підвіски від намиста.

Архівні матеріали:

Бидзиля В.И. Отчет о работе Северо-Рогачикской экспедиции ИА АН УССР за 1969–1970 гг. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1969–1970/37. – С. 154, 159–160.

Література:

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 23. – Табл. 20,6.

Трейстер М.Ю. Серьга с подвеской в виде скульптурной фигурки Эрота из Гаймановой Могилы // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2008 р. – К., 2009. – С. 70–80. – Рис. 1.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 165. – Кат № 309. – Рис. 225,39; 753.

Експонування на міжнародних виставках:

1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама.* – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – Р. 65. – Кат. № 40.

106. Серезки у вигляді фігурки сфінкса (АЗС-2282/1–2)

Серезки (пара) у вигляді литої фігурки сфінкса, який сидить на постаменті, прикрашеному овами, заповненими емаллю синього і зеленого кольорів. Приваблює майстерне виконання жіночої голови: тонке моделювання обличчя з правильними рисами, високим чолом, облямованим пишною зачіскою. Вона прикрашена стефаною зі сканним рослинним орнаментом, теж заповненим синьою і зеленою емаллю. Жіночу сутність сфінкса підкреслюють такі декоративні елементи: у вухках – дископодібні серезки з емаллю, на високій шиї – гривна з рубчастою поверхнею. Тулуб показано також у традиціях еллінського мистецтва: м’яко окреслено жіночі груди, виділено задні лапи, на тулубі – неглибокими борозенками відтворені ребра. Крила істоти – з пір’їн різного розміру: знизу короткі, зверху – довгі, вигнуті на кінцях. Ззаду біля голови крила з’єднані тоненькою пластинкою. Хвіст сфінкса – довгий, вибагливо вигнутий, прикрашений на кінці тоненькими рубчиками. Пластинчаста дужка з відігнутих кінцем припаяна на звороті голови сфінкса і прикрашена подвійною розеткою, пелюстки якої також заповнені емаллю синього і зеленого кольорів.

У межах останньої третини IV ст. до н.е. (*ред.*

Трейстер 2008: 145).

Золото 900⁰, 958⁰, емаль; вага заг. – 9.27 г; 9.08 г.

Н – 46.75 мм, 44 мм; Н сфінкса – 34 мм, 31.75 мм;

ширина – 17.8 мм, 16 мм.

Курган № 1 (“Старший брат”) з кург. гр. “Три брати”, гробниця № 1 поблизу с. Огоньки Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну, Крим.

Розкопки Ортельської античної експедиції Керченського історико-археологічного музею під керівництвом Д.С. Кириліна, 1965 р.

Інв. № АЗС-2282/1–2.

Знайдені у непограбованому похованні жінки. Крім описаних серезок, зафіксовано декоративні елементи костюма: золоті пластинки – оздоби головного убору та вбрання, намисто із золотих елементів, браслети, персні. Небіжчиця була похована зі служницею.

Архівні матеріали:

Кирилін Д.С. Отчет об археологических работах Ортельской античной экспедиции Керченского историко-археологического музея в 1965 г. (у д. Огоньки и на территории 2-го Черноморского рудника ЖРК. Охранные раскопки курганной группы “Три брата” (или Бч-оба) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1965/72. – С. 12.

Література:

- Кирилин Д.С. Трехбратние курганы в районе Тобечикского озера // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. – Л., 1978. – С. 183. – Рис. 5.
- Клочко Л.С., Березова С.А. Прикраси костюма з поховання жінки поблизу с. Огоньки (Крим) // Музейні читання: Матеріали Міжнародної наук. конф. МІКУ, присвяченої 90-літтю з дня народження О.І. Тереножкіна. 3 лютого 1998 р. – К., 1998. – С. 151–158.
- Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 32. – Табл. 20,5,5а.
- Бессонова С.С., Быковская Н.В., Детерлинг Й., Ломтадзе Г.А., Лоренц А., Кройц П.А., Трейстер М.Ю. Трехбратние курганы. Курганныя группа второй половины IV–III вв. до н.э. в Восточном Крыму. – Симферополь, Бонн, 2008. – С. 112–113. – Кат. № 14. – Табл. 57,1–7; 106,1–4; 109 (у центрі).
- Клочко Л.С. Образ сфинкса в декорі скіфського вбрання // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 2 (27). – С. 120. – Рис. 1.
- Експонування на міжнародних виставках:**
- 1987 р. Золото Києва. Італія: *Флоренція, Генуя: L'Oro di Kiev*. – Milano, 1987. – S. 77. – Кат. № 39.
- 1989 р. Сяйво українських скарбниць. СФРЮ (Югославія): *Загреб*. – Sjaaj ukrajinskih riznica. – Zagreb, 1989. – S. 120, 165. – Кат. № 67.
- 1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: *Турку*. – Skuuttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 30 50, 54. – Кат. № 84.
- 1991 р. Золото степу. Археологія України. Німеччина: *Шлезвіг*. – Археологія України. – Київ–Шлезвіг, 1991; Gold der Steppe. Arheologie der Ukraine. – Humburg, 1991. – S. 316. – Кат. № 110.
- 1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine*. – Tokyo, 1992. – P. 77. – Кат. № 74.
- 1993 р. Золото з Києва. Австрія: *Відень*. – Gold aus Kiev. 170 meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine. – Wien, 1993. – S. 182–185. – Кат. № 52.
- 1993 р. Золоті воїни українських степів. – Великобританія: *Едінбург*. – Golden Warriors Ukrainian Steppes. – Edinburgh, 1993. – P. 34–35. – Кат. № 57.
- 1993–1994 р. Золото степів. Франція: *Тулуза*. – L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VIIe siecle av. J.C.– XIVe siecle ap. J.C. – Toulouse, 1993. – S. 80–81. – Кат. № 63.
- 1995–1996 р. Золото степів. Італія: *Мілан*. – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 87, 191. – Кат. № 37.
- 1997 р. Золото. Культурні предмети кочовиків. Фінляндія: *Гельсінкі*. – Oro. Barbaarien kulta-aarre. Barbarernas guld. – Helsinki, 1997. – S. 56, 87–88, 99. – Кат. № 84.
- 1997 р. Золото степів України. Італія: *Віченца*. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 67. – Кат. № 23.
- 1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама*. – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – P. 27, 65. – Кат. № 42.
- 1999–2001 р. Золото скіфів. Скарби стародавньої України. США: *Сан-Антоніо, Балтімор, Лос-Анжелес, Нью-Йорк, Канзас-Сіті*; Канада: *Торонто*; Франція: *Париж*. – Scythian gold. Treasures from ancient Ukraine. – New York, 1999. – P. 214–215. – Кат. № 96; L'or des scythes. – Paris, 2001.
- 2003 р. Золото скіфських царів. Франція: *Сент-Аман-Монрон*. – L'Or des Scythes. – Saint-Amand-Montrond, 2003. – S. 12.
- 2007 р. Золото вершників степів. Шедеври музеїв України. Італія: *Тренто*. – Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina. – Milano, 2007. – S. 279 (rys. 1), 345. – Кат. № 163.
- 2009 р. Золото степу. Австрія: *Леобен*; Німеччина: *Мангейм*. – Gold der Steppe. Sensationsfunde aus Fürstengräbern der Skythen und Sarmaten. – Wien, 2009; Gold der Steppe. Fürstengschätze jenseits des Alexanderreichs. – Wien, 2009. – S. 174–175. – Кат. № 49.

ПІДВІСКИ

107. Підвіски скроневі (ДМ-6435–6436)

Скроневі підвіски (пара) – унікальні багатодетальні прикраси, які прикріпляли до налобної пов'язки. Основна деталь кожної підвіски – пластина складної конфігурації – три сторони (бічні та нижня) утворюють прямокутник, а його верхній край – хвилястий. Знизу пластина оформлена каскадом маленьких овальних та трапецієподібних привісок, розміщених у 6 рядів на коротких ланцюжках. На прямокутному полі у рамці з невеличких відтиснутих квадратиків – рельєфне зображення сцени боротьби людини з грифоном. Персонажі показані у профільному ракурсі. Особливо виділено грифона: голова з круглим оком і хижо вигнутим дзьобом, довга шия з гребенем, великі крила підкреслені паралельними рельєфними смугами. Підім'ятий чудовиськом чоловік лежить на спині. Кількома штрихами змальовано його одяг, характерний для скіфів, зокрема, куртку з видовженими полами. Сюжет, можливо, передає уявлення про одвічну боротьбу добра і зла, життя і смерті, втілене у битві героя з фантастичною істотою, перемога над якою символізує утвердження буття через подолання смерті. Так можна узагальнити зміст сцен “протистояння”, характерних для індоєвропейських народів. У верхній (фігурній) частині основної деталі підвісок вміщено рослинні мотиви за абрисом схожі на крин. Всі образи, елементи декору на підвісках подано схематично, недосконало. Але композицію головної сцени досить майстерно вписано у прямокутний простір. Ідею відродження уособлюють і пагони рослин, вміщені у верхній (фігурній) частині основної деталі підвісок – по два на кожній пластинці (зображення рослин за абрисом схожі на крин). Форма прикрас унікальна, а в передачі мотивів і образів спостерігаємо своєрідність художнього стилю, який вирізняє вироби місцевих майстрів.

IV ст. до н.е.

Золото 500⁰; вага заг. – 31.0 г; 37.6 г.

Н – 165 мм, 167 мм; пластина: 55×53×47 мм.

Курган № 4 поблизу с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.

Розкопки А. Бидловського, 1901 р.

Інв. №№ ДМ-6435–6436.

Знайдені серед декоративних елементів скіф'янки, яка належала до аристократичного кола Скіфії. Небіжчиця була похована у одній могилі з чоловіком. Декоративні елементи костюма жінки: золоті пластини – оздоби головного убору та сукні, а також – сережки, ланцюжок із фігурних елементів, намисто зі склоподібної маси і такі ж браслети-перев'язки.

Література:

Bydlowski A. Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej // Swiatowit. – Warszawa, 1904. – Vur. 5. – S. 59–60.

Петренко В.Г. Укращення Скифії VII–III вв. до н.е. – М., 1978. – С. 30. – Табл. 21,4.

Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. – 1986. – № 56. – С. 16. – Рис. 3.

Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. – 2016. – № 2. – С. 111. – Рис. 7,5.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока: Scythian gold.* Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – P. 89. – Кат. № 98.

1993 р. Золото Києва. Австрія: *Vidень.* – Gold aus Kiev. 170 meisterwerke aus der Schatzkammer der Ukraine. – Wien, 1993. – S. 152–153. – Кат. № 35.

1995–1996 р. Золото степів. Італія: *Мілан.* – Tesori delle Steppe. – Milano, 1995. – S. 91, 193. – Кат. № 43.

- 1997 р. Золото степів України. Італія: *Віченца*. – Oro delle steppe dell'Ucraina. – Vicenza, 1997. – S. 87. – Кат. № 43.
- 1997 р. Скарби України. Люксембург: *Люксембург*. – TorqsORS d'Ukraine. – Luxembourg, 1997. – S. 99–100. – Кат. № 54.
- 1998 р. Мистецтво України. Італія: *Турін*. – Arte in Ucraina. – Milano, 1998. – S. 62–63. – Кат. № 19.
- 1998–1999 р. Золото України. Японія: *Оказакі, Фукуока, Кіото, Йокогама*. – Каталог виставки “Золото України”. – Токуо, 1998. – Р. 32, 67. – Кат. № 66.

108. Ланцюжок з підвіскою у вигляді птаха (АЗС-3387)

Підвіска, можливо, є деталлю оформлення головного убору. Складається з ланцюжка складного плетіння і прикріпленої до неї через кільце мініатюрної пустотілої фігурки птаха, спаяної з двох частин. Образ узагальнений, але кругла голова з великим дзьобом і силует свідчать про зображення водоплавного птаха, можливо, качки. Скульптурка вміщена на круглій базі, прикрашеній зверху і знизу поясками зерні.

IV ст. до н.е.

Золото 750⁰; вага заг. – 1.89 г.

Л ланцюжка – 52 мм; підвіска – 14×13 мм.

Курган № 5, поховання № 1 поблизу с. Мар'янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

Розкопки археологічної експедиції Дніпропетровського державного університету під керівництвом І.Ф. Ковальової, 1979 р.

Інв. № АЗС-3387.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні у комплекті з золотими декоративними елементами: кулястими намистинами, пластинами у вигляді трикутників з псевдозерню, потроєних опуклин, голови людини та із зображенням грифона, який йде.

Архівні матеріали:

Ковалева І.Ф., Волкобой С.С., Шалобудов В.Н., Жерихина І.Ю., Лихачев В.А. Отчёт по научно-исследовательской работе по теме “Исследование археологических памятников в зоне строительства оросительной системы в совхозе им. Ильича и колхозе им. Жданова Апостоловского района (1979 г.)” // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/58а. – С. 12.

Література:

Волкобой С.С., Андросов А.В., Лихачев В.А., Мухомад С.Е., Шалобудов В.Н. Скифские могильники IV–III вв. до н.э. юга Днепропетровской области // Курганы Степного Поднепровья. – Днепропетровск, 1980. – Вып. 4. – С. 25.

Експонування на міжнародних виставках:

2007 р. Золото вершників степів. Шедеври музеїв України. Італія: *Тренто*. – Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina. – Milano, 2007. – S. 176 (rys. 15), 345. – Кат. № 159.

109. Підвіски у вигляді зрізаного конуса (АЗС-3112/1–2)

Підвіски (пара) лаконічної форми, в основі якої – зрізаний конус. Вироби виготовлені за однаковою схемою: всередину зовнішньої трубки, вміщено ще одну меншого діаметру, а проміжок між стінками обох деталей заповнено фаянсовою чи склоподібною масою. Прикраси розрізняються оформленням і способом закріплення дужки. Одна з підвісок довша, ніж інша, і вирізняється золотим обідком зверху. Її зовнішній конус поділено вертикальними лініями – тоненькими прямокутними у перерізі стрижнями на 6 секторів. Усередині кожного створено зигзагоподібний візерунок за допомогою такого самого вузького стрижня. Елементи орнаменту – трикутники – є гніздами, у які вставлено блакитну і темно-синю емаль. Осереддя підвіски наповнено білою речовиною, можливо, глиною. Внизу на корпусі декор акцентовано вузькою смужкою, згори на весь виріб “надіто” своерідну “коронку”, прикріплену до зовнішньої трубочки з двох боків заклепками. Дужка сережки знімна, зроблена з вузької смужки з трьома борозенками, на нижньому кінці – отвір, згори його немає. Знизу корпус прикрашено зображенням чотирипелюсткової розетки: контури пелюсток вимальовані вузькими стрижнями, а гнізда заповнені блакитними вставками. На другій підвісці поверхню корпусу

поділено на горизонтальні зони тоненькими дротинками, квадратними у перетині. На ній напаяно 7 обідків, які утворюють 6 ярусів. Між поперечними поясками напаяні плоскі перетинки з того самого стрижня у вигляді орнаменту з трикутників, які заповнено емаллю блакитного і сіро-блакитного кольорів. Внутрішня трубочка виступає над останнім ярусом. Вона розрізана, краї загнута так, що утворюють отвір, а в ньому закріплено знімну дужку для підвіски – золоту смужку з трьома повздовжніми борозенками і дірочками на кінцях. Знизу підвіску оформлено концентричними колами, утвореними заповненням внутрішньої трубочки і проміжку між двома деталями-трубочками.

V ст. до н.е. (?).

Золото 750⁰, склоподібна паста; вага заг. – 12.55 г; 10.45 г.

Н – 55 мм; D кільця – 20 мм; підвіска-колонка: Н – 35 мм, діаметр: зверху – 8 мм, знизу – 12 мм.

Курган № 13, поховання № 2 поблизу с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.

Розкопки Верхне-Тарасівської експедиції під керівництвом М.М. Чердниченка, 1976 р.

Інв. № АЗС-3112/1–2.

Знайдені у пограбованому похованні жінки (?) у комплекті з золотими декоративними елементами: спіралеподібними пронизками і фігурними підвісками – деталями нашійного ланцюжка.

Архівні матеріали:

Чердниченко Н.Н., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Гошко Т.Ю., Зубарь В.М., Иванова Н., Козловский А.А., Пустовалов С.Ж., Рассмакин Ю.Я. Отчет Верхне-Тарасовской экспедиции 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/2. – С. 73.

Література:

Клочко Л.С. Прикраси біля с. Мар'ївка // Музейні читання: матеріали наукової конференції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України. Київ, 17–18 грудня 1996 р. – К., 1998. – С. 31–34.

Клочко Л., Шаміна Т. Мар'ївські прикраси // Памятки України: історія та культура. Науковий часопис. – К., 2006 – Річник XXXVIII. – Спецвипуск. – С. 16–20. – Рис. 1; 2, а, б.

Експонування на міжнародних виставках:

1990 р. Золото скіфів. Фінляндія: Турку. – Skuyttien kulta-aarre. – Turku, 1990. – S. 54. – Кат. № 83.

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: Токіо, Кіото, Фукуока: Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – P. 74. – Кат. № 68.

1999–2001 р. Золото скіфів. Скарби стародавньої України. США: Сан-Антоніо, Балтімор, Лос-Анжелес, Нью-Йорк, Канзас-Сіті; Канада: Торонто; Франція: Париж. – Scythian gold. Treasures from ancient Ukraine. – New York, 1999. – P. 123. – Кат. № 19; L'or des scythes. – Paris, 2001.

2009 р. Золото степу. Австрія: Леобен; Німеччина: Мангейм. – Gold der Steppe. Sensationsfunde aus Fürstengräbern der Skythen und Sarmaten. – Wien, 2009; Gold der Steppe. Fürstenschätze jenseits des Alexanderreichs. – Wien, 2009. – S. 180–181. – Кат. № 52.

2011–2012 р. Золоті скарби України. Японія: Хіросіма, Яманасі, Осака; Південна Корея: Сеул; Сінгапур: Сінгапур. – Gold Treasures of Ukraine. – Tokyo, 2011. – P. 46, 94. – Кат. № 75; The Gold Treasures of Ukraine. – Seoul, 2011. – P. 163. – Кат. № 75.

110. Пронизки (АЗС-2716/1–4)

Пронизки у вигляді мініатюрного циліндра, орнаментованного “S”-подібними спіралями з тоненьких дротинок, до якого знизу припаяна вирізана із золотого листа 6-ти пелюсткова “розетка”. На невиразних пелюстках квітки – візерунки також із дротинок. Пронизками оздобили шапочку, до якої з обох боків було прикріплено по дві стрічки, прикрашені золотими пластинками-гудзиками та трубчастими пронизками (по дві на кожній стрічці). Останні є унікальними виробами.

Перша чверть IV ст. до н.е. – у межах 390–380 р. до н.е. (Полин 2014: 257).

Золото 500⁰; вага заг. – 1.89 г (АЗС-2716/1–2); 2.34 г (АЗС-2716/3–4).

Н – 8 мм; D – 7 мм.

Курган № 4, гробниця № 3 (поховання № 1) з кург. могильника “Носаки” поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції під керівництвом В.І. Бідзілі, 1971 р.

Інв. № АЗС-2716/1–4.

Знайдені у непограбованому похованні дівчинки 6–7 років у комплекті з декоративними прикрасами вбрання: безліччю пастових намистин, золотих гудзиків, а також бронзових, срібних і золотих кілець, що прикрашали головний убір, намисто та манжети платя; медальона зі склоподібної маси у золотій оправі, трьох золотих та бронзового перснів.

Архівні матеріали:

Бідзіля В.И. Отчет о работе Запорожской экспедиции в 1971 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/24. – С. 37.

Література:

Бідзіля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганный могильник в урочище

Носаки // Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки. – К., 1977. – С. 113. – Рис. 19,8.

Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности Степной Скифии. – К., 1982. – С. 128. – Рис. 7,1–2.

Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. – К., 2018. – С. 54. – Рис. 1,1.

111. Підвіски скроневі (АЗС-3698/1–2)

Підвіски скроневі (пара) із чорного полірованого каменю. Зроблені у вигляді диска. Лицьовий бік – опуклий, а зворотний – плаский. На камені навхрест прикріплено золоті смужки, на яких двома рядами відтиснуто мініатюрні овальні опуклини. До вертикальної смужки напаяно мініатюрні циліндри, а до них – пластинчасті петлі (залишилися фрагменти).

Друга – третя чверть IV ст. до н.е. (*Полин 2014: 428*).

Гагат (?), золото 500⁰; вага заг. – 2.7 г; 3.34 г.

Н – 20 мм, 21.8 мм; ширина – 16.3 мм; 14 мм.

Курган № 16, гробниця № 4 (поховання № 1 у поховальній споруді № 1) поблизу с. Златошіль Василівського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Запорізької експедиції ІА АН УРСР під керівництвом В.І. Бідзілі, 1974 р.

Інв. № . АЗС-3698/1–2.

Знайдені у похованні дівчинки 6–7 років у комплекті з декоративними елементами костюма: кількома десятками

намистин зі склоподібної пасти – декором головно убору та браслетів – перевязок; трапецієподібною підвіскою із чорного каменю у золотій оправі, золотим перснем.

Архівні матеріали:

Бідзіля В.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А. Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/10. – С. 57–58. – Табл. XXXI,4.

Література:

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф’янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 62. – Рис. 8.

Експонування на міжнародних виставках:

2007 р. Золото вершників степів. Шедеври музеїв України. Італія: *Тренто*. – Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell’Ucraina. – Milano, 2007. – S. 152 (rys. 14), 345. – Kat. № 160.

112. Підвіски-ланцюжки з привіскою у вигляді бутона (АЗС-3087/37-46)

Підвіски складаються з ланцюжків складного плетіння та мигдалеподібних привісок, що нагадують зображення нерозкритого пуп'янка (бутона). Привіски зроблені з двох об'ємних деталей, відтиснутих за матрицею. Поверхня "розділена" повздовжніми борозенками на "дольки". Кожна третя з них прикрашена короткими поперечними штрихами. На кінці бутона припаяна мініатюрна золота кулька. Ланцюжки з привісками, можливо, є деталями оформлення головного убору: по п'ять оздоб, ймовірно, були прикріплені обабіч на скронях конусоподібної шапочки.

Перша – початок другої чверті IV ст. до н.е. – 380–370 р. до н.е. (Полин 2014: 268).

Золото 500⁰; 583⁰ (ланцюжок); вага заг. – 4.58 г; 4.75 г; 4.1 г; 4.28 г; 5.14 г; 4.7 г; 4.78 г; 4.86 г; 4.36 г; 4.36 г.

L ланцюжка – 100 мм; привіска – 14×13 мм.

Бердянський курган, Центральна могила поблизу с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.

Розкопки Приазовської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М.М. Чередниченка, 1977–1978 р.

Інв. № АЗС-3087/37-46.

Знайдені у пограбованому похованні у комплекті з золотими пластинками-аплікаціями – прикрасами головного убору.

Архівні матеріали:

Чередниченко Н.Н. Отчет Приазовской экспедиции 1977–1978 гг. о раскопках Бердянского кургана // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977–1978/9а. – С. 38.

Література:

Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. – 1986. – № 56. – С. 18. – Рис. 6.

Мурзин В.Ю., Белан Ю.А., Подвысоцкая Е.П. Бердянский курган (Погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н.э.). – К., 2017. – С. 108. – Кат. № 99,1.

Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 65. – Рис. 13.

113. Підвіска “коробчаста” (АЗС-3290)

Підвіска трапецієподібна, так звана “коробчаста”. Складається з двох з'єднаних між собою пластинок, на яких відтиснуто стилізоване зображення “дерева життя” – тоненький стовбур з кількома гілочками, верхівка нагадує бутон. Одна з пластинок має загнуті краї, які утворюють стінки, тому підвіска набуває вигляду мініатюрної коробочки. Композиція облямована рельєфною рамкою з мініатюрних видовжених опуклин. Короткі рубчики нанесені на бокових сторонах підвіски. Зверху між двома пластинами вставлено дротяну петлю для підвішування.

Третя чверть IV ст. до н.е.

Золото 540⁰; вага заг. – 1.32 г.

Н – 27 мм; ширина: зверху – 7 мм, знизу – 12 мм.

Курган № 7 поблизу с. Новокам'янка Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Херсонської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А.І. Кубишева, 1974 р.

Інв. № АЗС-3290.

Знайдена у пограбованому невизначеному похованні разом з круглою пластиною з рослинним орнаментом, прикрашеною псевдозерню. Відомо, що з V ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї почали виробляти коробчасті пронизки та підвіски, які використовували як елементи ланцюжків або сережок. Так, у кургані № 1 (Старший брат) з кург. гр. “Три брати” в гробниці № 1 поблизу с. Огоньки Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну (Крим) знайдено дві односторонні пластини подібної форми із зображенням квітки лотоса, у яких на звороті було напаяно по дві рубчасті пронизки, що сходяться під кутом до вершини пластинки. Вони лежали біля шийних хребців та в області грудної клітини жінки, що свідчить про можливість використання їх як підвісок до намиста чи сережок.

Архівні матеріали:

Кубишев А.И., Шилов Ю.А., Чекамова Г.И., Николова А.В., Симоненко А.В., Зубарь В.Н., Рябова В.А. Отчет о работах Херсонской археологической экспедиции в 1974 году (раскопки курганов в зоне строительства Каховской оросительной системы) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/8. – С. 65.

Література: публікується вперше.

114. Підвіска у вигляді птаха (ДМ-6267)

Підвіска у вигляді скульптурного зображення птаха, з припаяним до тулуба крилом та двома колечками у дзьобі. Кільця, можливо, призначені для підвішування виробу до якоїсь деталі.

Середина IV ст. до н.е. (Полин 2014: 484).

Золото 700⁰; вага заг. – 5.37 г.

31×26 мм.

Курган Огуз, поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.

З колекції Б.І. і В.Н. Ханенків.

Інв. № ДМ-6267.

Знайдена селянами й викуплена колекціонером Б.І.Ханенко.

Література:

Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. – К., 1907. – Вып. VI. – Табл. VI, 484.

Експонування на міжнародних виставках:

1992 р. Старожитності України. Від скіфів до Русі (IX ст. до н.е. – XIV ст. н.е.). Японія: *Токіо, Кіото, Фукуока*. – Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine. – Tokyo, 1992. – Р. 85. – Кат. № 87.

НЕВИЗНАЧЕНІ СЕРЕЖКИ

115. Дужка дротяна (АЗС-2437)

Дужка дротяна, ймовірно, від серезки типу “човник”. Кінці загострені, один з них вигнутий назовні. Корпус втрачений.

Перша чверть IV ст. до н.е. (Полин 2014: 396).

Золото 333⁰; вага заг. – 1.66 г.

41×21 мм.

Курган № 7 з кург. гр. Р-ІІІ, поховання № 1 поблизу с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.

Розкопки Каховської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом О.М.

Лескова, 1970 р.

Інв. № АЗС-2437.

Знайдена у похованні (чоловіка і жінки?) з двома вхідними ямами. Після пограбування залишилися лише бронзове вістря стріли, залізні підтоки та два уламки червонофігурного кіліка.

Архівні матеріали:

Черненко С.В. Щоденник // Лесков А.М., Кубышев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отроценко В.В., Румянцев А.Н., Чердиченко Н.Н., Ястребова С.Б. Отчет о работе Каховской экспедиции в 1970 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/36. – С. 21.

Література: публікується вперше.

116. Серезка човникоподібна (ДМ-6404)

Серезка човникоподібна (?). Фрагмент корпусу, прикрашений вертикальними штампованими смугами. На ріжку, що зберігся, є пластинчастий рельєфний обідок і напівсфера.

IV ст. до н.е. (?).

Золото 500⁰; вага заг. – 1.09 г.

19×20 мм.

Місце та час знайдення невизначені.

Надійшла з Держбанку СРСР у 1946 р.

Інв. № ДМ 6404.

Література: публікується вперше.

АНАЛОГІЇ СЕРЕЖКАМ ІЗ КАТАЛОГУ В СКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ

Сережки цвяхоподібні з невеликими напівсферичними щитками на кінцях

1. АЗС-6458
К.1, пох.2 побл. с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.
Н – 13 мм; D щитків: вел. – 8 мм; мал. – 6 мм.

Аналогії: Немирівське городище поблизу м. Немирів Немирівського р-ну Вінницької обл.; кургани: № 2 поблизу с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.; № 244 поблизу с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл. (*Петренко 1978*: табл. 16, 53–55, 59); Переп'ятиха поблизу с. Мар'янівка Київської обл. (*Петренко 1978*: табл. 16, 55–56; *Скорий 1990*: 34, рис. 5, 1).

Сережки цвяхоподібні з різновеликими напівсферичними щитками на кінцях

2. АЗС-2925
Курган побл. с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.
Н – 32.9 мм; D щитків: вел. – 19 мм; мал. – 6 мм.
3. ДМ-2962/1-2
Кург. Реп'яхувата Могила, пох.1 побл. с. Матусів Шполянського р-ну Черкаської обл.
Н – 33 мм; D щитків: вел. – 20 мм; мал. – 8 мм.
4. ДМ-6313–6314
К.100 (“Могила Тернівка”) побл. с. Синявка Канівського р-ну Черкаської обл.
Н – 19–24 мм, 18–20 мм; D щитків: вел. – 18 мм, 16 мм; мал. – 8 мм.

Аналогії: з курганів: № 1 поблизу с. Івахнівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; № 2 поблизу с. Раковкат Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; випадкові знахідки поблизу с. Мошни, Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.; з Трахтемирівського городища Канівського р-ну Черкаської обл. (*Петренко 1978*: табл. 16, 1, 2, 4, 6); кургану Переп'ятиха поблизу с. Мар'янівка Київської обл. (*Скорий 1990*: 34, рис. 5, 1); випадкові знахідки у Канівському р-ні Черкаської обл. (*Петренко 1978*: табл. 16, 7–8).

Сережки цвяхоподібні з великим напівсферичним щитком на одному кінці та петлеподібною дужкою і розширенням на другому кінці

5. ДМ-6150
К.447 на полі Журавської економії побл. с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Н – 18 мм; D щитка – 12 мм.

Аналогії: з курганів: № 407 поблизу с. Журавка Новомиргородського р-ну Черкаської обл.; № 41, поховання № 1 поблизу с. Гуляй-Город Чигиринського р-ну Черкаської обл.; № 40 поблизу с. Бобриця Канівського р-ну Черкаської обл.; із розкопок поблизу с. Малий Букрин Кагарлицького р-ну Київської обл. (з колекції О.В. Терещенко); № 1 поблизу с. Раковкат Гусятинського р-ну Тернопільської обл. (*Петренко 1978*: табл. 16, 17–19, 22, 37).

Сережки цвяхоподібні з конусоподібним щитком

6. ДМ-6334
К.447 на полі Журавської економії побл. с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Н – 23 мм; D щитка – 16 мм.
7. ДМ-6422–6423
К.25 побл. с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл.

Аналогія: з кург. побл. с. Сурмачівка Роменського р-ну Сумської обл. [дар І.А. Лінниченко ДІМ, м. Москва, РФ] (*Петренко 1978*: табл. 17, 15).

Сережки у вигляді перекинутого конуса

8. ДМ-6355, ДМ-6357
К.4, пох.4 pobl. с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
Н заг. – 40.2 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20 мм.
9. ДМ-6356, ДМ-6358
К.4, пох.4 pobl. с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
Н заг. – 41 мм, 44 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20.5 мм.
10. ДМ-6354
К.4, пох.4 pobl. с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
D основи конуса – 22 мм; Н конуса – 16 мм.

Аналогії: з курганів: в урочищі Стайкін Верх поблизу с. Оксютинці (у 1971 р. приєднане до с. Пустовійтівка) Роменського р-ну Сумської обл. (*Петренко 1978*: табл. 17, 28); поблизу с. Мгар Лубенського р-ну Полтавської обл. (*Супруненко 2007*: 66)

Сережка біконічна

11. ДМ-6352
К.4, пох.4 pobl. с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
Н – 43 мм; ширина – 11 мм; D дужки – 16×11 мм; Н підвіски – 27 мм.
- Аналогії:** Із зольника поблизу с. Черемушна Зміївського р-ну Харківської обл. на Сіверському Донці (*Либеров 1962*: 42), Лугового могильника в Ассинській ущелині поблизу с. Мужичі (колишне с. Лугове в Сунженському р-ні Чечено-Інгушетії, РФ) (*Мунчаев 1963*: 151, рис. 7, 4–5; 157, рис. 12, 2–3; 165, рис. 15, 3; 168, рис. 17, 9–10; 208).

Сережки кільцеподібні із загнутими гачком кінцями

12. АЗС-2925/3
К.3, пох.2 pobl. с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
D – 30×32 мм, перетин дроту – 2.5 мм.
34. АЗС-3049
Бердянський курган, Східна могила pobl. с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.
22×16.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з курганів № 32/32 поблизу с. Мастюгіне (біля м. Воронеж) Острогозького р-ну Воронежської обл. РФ; № 472 поблизу с. Оситняжка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. (*Петренко 1978*: табл. 26, 1–2); № 12, поховання № 1 (але з двома загнутими кінцями) поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл. (див. кат. № 54).

Сережки кільцеподібні із крученого дроту та загнутими у вигляді гачка одним або двома кінцями

39. АЗС-3282
К.1 (Дурна Могила), пох.2 pobl. с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.
D – 33.5×34.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: подібні сережки, але з підвісками і з одним прямим кінцем, походять із Першого Мордвинівського кургану поблизу м. Каховка Херсонської обл., а з двома загнутими кінцями – зі Східного Більського городища поблизу с. Більськ Котелевського р-ну Полтавської обл. (*Петренко 1978*: табл. 26, 9, 12).

Сережки кільцеподібні із перекрученого дроту із загостреними кінцями

51. ДМ-6109
Античне місто-колонія Ольвія (?), с. Парутіне Очаківського р-ну Миколаївської обл.
D – 40×41 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з курганів № 1 (1908 р.) поблизу с. Мастюгіне Острогозького р-ну Воронежської обл. РФ (біля м. Воронеж); № 1 з кург. гр. біля шахти № 22 поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.; Куль-Оба поблизу м. Керч в Криму (*Петренко 1978*: табл. 23, 14, 15; табл. 24, 19).

Схожі кільця, але з підвісками, походять із курганів № 6 з кург. гр. Гайманової Могили поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.; № 5, поховання № 5 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. (*Петренко 1978*: табл. 23, 30; табл. 24, 20).

**Сережки кільцеподібні із загостреними чи звуженими кінцями
більшого (31–36 мм) і меншого (22–29 мм) діаметру**

- АЗС-1900/1–2**
13. К.15, пох.1 pobl. с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
D – 34 мм, 35 мм; перетин дроту – 1–2 мм.
- АЗС-3762**
18. К.27, пох.2 з кург.гр. “Чортотлицькі Близниці” pobl. с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 33×34 мм; перетин дроту – 1.5 мм.
- АЗС-2576/1–2**
19. К. Товста Могила (пох. дитини у боковій гробн.) pobl. м. Покров (кол. м. Орджонікідзе) Дніпропетровської обл.
D – 31 мм, 32 мм; перетин дроту – 2 мм.
- АЗС-3196**
27. К.11, пох.3 pobl. с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.
D – 34 мм; перетин дроту – 2.5 мм.
- АЗС-3200**
28. К.11, пох.4 pobl. с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.
D – 32×35 мм; перетин дроту – 2 мм.
- АЗС-2736**
36. К.3, пох.2 pobl. с. Одрадне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну Миколаївської обл.
D – 34×36 мм; перетин дроту – 1 мм.
- АЗС-2348**
43. Місце знайдення невідоме.
D – 35.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: сережки більшого діаметру (31–36 мм) походять з курганів № 3 поблизу смт Білозерка Білозерського р-ну Херсонської обл.; № 7, поховання № 3 поблизу с. Баратівка Снігурівського р-ну Миколаївської обл. (*Петренко 1978*: табл. 23, 2, 10); Куль-Оба поблизу м. Керч в Криму; № 14 Єлизаветівського могильника з групи “П’ять Братів” поблизу станції Єлизаветівської Азовського р-ну Ростовської обл. РФ (*Петренко 1978*: табл. 24, 17, 18).

- АЗС-1834**
14. К.30, пох.7 pobl. с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 28×27 мм; перетин дроту – 2 мм.
- АЗС-2445/1–2**
16. К.11, пох.2 pobl. с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 27.5 мм, 30 мм; перетин дроту – 2 мм.
- АЗС-2446**
17. К.11, пох.2 pobl. с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 27 мм; перетин дроту – 2.5 мм.
- АЗС-2605**
20. К. Товста Могила (пох. жінки у боковій гробн.) pobl. м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Дніпропетровської обл.

D – 23.5×22 мм; перетин дроту – 2 мм.

21. **АЗС-2922**
К.8, пох.1 побл. с. Оріхове Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 25×26 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

23. **АЗС-3094/1-2**
К.71, пох.1 побл. с. Вищитарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 27 мм; 40 мм; перетин дроту – 2 мм.

24. **АЗС-3098**
К.92, пох.2 побл. с. Виводове Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 21×22.5 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

26. **АЗС-3126**
К.19, пох.1 побл. с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
D – 28×29 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

37. **АЗС-3303-3304**
К.3, пох.4 побл. с. Ольгівка Бериславського р-ну Херсонської обл.
D – 22 мм; 29 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

41. **АЗС-2761/1-2**
К.2, пох.1 побл. с. Виноградне Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну Криму.
D – 24 мм; 20 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Аналогії: сережки меншого діаметру (22–29 мм) походять із курганів № 5 Єлизаветівського могильника з групи “П’ять Братів” поблизу станиці Єлизаветівської Азовського р-ну Ростовської обл. РФ; № 9 (Мала Цимбалка) поблизу с. Велика Білозерка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (Петренко 1978: табл. 23, 7, 8).

Сережки кільцеподібні зі звуженим одним кінцем і тупим – другим

15. **АЗС-1994-1995**
К.13, пох.1 побл. с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 24 мм, 25 мм; перетин дроту – 1.5 мм, 2 мм.

32. **АЗС-3717**
К.14, пох.3 з кург. гр. “Носаки” побл. с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
D – 18.5 мм; перетин дроту – 2 мм

40. **АЗС-2412/1-2**
К.22, пох.2 побл. с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.
D – 30 мм; 40 мм; перетин дроту – 2 мм.

46. **ДМ-6153**
Місце знайдення невідоме.
D – 29.5×30.5 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

47. **ДМ-6469**
Походить із старих музейних колекцій.
35×37 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Аналогії: з Кам’янського городища поблизу м. Кам’янка-Дніпровська Запорізької обл., а також із курганів № 4, поховання № 2 поблизу с. Любимівка, Каховського р-ну Херсонської обл.; № 12, поховання № 1 з кург.гр. БЗФ поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (Петренко 1978: табл. 23, 1, 3, 13).

Сережки кільцеподібні з тупо обрізаними кінцями

22. **АЗС-3128/1-2**
К.50, пох.1 побл. с. Вищитарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 31.5 мм, 36×31.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

29. **АЗС-3703/1-2**
К.5, пох.5 побл. с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.

D – 34×35 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

30. **АЗС-3695А**
К.16, гробн.5, пох.5 побл. с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
D – 31 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

31. **АЗС-3708**
К.21, пох.1 побл. с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
D – 34×35 мм; перетин дроту – 2.3–2.5 мм.

38. **ДМ-6277–6278**
Курган Огуз побл. смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.
23×24 мм; 23.5×22 мм; перетин дроту – 2.5 мм.

44. **АЗС-2254**
Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.
26×26.5 мм; перетин дроту – 3 мм.

45. **АЗС-2255**
Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.
18.5×19.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

48. **ДМ-6403**
Походить із старих музейних колекцій.
35×37 мм; перетин дроту – 2 мм.

49. **ДМ-6239**
Походить із старих музейних колекцій.
16.5×17.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

50. **ДМ-6468**
Походить із старих музейних колекцій.
D – 37.5×38 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з курганів № 27, поховання № 7 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. (*Петренко 1978*: табл. 25, 11); Чортотлика, південна (мала) камера поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (*Петренко 1978*: табл. 24, 10).

Сережки кільцеподібні з потовщенням у середній частині

25. **АЗС-3818/1–2**
К.1, пох.1 з кург. гр. II поблизу с. Шевченко Нікольського (колишній Володарський) р-ну Донецької обл.
D – 24×23 мм; 24×25 мм; товщина дроту макс. – 3 мм.

35. **АЗС-3478**
К.2, пох.1 побл. с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.
D – 29×6 мм; товщина дроту: макс. – 6 мм, на кінцях – 3 мм.

42. **ДМ-6325**
К.4 побл. с. Бересняги Канівського р-ну Черкаської обл. З колекції Є.О.Зноско-Боровського.
D – 36×35 мм; товщина дроту: макс. – 8 мм, на кінцях – 4 мм.

Аналогії: з курганів № 400 поблизу с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.; № 1 поблизу м. Херсон; № 4 в урочищі Лиса гора поблизу м. Лубни Лубенського р-ну Полтавської обл.; № 188 (Тенетинківський могильник “Д”) поблизу с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл. (*Петренко 1978*: табл. 22, 2–5).

Сережки кільцеподібні з підвісками з кільцем із чотиригранного дроту

52. **АЗС-2897–2898**
К.3 з групи I побл. с. Мирне Бориспільського р-ну Київської обл.
H – 49 мм; D – 33.5×32 мм; 31×33.5 мм; H підвіски-намистини: 20 мм, 18 мм; перетин дроту – 2 мм.

АЗС-1848/1-2

53.

К.1, пох.1 попл. с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

Н – 49 мм; D – 28 мм; перетин дроту – 2 мм;

Підвіски-намистини:

1. Н заг. – 18–20 мм, золотий каст: Н – 12 мм, основа – 6×6 мм. 2. Н заг. – 18–23 мм, золотий каст: Н – 14 мм, основа – 8×8 мм.

АЗС-1901

55.

К.17, пох.1 попл. с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

D – 29×30 мм; підвіска-намистина: 6×6 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: схожі кільця із чотиригранного дроту – див. кат.№№ 54 і 55, а також з кургану № 5 (1905 р.) поблизу с. Оксютинці (у 1971 р. приєднане до с. Пустовійтівка) в урочищі Стайкін Верх Роменського р-ну Сумської обл. (*Петренко 1978*: табл. 23, 5).

Сережки кільцеподібні з кільцем із круглого залізного та бронзового дроту

АЗС-1998/1-2

61.

К.11 попл. м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) (біля Богданівської збагачувальної фабрики) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Н з підвіскою – 82 мм, 83 мм; D кільця – 28 мм, 31 мм; D медальйонів – 26×28 мм, 29×27 мм; підвіски-амфорки: Н – 15-16 мм; 16-18 мм; D – 5-6 мм; перетин дроту – 3 мм.

Аналогії: схожі залізні кільця від сережок див. кат. № 64.

Аналогії медальйону із зображенням голови Афіни у шоломі з піднятими нащічками – золоті прикраси: сережки із кургану Куль-Оба поблизу м. Керч, АР Крим (*Петренко 1978*: табл. 21, 3), кругла теракотова золочена бляшка монетного типу з німфейського некрополя, пластини з Першого Мордвинівського кургану поблизу м. Каховка Херсонської обл. (*Лесков 1974*: рис. 36), з чоловічого поховання кургану Велика Близниця на Таманському півострові (*Безсонова 1975*: 31, рис. 3, 2) і кургану поблизу с. Башмачка Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. (*Безсонова 1975*: 31, рис. 3, 3).

АЗС-2007-2008

62.

К.4, пох.2 попл. з кург.гр. Страшної Могили попл. м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

D – 29 мм, 27 мм; підвіски – 22×15 мм, 19×19 мм; перетин дроту – 3 мм, 3.5 мм.

Аналогії: схожі залізні кільця від сережок див. кат. № 63.

Аналогій підвісці не виявлено.

АЗС-2765/1-2

60.

К.1, пох.3 з кург.гр. Лисячої Могили попл. м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Н з підвісками – 25 мм, 33.5 мм; D – 23 мм, 24 мм; D намистин – 8 мм; підвіска: D – 8 мм, ширина – 2–5 мм; вушко: D – 5×7 мм, ширина – 3 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Аналогії: схожі золоті циліндричні підвіски – з кургану № 4 кург.гр. в урочищі “Носаки”, гробниця № 3 поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл. (*Бидзиля, Болтрик, Мозолевский, Савовский 1977*: 114, рис. 19, 2).

Сережки кільцеподібні із круглого дроту з загостреними і загнутими у вигляді гачків кінцями

54.

АЗС-1899/1-2

К.12, пох.1 попл. с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.

D – 30 мм, 29×31.5 мм; підвіски-намистини: 7×7 мм, 7×9 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Аналогії: з курганів № 9, поховання № 4 поблизу с. Мала Лепетиха Великолепетиського р-ну Херсонської обл. (*Вітрик, Данилко 2010*: 65, рис. 5); № 14, поховання № 4 поблизу с. Астаніне Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну АР Крим (*Петренко 1978*: табл. 24, 14). Подібні кільця без підвісок – див. кат.№ 12, а також з курганів № 32/32 поблизу с. Мастюгіне (біля м. Воронеж) Острогозького р-ну Воронежської обл. РФ; № 472 поблизу с. Оситняжка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.; Єлизаветівського могильника поблизу станиці Єлизаветівської Азовського р-ну Ростовської обл. РФ (*Петренко 1978*: табл. 26, 1, 2, 5), № 8, поховання № 1 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (*Болтрик, Фіалко 2007*: 67–68, рис. 6, 17).

Серезки кільцеподібні із круглого дроту з однією чи декількома підвісками-намистинами

56. **АЗС-3272**
К.4, пох.4 pobl. с. Поділля Барішівського р-ну Київської обл.
D – 18×16 мм; підвіска-намистина: 4×7 мм; перетин дроту – 1 мм.
57. **ДМ-6472**
Курган pobl. с. Будки Роменського р-ну Сумської обл.
D – 34.5 мм; підвіска-намистина: 12×12×7 мм; перетин дроту – 2 мм.
64. **АЗС-2004**
К.1, пох.1 pobl. с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 22×24 мм; D підвіски-намистини – 10 мм; перетин дроту – 2 мм.
65. **АЗС-3845**
К.11, пох.3 pobl. с. Новомиколаївка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.
D – 32×35 мм; підвіска-намистина – 12×12×7 мм; перетин дроту – 2 мм.
66. **АЗС-3229/1-2**
К.21, пох.2 pobl. с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.
D – 32 мм; підвіски-намистини: *маленькі*: 8×6 мм; 7×6; *велика*: 11×12 мм; перетин дроту – 1.5 мм, 2 мм.
69. **АЗС-3121**
К.9 pobl. с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
D – 30 мм; D намистин – 2×10 мм; перетин дроту – 2 мм.
73. **АЗС-2738**
К.38, пох.2 pobl. с. Відрадне (колишній хутір Відрадний).
D – 32×29 мм; підвіска-намистина: 12×11 мм; перетин дроту – 1.5 мм
79. **АЗС-3796**
К.13, пох.3 pobl. с. Львове Бериславського р-ну Херсонської обл.
D – 15×16.5 мм; підвіска-намистина – 6×8 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з курганів № 24 з кург.гр. Гайманової Могили поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.; № 1 з кург. гр.ІІ, поховання № 1 поблизу с. Капулівка і № 30, поховання № 4 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.; поховання № 10 на Беглицькій косі у Неклинівському р-ні Ростовської обл. РФ, № 3, поховання № 2 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл. (*Петренко 1978*: табл. 23, 16, 17–18, 21, 26; 24, 13); Вишнева Могила, поховання № 5 і № 11, поховання № 5 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (*Болтрик, Фіалко 2007*: 69, рис. 6, 10, 11); № 1, поховання № 2 поблизу с. Комишанка Каховського р-ну Херсонської обл. (*Ковалев, 1989*: 63; *Золоті скарби стародавньої України 2006*: рис. 5).

58. **АЗС-3097**
К.85, пох.1 pobl. с. Вищитарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 21×22.5 мм; підвіска-намистина: 18×15 мм; перетин дроту – 1 мм.

Аналогії: з курганів Вишнева Могила, поховання № 2 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (*Болтрик, Фиалко 2007: 69, рис.6, 13*); № 34 з кург. гр. Гайманової Могили поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.; № 2, поховання № 3 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл. (*Петренко 1978: табл. 26, 15, 25*).

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді голови людини

59. АЗС-3108/1-2
К.12, пох.2 pobl. с. Високе (колишне с. Володимирівка) Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 18–19 мм; підвіски: Н – 15 мм, D – 9 мм; D намистини – 9.8 мм; перетин дроту – 2 мм.
70. АЗС-3235/1-2
К.21, пох.2 pobl. с. Кам'янка Очаківського р-ну Миколаївської обл.
Н заг. – 37 мм; D – 34.5 мм, 36.5 мм; підвіска-голова: Н з петлею – 21 мм, 22 мм; Н без петлі – 15 мм; D голови – 13×13 мм, 13×12 мм; привіски-диски: D – 11×11 мм, 10×11 мм; перетин дроту – 2, 5 мм, 2 мм.
76. АЗС-3293/1-2
К.17, пох.2 pobl. с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.
Н – 47 мм, 49 мм; D – 22.5 мм, 25×27 мм; підвіски – 25×15 мм; перетин дроту – 2 мм.
77. АЗС-3394
К.3, пох.1 pobl. с. Дудчани Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.
Н – 50 мм; D – 30 мм; підвіска: Н – 23 мм, D – 11×15 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з курганів Дніпропетровської обл.: Чортомлик, поховання конюха поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) (*Алексеев, Мурзин, Ролле 1991: 167, кат.№ 58*); Соболева Могила, поховання № 6 поблизу с. Нагірне (*Мозолевский, Полин 2005: 340, табл. 22, 3*) і № 13 поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну (*Scythian gold 1999: 224, кат.№ 103; Бурдо, Вітрик, Денисова, Карашевич, Карнаух, Корпусова, Павленко, Сон 2007: 23, рис. 8*); № 8, поховання № 1 з Пісочинського могильника поблизу селища Пісочне (під Харковом) Харківського р-ну Харківської обл. (*Бабенко 2005: 118, рис. 17, 10–11, фото 10*); № 2 з кург.гр. Кутареві Могили, п.2 (*Кубышев 1989: 71; Кубышев, Куприй, Ковалев 1999: 143; Золоті скарби стародавньої України 2006: рис. 5*).

З кургану № 2 кург. гр. Кутареві Могили, поховання №№ 2 і 3 поблизу с. Камишанка та с. Каїри Горностаївського р-ну Херсонської обл. (*Кубышев 1989: 69–71; Кубышев, Куприй, Ковалев 1999: 142–144*).

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді богині

71. АЗС-3839/1-2
К.6 pobl. с. Мар'янівка Баштанського р-ну Миколаївської обл.
Н – 88 мм, 86 мм; D – 26 мм, 21 мм; медальйон: 29×33 мм, 29×34 мм; Н привісок-амфорок – 15 мм, D – 6–7 мм; перетин дроту – 1 мм.

Аналогії: з курганів № 2, поховання № 3 поблизу с. Бутори Григоріопольського р-ну Молдови [Придністров'я] (*Петренко 1978: табл. 21, 7*); № 8, поховання № 3 поблизу с. Тягинка Бериславського р-ну Херсонської обл. (*Евдокимов: НА ІА НАНУ 1991/6: 21–22*).

Сережки кільцеподібні з теслеподібною підвіскою

63. АЗС-2463
К.13 (Хомина Могила), пох. № 3 pobl. с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
D – 19×20 мм; підвіска – 22×9 мм; перетин дроту – 1 мм.

Аналогії: аналогій підвісці на даний момент не виявлено.

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді амфорки

67.

АЗС-2642

Курган Гайманова Могила, гробн.3 побли. с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.

D – 23×17 мм; підвіска-амфорка – 18×5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: схожі підвіски – див. кат.№ 77 та з курганів № 19/21, поховання № 2 з Нікопольського могильника (*Петренко 1978*: табл. 26, 17) та Чортотлик, північно-західна камера № 4 поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (*Алексеев, Мурзин, Ролле 1991*: 62, 111, 191–192, кат.№ 103).

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді стилізованої комахи

68.

АЗС-3651

К.3, пох.2 побли. с. Мала Михайлівка (кол. с. Білоріцьке) Веселівського р-ну Запорізької обл.

D кільця – 12×11 мм; підвіска: Н – 18 мм; ширина – 7 мм; перетин дроту – 1.5 мм.

Аналогії: аналогій не виявлено.

Сережки кільцеподібні з круглими плоскими пластинками-підвісками

74.

АЗС-2405/1-2

К.22, пох.1 побли. с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.

D – 34 мм; D підвісок – 8 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: схожі круглі підвіски – з кургану № 13 поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (*Scythian gold 1999*: 224, кат. № 103; *Бурдо, Вітрик, Денисова, Карашевич, Карнаух, Корпусова, Павленко, Сон 2007*: 23, рис. 8).

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді черепашки

72.

АЗС-3567/1-2

К.29, пох.1 побли. с. Пришиб Березнегуватського р-ну Миколаївської обл.

Н – 48 мм; D – 29 мм; підвіски-мушлі – 22×16 мм, 21×13 мм; привіски-мушлі – 10–11×6 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: схожі підвіски – з курганів Гайманова Могила, поховання № 3 в гробниці № 4 (*Бидзиля, Полин 2012*: 503, рис. 226, 4–5; 760, кат. № 315), № 1 з кург. могильн. в уроч. Носаки поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл. (*Бидзиля, Болтрик, Мозолевский, Савовский 1977*: 64–65); № 1, поховання № 9 поблизу м. Кам'янка-Дніпровська Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (*Бурдо, Вітрик, Денисова, Карашевич, Карнаух, Корпусова, Павленко, Сон 2007*: 19, рис. 6, 4).

Сережки кільцеподібні з підвіскою у вигляді качечки

80.

АЗС-3398

К.4, пох.1 побли. с. Первомаївка Верхньорогачицького Херсонської обл.

Н заг. – 24 мм; D – 16 мм; підвіска: Н – 13 мм, ширина – 13.5 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: схожі шість привісок-качечок, прикріплені до ланцюжків за допомогою допоміжного кільця, є на сережках з Діївого кургану поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл. (*Артамонов 1966*: рис. 122).

Сережки кільцеподібні із перекрученого дроту

75.

АЗС-3297

К.13, пох.7 побли. с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.

Н – 60 мм; D – 35×37 мм; перетин дроту – 1.5–2 мм; підвіска – 25×9 мм.

Аналогії: схожа підвіска – з кургану № 19/21, поховання № 2 Нікопольського могильника поблизу м. Нікополь Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (*Петренко, 1978*: табл. 26, 17).

АЗС-1867

78. К.4, пох.2 побл. с. Балтазарівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.
Н з підвіскою – 29 мм; D – 25×27 мм; підвіска-намистина: 7×6 мм;
перетин дроту – 1 мм.

Аналогії: з курганів №№ 5, поховання № 5 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.; № 6 з кург.гр. Гайманової Могили поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл. (*Петренко 1978*: табл. 23, 30; табл. 24, 20).

Схожі кільця (без підвісок) – з курганів № 1 (1908 р.) поблизу с. Мастюгіне Острогозького р-ну Воронежської обл. РФ; № 1 з кург. гр. біля шахти № 22 поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.; Куль-Оба поблизу м. Керч в АР Крим (*Петренко 1978*: табл. 23, 14, 15; табл. 24, 19).

Сережки-“човники” з розеткою на різках, з орнаментом у вигляді чотирьох плетінок, дві з яких закривають місце з’єднання половинок корпуса знизу і зверху, і викладеними обабіч них пірамідок зерні

АЗС-968

82. К.383, пох.1 побл. с. Грушківка Кам’янського р-ну Черкаської обл.
Н – 46 мм; ширина – 24 мм.

ДМ-6353

83. К.4, пох.4 побл. с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
Н – 42 мм; ширина – 20 мм.

ДМ-6467

84. Роменський р-н Сумської обл.
Н – 36.2 мм; ширина – 24 мм.

ДМ-6273

85. Роменський р-н Сумської обл.
Н – 45.5 мм; ширина – 25 мм.

АЗС-3511/1, АЗС-3510/2

86. К.1 (Малий Чортотлик), пох.1 побл. с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
Н – 44 мм; 41 мм; ширина – 25 мм, 24.5 мм.

АЗС-3682/1-2

89. К.3, пох.6 побл. смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
Н – 33 мм, 34 мм; ширина – 18.5 мм, 17.5 мм.

АЗС-3477/1-2

91. К.2, пох.1 побл. с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.
Н – 41 мм, 41.5 мм; ширина – 22 мм, 28 мм.

АЗС-3309

93. К.7, пох.2 побл. с. Сергіївка Новотроїцького р-ну Херсонської обл.
Н – 43 мм; ширина – 23 мм.

Аналогії: за декором корпуса – див. кат.№№ 82–86, 89, 90 (частково), 91, 93 (АЗС-3309), 97, а також з кургану № 9, поховання № 4 поблизу с. Мала Лепетиха Великолепетиського р-ну Херсонської обл. (*Витрик, Данилко 2002*: 139, рис. 5, 1).

Сережки-“човники” з розеткою на різках (з орнаментом у вигляді чотирьох плетінок, дві з яких закривають місце з’єднання половинок корпуса знизу і зверху, та без викладених обабіч них пірамідок зерні)

АЗС-3686/1-2

90. К.11, пох.3 побл. смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
Н – 33 мм, 34 мм; ширина – 17.5 мм, 18.5 мм.

Аналогії: за оформленням “ріжків” (частково) – див.кат.№№ 81–93, 95.

За декором корпуса (частково) – див.кат.№№ 82–86, 89, 91, 93.

Тільки за декором корпуса (чотири плетінки на поверхні) – з кургану № 9, поховання

№ 4 поблизу с. Мала Лепетиха Великолепетиського р-ну Херсонської обл. (*Витрик, Данилко 2002: 139, рис. 5, 1*).

Сережки-“човники” з розеткою на різках з орнаментом у вигляді двох плетінок (одна з них закриває місце з’єднання половинок корпусу знизу, а одна оперізує корпус посередині), і викладеними обабіч них пірамідок зерні

88. АЗС-3517/1-2
К.4 з кург.гр. Дідової Могили, пох.1 pobl. селища Ізобільне
Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
Н – 25 мм, 31 мм; ширина – 18 мм, 16.5 мм.

Аналогії: за декором корпусу (але з третьою плетінкою, що закриває зверху місце з’єднання половинок корпусу) – з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам’янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (*Тощев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8*).

Сережки-“човники” з розеткою на різках з орнаментом у вигляді однієї плетінки, що напаяна поперек корпусу, і викладеними обабіч неї “S”-подібних спіралей

81. АЗС-1808-1809
К.6 pobl. с. Лукаші Барішівського р-ну Київської обл.
Н – 26 мм, 42 мм (з дужкою); ширина – 23 мм, 22 мм.

Аналогії: за декором корпусу – з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам’янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (*Тощев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8*), а також див. кат. № 88 (але без орнаменту із пірамідок зерні).

Сережки-“човники” з розеткою на різках з орнаментом із трьох плетінок (дві з них закривають місця з’єднання половинок корпусу, а одна напаяна поперек нього), і викладених обабіч них “S”-подібних спіралей

95. АЗС-2314
К.45, пох.1 pobl. с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
Н – 53 мм, ширина – 18 мм.

Аналогії: за декором корпусу:

а) з розташуванням на корпусі плетінок – див. кат.№ 89, а також з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам’янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (*Тощев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8*);
б) з орнаментом у вигляді “S”-подібних спіралей – див. кат. №№ 81, 93, 94.

Сережки-“човники” з розеткою на різках з орнаментом із двох плетінок, що закривають місця з’єднання половинок корпусу, і “S”-подібних спіралей

93. АЗС-3308
К.7, пох.2 pobl. с. Сергіївка Новотроїцького р-ну Херсонської обл.
Н – 47 мм; ширина – 23 мм.

Аналогії: за декором корпусу:

а) орнамент у вигляді “S”-подібних спіралей – див. кат.№№ 81, 94, 95;
б) орнамент із плетінок – див. кат.№№ 82–86, 89, 91, а також з кургану № 9, поховання № 4 поблизу с. Мала Лепетиха Великолепетиського р-ну Херсонської обл. (*Витрик, Данилко 2002: 139, рис. 5, 1*).

94. АЗС-2311/1-2
К.38, пох.3 pobl. с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
Н – 55 мм; ширина – 27 мм, 31 мм.

Аналогії: за оформленням “ріжків” корпусу – з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам’янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (*Тощев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8*), див. кат. №№ 97–98.

**Сережки-“човники” з розеткою на різках
з тисненим орнаментом на поверхні корпусу**

87. АЗС-1839/1-2
К.3, пох.7 побл. с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
Н – 47 мм, 46 мм; корпус – 27.5×8 мм, 18×8 мм.

Аналогії: з дитячої гробниці № 26 Німфейського некрополя поблизу м. Керч в АР Крим (Силантьєва 1959: 37, рис. 13, 2).

92. АЗС-3315/1-2
К.3, пох.2 побл. с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.
Н – 51 мм, 53 мм; корпус – 24×24 мм, 26×21 мм.

Аналогії: за декором корпусу:

а) рельєфні смужки, тиснені за матрицею, – див. кат.№ 87;

б) орнамент із двох плетінок, напаяних у місцях з'єднання двох тиснених половинок корпусу – з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (Тоцев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8).

**Сережки-“човники” з розеткою на різках
на різках та підвісками-качечками**

96. ДМ-6169–6170
К.4 побл. с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
Н заг. – 81 мм, 82 мм; Н дужки – 24 мм; ширина – 28 мм, 27 мм.

97. АЗС-3641/1-2
К.8, пох.2 побл. с. Вовчанське Якимівського р-ну Запорізької обл.
Н заг. – 115 мм, 114 мм; Н без підвісок – 64 мм, 65 мм; Н дужки – 31 мм, 32 мм; корпус з підвісками – 23×35.5 мм, 22.5×38 мм; перетин дроту – 2 мм.

Аналогії: з кургану Чмирева Могила поблизу с. Велика Білозерка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (Петренко 1978: табл. 19, 12).

а) за декором корпусу – див. кат.№№ 82–86, 89, 91.

б) за оформленням “ріжків” корпусу – з кургану № 21, поховання № 1 поблизу с. Велика Знамянка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (Тоцев, Андрух 2016: 169, 171, рис. 9, 12; 10, 4–8).

**Сережки-“човники” з розеткою на різках
(варіанти сережок типу “човники”)**

98. ДМ-6402
К.4 побл. с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
33×19.5 мм.

Аналогії: з кургану № 158 (Тенетинковський могильник “А”) поблизу с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл.; випадкові знахідки на Київщині (в колекції НМІУ); поселення поблизу с. Селище (урочище Середня Гора) Канівського р-ну Черкаської обл. (Петренко 1978: табл. 18, 7–10).

99. АЗС-3679
К.2, пох.2 побл. смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
Н – 33.5 мм; ширина – 20 мм.

100. АЗС-3736/1-2
К.1 (Казена Могила), пох.2 побл. с. Тополине (колишнє с. Шмальки)
Василівського р-ну Запорізької обл.
Н – 51.5 мм, 47 мм; ширина – 21 мм (25 мм із зерно), 21 мм (26.5 мм із зерно).

Аналогія: з курганів № 1, поховання № 9 поблизу м. Кам'янка-Дніпровська Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл. (Бурдо, Вітрик, Денисова, Карашевич, Карнаух, Корпусова, Павленко, Сон 2007: 19, рис. 6, 2–3); № 11, поховання № 3 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл. (Болтрик, Фіалко 2007: 70, рис.6, 18).

101. АЗС-2441-2442
К.11, пох.2 pobl. с. Першокостянтинівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.
33×22 мм; 23×22 мм.

Аналогії: за абрисом – з курганів № 11, поховання № 2 поблизу м. Каховка Каховського р-ну Херсонської обл., № 4 (1909 р.) Єлизаветівського могильника в Азовському р-ні Ростовської обл. РФ (Петренко 1978: табл. 18, 5, 6); № 20 поблизу с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл. (Bydlowski 1904: 2, rys. 1).
За технологією виробництва сережки унікальні.

Сережки фігурні

102. АЗС-2604/1-2
Кург. Товста Могила (пох. жінки в боковій гробн.) pobl. м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
Н – 91 мм; ширина – 35 мм.
103. АЗС-2312
К.2, пох.6 pobl. с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
Н – 84 мм; ширина – 25 мм.
104. АЗС-3661/1-2
К.10, пох.3 pobl. с. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.
Н – 80 мм; ширина – 24–31.5 мм.

Аналогії: з кургану № 5 (1908 р.) поблизу с. Мастюгіне Хохольського р-ну Воронежської обл. РФ (Петренко, 1978: табл. 20, 3).

Сережки скульптурні

105. АЗС-2644
Кург. Гайманова Могила, Південна мог.4 (пох.3) pobl. с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
Н – 39 мм; Н фігурки – 18 мм; D розетки: великої – 8 мм, маленької – 5 мм.

Аналогії: схожі, але без щитка у вигляді багат шарових розет – із стародавнього міста Кими на західному узбережжі Малої Азії (Трейстер 2009: рис. 4, 1–2).

Щиток у вигляді багат шарової розетки – з пам'яток Північного Причорномор'я: черепичної гробниці з некрополя Пантикапея (1840 р.), Павлівського кургану (1858 р.) та гробниці № 3 з кургану на хребті Юз-Оба (1859 р.) в м. Керч Крим, Північної могили кургану Огуз поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл., гробниці з античного м. Німфей (1866 р.) поблизу селища Ельтінген у межах сучасного м. Керч (Трейстер 2009: рис. 2, 1–5).

106. АЗС-2282/1-2
К.1 (“Старший брат”) з кург. гр. “Три брати” pobl. с. Огоньки Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну, АР Крим.
Н – 46.75 мм, 44 мм; Н сфінкса – 34 мм, 31.75 мм; ширина – 17.8 мм, 16 мм.

Аналогії: з кургану Огуз, Північна могила поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл. (АО 1980 года: 234, рис. на с. 233) та з некрополя античної Феодосії (грунтова могила з жіночим похованням на схилі гори Тепе-Оба) в АР Крим (АО 1979 года: рис. на с. 274).

Схожі сережки, але з 6-ма привісками-качечками на ланцюжках з Дієвого кургану поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл. (Петренко 1978: табл. 20, 8).

Схожі за зовнішнім виглядом, але слугували підвісками, – з кургану Чортомлик (північно-східна камера) поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991: 196–197, кат.116).

Підвіски скроневі

107. ДМ-6435–6436
К.4 побл. с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
Н – 165 мм, 167 мм; пластина: 55×53×47 мм.
Аналогії: не виявлено.

Підвіски на ланцюжках

108. АЗС-3387
К.5, пох.1 побл. с. Мар'янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
Н – 165 мм, 167 мм; пластина: 55×53×47 мм.
110. АЗС-2716/1–4
К.4, гробн.3 (пох.1) з кург. могильнику “Носаки” побл. с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
Н – 8 мм; D – 7 мм.
112. АЗС-3087/37–46
Бердянський курган, Центральна могила побл. с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.
L ланцюжка – 100 мм; привіска – 14×13 мм.
114. ДМ-6267
Курган Огуз побл. смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.
31×26 мм.

Аналогії: не виявлено.

Підвіски дископодібні в оправі із перехрещених смужок з петлею

111. АЗС-3698/1–2
К.16, гробн.4 (пох.1) побл. с. Златошіль Василівського р-ну Запорізької обл.
Н – 20 мм, 21.8 мм; ширина – 14 мм; 16.3 мм.

Аналогії: не виявлено.

Підвіски коробчасті

113. АЗС-3290
К.7, поховання побл. с. Новокам'янка Каховського р-ну Херсонської обл.
Н – 27 мм; ширина: зверху – 7 мм, знизу – 12 мм.

Аналогії: тотожня коробчаста прикраса, але з відламаним вушком і просвердленими на торці отворами, походить з кургану № 3 поблизу с. Рижанівка Звенигородського р-ну Черкаської обл., розкопаному в 1997 р. спільною Українсько-Польською експедицією (*Chochorowski, Skoryj, Grigor'ev, Rydzewski 1998: foto 12*).

Дві односторонні пластини подібної форми із зображенням квітки лотоса та напаяними на звороті двома рубчастими пронизками, походять кургану № 1 (Старший брат) з кург. гр. “Три брати”, гробниця № 1 поблизу с. Огоньки Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну, АР Крим (*ред. Трейстер 2008: 22, табл. 58; 107, 3*).

Підвіски колоноподібні

109. АЗС-3112/1–2
К.13, пох.2 побл. с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
Н – 55 мм; D кільця – 20 мм; підвіска-колонка: Н – 35 мм, діаметр: зверху – 8 мм, знизу – 12 мм.

Аналогії: не виявлено.

ПІДСУМКИ

Прикраси у костюмах населення Скіфії відігравали роль естетичних знаків. Поєднання різних категорій декоративних елементів у одному комплексі убрання відбиває статус людини у суспільстві, роль у соціальній спільноті, сімейний стан, вік тощо. Але і окремі витвори ювелірного мистецтва: сережки, намисто, гривни, браслети, персні – також посідали певне місце у костюмному ансамблі і мали символічне значення.

Найпоширенішими декоративними засобами у вбранні були сережки.

Колекція Музею історичних коштовностей України містить велике зібрання сережок різних типів: цвяхоподібні з різними щитками – напівсферичним та конусоподібним; у вигляді перекинутого конуса; кільцеподібні; “човники”; фігурні; скульптурні. Найбільш ранні оздобы з категорії “сережки” знайдено на землях Лісостепової Скіфії. За особливостями форми вони отримали назви: “цвяхоподібні” (поширені переважно в регіоні Дніпровського Правобережжя) та сережки “у вигляді перекинутого конуса” (Дніпровське Лівобережжя – Посулля).

Картографування знахідок наочно показує, що найбільше сережок походить з території Степової Скіфії. Ці ювелірні витвори V–IV ст. до н.е. відрізняються від архаїчних сережок формами, змістом, манерою відтворення образів, технологічними прийомами виготовлення і оздоблення. Найбільша група прикрас цієї категорії – кільцеподібні сережки. Ювеліри робили моделі за двома схемами: 1) кільце, зроблене з круглого чи квадратного в перетині дроту, з плаского перекрученого стрижня; 2) кільце з підвіскою.

Більшість форм сережок, поширених впродовж V–IV ст. до н.е., є результатом взаємодії скіфських та грецьких традицій. Йдеться, насамперед, про так звані “кораблики” чи “човники”. Їх витоки – у декоративному мистецтві Єгипту в III тис. до н.е., де, мабуть, народився мотив човна-місяця. У II тис. до н.е. ювеліри працювали над моделями у Середземномор’ї, а пізніше – у Північному Причорномор’ї. Особливості художнього стилю, який склався на цих землях (тобто, у Північному Причорно-

мор’ї), відбивають прикраси з нашої колекції: є моделі грецьких зразків, але більшість переоформлені у відповідності з місцевою естетикою та ідеологічними нормами.

В нашій колекції привертає увагу група сережок з умовною назвою “Варіанти сережок типу “човник”. Ці вироби відрізняються, від, умовно кажучи, класичних човників і за технологією виготовлення, і за декором. Тобто, сережки-“човники”, хоча й з’явилися в античному світі, але на території Скіфії мали власну лінію розвитку.

Ще одну групу виробів ми виділяємо під назвою “фігурні сережки”. Їх основна деталь – підвіска, що складається з двох пластин, вирізаних за контуром композиції. На одній з пластин вміщено відтиснений у високому рельєфі антропоморфний образ: зображення божеств життєдайних сил природи. Оздобы є зразками творчості майстрів Північного Причорномор’я. Зображення на пластинах-підвісках надзвичайно інформативні для дослідження релігії та різноманітних інших явищ культури, зокрема, костюма.

Кілька сережок у нашій колекції належить до групи “сережки скульптурні”. Ці вироби демонструють характерні риси греко-скіфського стилю другої половини IV ст. до н.е. – поєднання творчих досягнень Малої Азії та Північного Причорномор’я.

Сережки відігравали особливу роль у визначенні семантики жіночого, чоловічого і дитячого костюмів. Найбільше моделей сережок бачимо у вбранні скіф’янок. Але не слід виключати, що й ці “жіночі” оздобы у певних ситуаціях могли належати до наборів декоративних елементів убрання чоловіків. Це може бути пов’язаним зі шлюбними традиціями – індивідуальними чи сімейним. За інформацією з різних джерел відомо, що чоловіки носили сережки зрідка і лише певного типу: масивні кільцеподібні з потовщенням у нижній частині. Їх закріплювали на мочці вуха, стискаючи розімкнуті кінці виробу.

Діти також мали сережки. Найчастіше – у вигляді кільця, інколи доповненого підвіскою. Вони, тобто сережки, свідчать про традиції, властиві древнім спільнотам щодо дітей: оздобы відігравали

роль амулетів, були знаками належності до певних вікових та соціальних груп.

Створення сережок відображає історію ювелірного мистецтва на землях України у I тис. до н.е. Для виготовлення прикрас майстри застосовували кілька технічних прийомів. Деякі з них були відомі ще за доби бронзи. У лісостепових регіонах Скіфії існували майстерні, в яких виконували оздоби у техніці лиття за восковою моделлю, кування ще в період архаїки (VI – початок V ст. до н.е.). До “місцевих” прийомів, ймовірно, належить і витискування зображення за матрицею (так зване штампування), адже саме в цій техніці зроблені архаїчні золоті аплікації. Ці знання давали майстрам можливість працювати і пізніше – впродовж скіфського часу. Саме в Лісостеповому Правобережжі виконані підвіски з кургану поблизу с. Новосілка (Черкаська обл.) (кат.107 – інв. №№ ДМ-6435-6436).

Складні ювелірні прийоми: філігрань, зернь – вимагали особливих навичок та знань властивостей металів. Центрами ювелірного виробництва у Північному Причорномор’ї ще в період архаїки (VI – початок V ст. до н.е.) стали Ольвія, Німфей. Нові явища у виробництві прикрас у Північному Причорномор’ї пов’язані з утворенням Боспорського царства (V ст. до н.е.) і нового центру – Пантикапею.

В час розквіту ювелірного мистецтва (IV ст. до н.е.) в різних ремісничих центрах працювали грецькі майстри-переселенці з Еллади та Малої Азії, але своєрідність багатьох прикрас свідчить про те, що й вихідці зі скіфських племен також долучались до художньої обробки металу і вносили свої традиції у створення греко-скіфського мистецтва.

Дослідження колекції сережок, знайдених у похованнях на території Скіфії, доводять, що майстри в різних ювелірних центрах створювали оригінальні витвори у рамках художніх канонів, притаманних кожній соціальній та етнічній групі населення.

До розділу “Підвіски” включено інформацію про деталі сережок, скроневих оздоб чи головних уборів, зафіксовані у костюмних комплексах. Схожі елементи могли бути і у складі нашійних прикрас – археологи інколи не можуть (через пограбування поховання) точно визначити місце декоративного елемента *in situ*. Але у будь-якому випадку вони, тобто декоративні елементи, що належать до цієї групи, художньо і змістовно збагачують убрання населення Північного Причорномор’я. Виникає припущення, що деякі типи підвісок могли використовувати і як деталі оздоб і для голови, і шийно-нагрудні.

SUMMARY

The ornaments which decorated the garments worn by the Scythians played the role of aesthetic signs. The combination of different decorative elements in one set of clothes represented the social status of a person, their role in the social stratum, marital status, age, etc. Certain items of jewellery – earrings, necklaces, torques, bracelets, and rings – were also important in a costume ensemble and had their own symbolic meaning.

The most widespread pieces of jewellery were earrings.

The Museum of Historical Treasures of Ukraine possesses a large collection of earrings of various designs: semi-spiral with different shields – hemispherical and conical; in the shape of an overturned cone; hoop; boat; haut-relief; sculptural. The oldest earrings were found on the territory of the Forest-Steppe Scythia. Because of their shape they were called semi-spiral earrings with a stud-like shield (spread mostly in the Right-Bank Dnieper region) and earrings in the shape of an overturned cone (Left-Bank Dnieper region – Posullia).

Mapping the finds clearly shows that the majority of earrings come from the Steppe Scythia. These jewellery masterpieces of the 5th – 4th century BC differ from the archaic earrings in shapes, plots, the manner of image reproduction and the techniques used when making and decorating them. The largest group of earrings in this category is hoop earrings. Producing them the jewellers used two patterns: 1) a hoop made from round- or square-section wire, from a flat twisted strip; 2) a hoop with a pendant.

Most shapes of the earrings commonly worn over the 5th – 6th century appeared as a result of the interaction of the Scythian and Greek traditions. It most of all concerns the so-called boat-shaped earrings. They originated in the Egyptian decorative art of the 3rd millennium BC where the motif of the moon-boat was likely to come into being. In the 2nd millennium BC the jewellers worked on the models in the Mediterranean, and later – on the Northern Black Sea coast. The

jewellery from our collection reflects the peculiarities of the artistic style that emerged on those lands (i.e. on the Northern Black Sea coast): we have Greek samples, but most of them were re-decorated in compliance with the local aesthetics and ideological norms.

The group of the so-called variations of the boat-shaped earrings in our collection will draw your attention. These items differ from, say, typical boat-shaped earrings in both the production techniques applied and the way they are decorated. That is, though the boat-shaped earrings appeared in the Ancient World, they developed in a different way on the territory of Scythia.

Another group we distinguish is the so-called haut-relief earrings. Their main component is a pendant consisting of two plaques cut out along the contour of the composition. One of the plaques has an anthropomorphic image in haut-relief: the deities of the life-giving nature forces are depicted. The earrings exemplify the works by the goldsmiths from the Northern Black Sea region. The images on the pendants are extremely informative for the study of religion and many other cultural phenomena, the costume in particular.

Several earrings in our collection fall into the group of sculptural earrings. These items show the features typical for the Greek-Scythian style in the second half of the 4th century BC – the combined artistic achievements of Asia Minor and the Northern Black Sea region.

Earrings played a particular role in indentifying the semantics of male, female and children's costume. Most designs of earrings are seen when dealing with the outfits worn by Scythian women. But you should take into account that these traditionally female pieces of jewellery may have been the part of male decorative sets too. This may be related to some conjugal traditions – individual or family. According to the information from different sources men are known to have rarely worn earrings and only of a certain design: massive hoop earrings that were thicker at

the bottom. They were non-pierced earrings fixed on the earlobe when closing the open ends of the item.

Children also wore earrings. They mostly had hoop earrings, sometimes with a pendant. The earrings give evidence that in ancient societies there were some traditions concerning children: the adornments served as amulets and indicated that the child belonged to a certain age and social group.

The production of earrings reflects the history of jewellery art on the territory of Ukraine in the 1st millennium BC. The jewellers used several techniques when making adornments. Some of them had been in use since the Bronze Age. In the Forest-Steppe Scythia there existed workshops where the lost wax process and forging were applied when decorating jewellery back in the archaic period (6th – early 5th century BC). The local techniques may also have included embossing the images with the help of the matrix (the so-called stamping) as that technique was used for making archaic gold plaques. With such experience accumulated the jewellers were able to do their job later – during the Scythian epoch. It was in the Forest-Steppe Right Bank Dnieper region that the pendants from the barrow near Novosilka village (Cherkasy region) were made.

Sophisticated jewellery techniques – filigree, granulation, etc. – required special skills and the familiarity with the properties of metals. Olbia and Nymphaion became the centres of jewellery production in the Northern Black Sea Region during the archaic period (6th – early 5th century BC).

New techniques and designs in the manufacturing of adornments appeared in the Northern Black Sea region after the Bosporan Kingdom (5th century BC) and its centre – Panticapaeum – had been founded.

When the jewellery art was flourishing (the 4th century BC) in various artisan centres there worked Greek goldsmiths – settlers from Hellas and Asia Minor, but the distinctive features of many adornments give evidence that the nationals from the Scythian tribes also participated in the artistic metalworking and contributed their traditions to the creation of Greek-Scythian art.

The study of the collection of earrings found in the graves on the territory of Scythia proves that goldsmiths in different jewellery centres created unique pieces of jewellery within the framework of artistic canons inherent in each social and ethnic group of the population.

The "Pendants" section includes information on the details of the earrings, temple adornments and headdresses, recorded in the costume ensembles. Similar elements could also have been the part of the neck-worn jewellery – sometimes archaeologists are not able to exactly identify the place of the decorative element in situ since the burial site has been looted. But in any case they, i.e. decorative elements, falling into this group, artistically as well as with their plots enrich the garments of the population of the Northern Black Sea region. There appears an assumption that some types of pendants may have been used both as head-worn and neck-worn adornments.

Алфавітний покажчик населених пунктів, де були знайдені сережки із колекції МКУ

- Балки с., 23, 42, 57, 82, 88, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 130, 132, 135
- Балтазарівка с., 14, 64, 101, 133
- Бересняги с., 46, 96, 131, 141, 142
- Богданівка с., 17, 18, 44, 72, 93, 103, 125, 131, 134
- Будки с., 51, 98, 132
- Велика Знам'янка с., 21, 82, 102-104, 126, 135, 152
- Виводове с., 39, 95, 130
- Виноградне с., 11, 45, 95, 131
- Високе с. (кол. с. Володимирівка), 14, 53, 99, 132
- Вищетарасівка с., 38, 52, 95, 98, 130, 132
- Вільна Україна с., 11, 45, 62, 91, 95, 100, 122, 123, 131, 133., 135
- Вовківці с., 17, 32, 33, 67, 93, 101, 121, 124, 129, 133
- Вовчанське с., 18, 76, 103, 125, 134
- Грушківка с., 17, 19, 66, 101, 133
- Гюнівка с., 14, 19, 40, 56, 94, 98, 99, 103, 130, 132
- Дудчани с., 14, 63, 99, 133
- Журавка с., 8, 9, 15, 30, 92, 96, 121, 129
- Златопіль с., 25, 41, 88, 95, 96, 105, 122, 124, 130, 135
- Золота Балка с., 13, 62, 63, 99, 100, 133
- Ізобільне (ліквідоване у 1989 р.) с., 17, 70, 102, 12, 126, 134
- Кам'янка с., 13, 58, 99, 123
- Кам'янка-Дніпровська, 95, 100, 103
- Капулівка с., 35, 55, 95, 98, 129, 132, 155
- Козарівка с., 8, 31
- Курилівка с., 31, 92, 129
- Кут с., 13, 17, 18, 35, 69, 94, 96, 98, 99, 101, 103, 125, 129, 134, 137
- Лукаші с., 18, 66, 102, 133
- Львовє с., 6, 65, 98, 133
- Любимівка с., 18, 19, 21, 26, 74, 81, 95, 102, 104, 128, 134, 135, 139, 145
- Мала Михайлівка (кол. Білоріцьке) с., 57, 100, 133
- Мар'ївка с., 11, 24, 39, 58, 87, 95, 98, 105
- Мар'янівка с., 12, 59, 60, 92, 99, 123
- Мар'янське с., 23, 86, 105
- Матусів с., 29, 92, 129
- Мелітополь м., 42, 130, 150
- Мирне с., 49, 96, 132
- Нагірне (до 1967 р. Запорізький хутір, у 1986 р. ліквідоване) с., 16, 35, 36, 55, 94, 99
- Нижні Сірогози смт, 44, 90, 96, 100, 104, 105, 121, 135
- Нововасилівка с., 11, 42, 89, 93, 105, 131, 135
- Новокам'янка с., 24, 90, 105, 135
- Новомиколаївка (кол. Шульгівка) с., 56, 98, 132
- Новосілка с., 18, 23, 75, 77, 85, 103, 104, 105, 107, 125, 126, 134, 135, 138
- Огоньки с., 22, 83, 84, 90, 104, 105, 126, 135
- Одрадне (кол. хутір Відрадний) с., 43, 61, 94, 131, 133
- Ольгівка с., 44, 95, 131
- Оріхове с., 37, 95, 130
- Парутіне с., 48, 93, 131
- Первомаївка с., 14, 65, 100, 133
- Першокостянтинівка с., 20, 79, 104, 122, 134
- Поділля с., 51, 98, 132
- Пришиб с., 12, 61, 100, 124, 133
- Сергіївка с., 18, 73, 101, 102, 134
- Синявка с., 8, 29, 92, 129
- Старе с., 34, 49, 50, 51, 93, 94, 97, 98, 129, 132
- Таборівка с., 15, 18, 43, 71, 96, 101, 122, 131, 134
- Тополине (колишнє Шмальки) с., 78, 103, 126, 134
- Трипілля с., 9, 28, 92, 129
- Чкалове с., 18, 36, 69, 94, 101, 130, 134
- Шевченко с., 15, 39, 96, 130
- Якимівка смт, 18, 20, 70, 71, 78, 101, 103, 134

Алфавітний покажчик дослідників археологічних пам'яток

- Березовець Дмитро Тарасович, 35, 69, 128, 136, 137, 138
- Бидловський Александр, 19, 75, 77, 85, 138
- Бідзіля Василь Іванович, 25, 41, 42, 57, 78, 79, 82, 83, 88, 97, 100, 138-140, 142, 146, 148, 149, 156

Бобринський Олексій Олександрович, 19, 26, 29-31, 66, 139, 140
Болтрик Юрій Вікторович, 40, 41, 56, 58, 70, 71, 74, 75, 78, 81, 88, 97, 98, 99, 100, 103, 140, 144, 146
Євдокимов Геннадій Леонідович, 38, 44, 53, 64, 65, 73, 99, 140, 141
Збенович Володимир Гецельович, 45, 140, 141
Зноско-Боровський Євген Олександрович, 29, 31, 46, 96, 141, 142
Іллінська Варвара Андріївна, 19, 25, 29-35, 50-52, 54-56, 64, 67, 128, 142, 155
Ковальова Ірина Федорівна, 86, 143
Кубишев Анатолій Іванович, 44, 45, 62, 63, 72, 73, 76, 79, 90, 91, 99, 144
Лесков Олексій Михайлович, 19, 21, 26, 45, 62, 74, 75, 79, 81, 91, 97, 19, 144-146, 155
Лінниченко (Линниченко) Іван Андрійович, 92, 146, 147
Мазаракі Сергій Аркадійович, 17, 51, 68, 147, 148
Мозолевський Борис Миколайович, 26, 29, 35-37, 42, 54-56, 69, 70, 80, 88, 97, 99, 100, 128, 148, 149, 155

Моруженко Алла Олексіївна, 39, 149, 150
Мурзін В'ячеслав Юрійович, 25, 36, 38, 43, 90, 99, 100, 106, 128, 150, 155
Отрощенко Віталій Васильович, 26, 40, 41, 42, 57, 62, 74, 75, 79, 81, 82, 88, 91, 140, 146, 150, 151, 55
Рассамакін Юрій Якович, 38-40, 52, 53, 57, 58, 82, 87, 152
Телегін Дмитро Якович, 38, 152-154
Тереножкін Олексій Іванович, 6, 7, 25, 26, 29, 34, 35, 42, 49-51, 54-56, 64, 84, 142, 144, 148, 154-156
Ханенко Богдан Іванович, 25, 28, 29, 31-33, 44, 46, 48, 52, 68, 90, 156, 157
Хвойка Вікентій (Честослав) Вячеславович, 28, 66, 148, 15, 157, 158
Чередниченко Микола Миколайович, 38-40, 42, 43, 52, 53, 58, 62, 87, 89, 91, 158
Шапошнікова (Харченко) Олімпіада Гаврилівна, 26, 43, 58-61, 72, 128, 159

Список скорочень

АО

Археологические открытия

АП УРСР

Археологічні пам'ятки Української РСР

БЗФ

Богданівська збагачувальна фабрика

Вып., Вып., Вур.

Випуск

гробн.

гробниця

ИАК

Известия Археологической Комиссии

ИА АН УРСР

Інститут археології Академії наук
Української Радянської Соціалістичної
Республіки

кург.

курган

кург. гр.

курганна група

МКУ

Музей історичних коштовностей України

НА ІА НАНУ

Науковий архів Інституту археології
Національної академії наук України

наук. конф. МКУ

Наукова конференція Музею історичних
коштовностей України

НМІУ

Національний музей історії України

пох.

поховання

РФ

Російська Федерація

СА

Советская археология

САИ

Свод археологических источников

Ф. експ.

Фонд експедиції

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

- Березовец Д.Т.* Отчёт о раскопках курганного могильника в селе Кут Апостоловского района Днепропетровской области в 1951 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1951/3.
- Березовец Д.Т.* Отчёт о раскопках, проведенных Горностаевской экспедицией в 1952 году в селе Кут Апостоловского района Днепропетровской области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1952/1.
- Бидзиля В.И.* Отчет о работе Северо-Рогачикской экспедиции ІА АН УССР за 1969-1970 гг. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1969-1970/37.
- Бидзиля В.И., Болтрик Б.В.* Отчет о работе Запорожской постоянно действующей экспедиции за 1971 год. Раскопки курганов скифского времени в урочище "Носаки" близ с. Балки Васильевского р-на Запорожской области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/24.
- Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Круц В.А., Ляшко С.Н., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А.* Отчет о раскопках курганов в Каменско-Днепровском районе Запорожской в 1973 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1973/7.
- Бидзиля В.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Отрощенко В.В., Савовский И.П., Томашевский В.А.* Отчет о работах Запорожской экспедиции за 1974 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/10.
- Болтрик Ю.В., Савовский И.П., Болдин Я.И., Ляшко С.Н., Никитенко М.М., Рябова В.А., Пустовалов С.Ж.* Отчет о работе Запорожской экспедиции в 1977 году. Исследование курганов в зоне сооружения оросительных систем Запорожской области. Курганы у с. Гюновки Каменско-Днепровского района Запорожской области (Рогачикское курганное поле, №№ 12-21) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977/14.
- Болтрик Ю.В., Гаврилюк Н.А., Фиалко Е.Е., Буйских С.Б.* Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/17.
- Болтрик Ю.В., Левченко В.Н., Фиалко Е.Е.* Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1987 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1987/17.
- Евдокимов Г.Л., Поруцкий А.Г., Гершкович Я.П.* Отчет о раскопках курганов и поселения Краснознаменной новостроечной экспедицией в Херсонской области в 1981 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1981/21.
- Евдокимов Г.Л., Гершкович Я.П., Поруцкий А.Г., Шевченко Н.П.* Отчет Краснознаменной экспедиции о раскопках курганов в зоне строительства оросительной системы в Херсонской области в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/16.
- Збенович В.Г., Черненко Е.В.* Отчет о раскопках курганов у с. Виноградное Ленинского р-на Крымской области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/32.
- Кирилин Д.С.* Отчет об археологических работах Ортельской античной экспедиции Керченского историко-археологического музея в 1965 г. (у д. Огоньки и на территории 2-го Черноморского рудника ЖРК. Охранные раскопки курганной группы "Три брата" (или Бгч-оба) // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1965/72.
- Ковалева И.Ф., Волкобой С.С., Шалобудов В.Н., Жерихина И.Ю., Лихачев В.А.* Отчёт по научно-исследовательской работе по теме "Исследование археологических памятников в зоне строительства оросительной системы в совхозе им. Ильича и колхозе им. Жданова Апостоловского района (1979 г.)" // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/58а.
- Круц В.А., Березанская С.С., Ковалева Л.Г.* Отчет о работе Бортничской экспедиции в 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/14.
- Круц В.А., Погорельый В.Н.* Отчет о работе Бортничской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/9.
- Кубышев А.И., Шилов Ю.А., Чекамова Г.И., Николова А.В., Симоненко А.В., Зубарь В.Н., Рябова В.А.* Отчет о работах Херсонской археологической экспедиции в 1974 году (раскопки курганов в зоне строительства Каховской оросительной системы). – 1974/8.
- Кубышев А.И., Дорофеев В.В., Евдокимов Г.Л., Николова А.В., Полин С.В., Симоненко А.В., Чекамова Г.И., Явдичук В.И.* Отчет о работах Херсонской экспедиции в 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/11.
- Кубышев А.И., Дорофеев В.В., Николова А.В., Битковский О.В., Полин С.В., Симоненко А.В.* Отчет о работе Херсонской археологической экспедиции ІА АН УССР в зоне строительства Каховской оросительной системы в 1977 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977/23.
- Кубышев А.И., Дорофеев В.В., Симоненко А.В., Полин С.В., Битковский О.В., Якунов С.А.* Отчет о работе Херсонской археологической экспедиции Института археологии АН УССР. Исследования курганной группы "Рядовые могилы" в зоне строительства Золотобалковской оросительной системы в Нововоронцовском районе Херсонской области в 1978 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1978/17.
- Кубышев А.И., Дорофеев В.В., Полин С.В., Якунов С.А.* Работы Херсонской археологической экспедиции в 1979 г. Часть 2. Работы Золотобалковского отряда в 1979 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/32.
- Кубышев А.И., Дорофеев В.В., Шилов Ю.А., Полин С.В., Шевченко Н.П., Черных Л.А., Марченко И.Л., Солтыс О.Б., Сердюков В.В., Якунов С.А.* Раскопки Херсонской археологической экспедиции в 1980 году. Отчет о работах ХАЭ ІА АН УССР у сс. Волчанск, Владимировка, Красное Акимовского района Запорожской и у сс. Громовка, Сивашовка Новотроицкого района Херсонской областей // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/15.
- Лесков А.М., Черненко Е.В., Болтрик Ю.В., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отрощенко В.В.*

- Отчет о раскопках Каховской экспедиции в 1968 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1968/15.
- Лесков А.М., Кубышев А.И., Черненко Е.В., Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Зарайская Н.П., Болдин Я.И., Отрощенко В.В., Ястребова С.Б.* Отчет о работе Каховской экспедиции ІА АН УССР в 1969 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1969/22.
- Лесков А.М., Кубышев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Отрощенко В.В., Румянцев А.Н., Чередниченко Н.Н., Ястребова С.Б.* Отчет о работе Каховской археологической экспедиции в 1970 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/36.
- Лесков А.М., Кубышев А.И., Румянцев А.И., Болдин Я.И., Зарайская Н.П., Соловьева Н.А., Шаматрина Г.И., Шилов Ю.А., Ястребова С.Б.* Отчет о работе Херсонской экспедиции 1971 года. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/23.
- Мозолевский Б.Н.* Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/35.
- Мозолевський Б.М.* Звіт про роботу Орджонікідзевської експедиції Інституту археології АН УРСР за 1971 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/29
- Мозолевский Б.Н.* Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1972 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1972/19.
- Мозолевский Б.Н., Пустовалов С.Ж., Битковский О.В., Николова А.В.* Отчёт о работе Орджоникидзевской экспедиции Института археологии АН УССР за 1979 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1979/9.
- Мозолевский Б.Н., Николова А.В.* Отчет о работе Орджоникидзевской экспедиции в 1980 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/11.
- Моруженко А.О., Посредников В.А., Привалов А.И., Зарайская Н.П., Гриб В.К.* Отчет. Археологические раскопки курганов в зоне строительства мелиоративных систем на территории Володарского и Тельмановского районов Донецкой области // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1980/98а.
- Мурзин В.Ю., Бунятян Е.П., Махортых С.В., Николова А.В., Полин С.В.* Отчет о работе Чертомлыкской экспедиции в 1984 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/33.
- Отрощенко В.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Ляшко С.Н., Попандопуло З.Х., Савовский И.П., Томашевский В.А.* Отчет Запорожской археологической экспедиции за 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/6.
- Рассамакин Ю.Я., Отрощенко В.В., Пустовалов С.Ж., Ляшко С.Н., Салий Н.Г., Кравченко С.Н., Ковалев Н.В., Николова А.В.* Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1982/2.
- Телегин Д.Я., Терпиловский Р.В., Козловский А.А., Пустовалов С.Ж., Симоненко А.В.* Отчёт о раскопках курганов около сел Орехово и Никольское Солонянского района Днепропетровской области в 1976 году // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/26.
- Тереножкин А.И., Покровская Е.Ф.* Отчет о раскопках скифского кургана в г. Мелитополе в 1954 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1954/4.
- Тереножкин А.И.* Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР 1962 г. – НА ІА НАН України. – К., 1962/8.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Ковпаненко Г.Т., Петровская Е.А.* Отчет о работе Чаплинского отряда Южно-Украинской экспедиции Института археологии АН УССР в 1962 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1962/8а.
- Тереножкин А.И.* Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции 1963 г. – Ф. експ. – 1963/8.
- Тереножкин А.И.* Отчёт о раскопках Скифской экспедиции Института археологии АН УССР 1964 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1964/7.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Мозолевський Б.Н.* Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции. 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/22.
- Чередниченко Н.Н., Евдокимов Г.Л., Болдин С.И., Мурзин В.Ю.* Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1974 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1974/2.
- Чередниченко Н.Н., Бессонова С.С., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Ковалева Л.Г., Козловський А.А., Орлов Р.С., Пустовалов С.Ж., Орлов К.К., Рассамакин Ю.Я., Шевченко Н.П., Бобырь И.Г.* Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1975 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1975/11.
- Чередниченко Н.Н., Болдин Я.И., Бунятян Е.П., Гошко Т.Ю., Зубарь В.М., Иванова Н., Козловський А.А., Пустовалов С.Ж., Рассамакин Ю.Я.* Отчет Верхне-Тарасовской экспедиции 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1976/2.
- Чередниченко Н.Н.* Отчет Приазовской экспедиции 1977-1978 гг. о раскопках Бердянского кургана // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1977-1978/9а.
- Шапошникова О.Г., Бочкарев В.С.* Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1970 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1970/43.
- Шапошникова О.Г.* Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1971 год // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1971/28.
- Шапошникова О.Г.* Отчет о работе Ингульской археологической экспедиции за 1978 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1978/11.
- Шапошникова О.Г., Балущин Л.М., Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Ключинцев В.Н., Ребедайло Г.Н., Товкайло Н.Т., Фоменко В.Н.* Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1982/3.
- Шапошникова О.Г., Балущин О.М., Гребенников Ю.С., Загребельный А.М., Товкайло М.Т., Фоменко В.М.* Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1984 г. Часть II. Работы Явкинского отряда // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1984/9.
- Шапошникова О.Г., Балущин А.М., Гребенников Ю.С., Елисеев В.Ф., Довженко Н.Д., Ключинцев В.М., Солтыс О.Б., Фоменко В.М., Чмыхов М.А.* Отчет о работе Николаевской новостроечной экспедиции в 1986 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. експ. – 1986/18.

ЛІТЕРАТУРА

- Аванесова 1991.* – Аванесова Н.А. Культура пастушеских племен эпохи бронзы Азиатской части СССР. Ташкент, 1991.
- Алексеев, Мурзин, Ролле 1991.* – Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык (Скифский царский курган IV в. до н.э.). Киев, 1991.
- Античные государства Северного Причерноморья // Археология СССР.* Москва, 1984.
- Артамонов 1966.* – Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. Прага–Ленинград, 1966.
- Артамонов 1973.* – Артамонов М.И. Сокровища саков. Москва, 1973.
- Бабенко 2005.* – Бабенко Л.И. Песочинский курганный могильник скифского времени. Харьков, 2005.
- Березовец 1960.* – Березовец Д.Т. Розкопки курганного могильника эпохи бронзы та скифського часу в с. Кут // АП УРСР. 1960. Т. IX.
- Бессонова 1975.* – Бессонова С.С. Зображення Афіни за матеріалами Північного Причорномор'я // Археологія. 1975. Вип. 17.
- Бессонова 1983.* – Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. Киев, 1983.
- Бессонова 2007.* – Бессонова С.С. Калачиковидные серьги и греко-варварские контакты в VII – IV вв. до н.э. // Боспорские исследования. Симферополь–Керчь, 2007.
- Бессонова 2008.* – Бессонова С.С. Фиала из Братолюбовского кургана. К вопросу о композиции // Музейні читання. Матеріали Міжнар. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Київ, 2008.
- Бидзиля, Яковенко 1974.* – Бидзиля В.И., Яковенко Э.В. Киммерийские погребения Высокой Могилы // СА. 1974. № 1.
- Бидзиля, Болтрик, Мозолевский, Савовский 1977.* – Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганный могильник в урочище Носаки // Курганный могильники Рясные Могилы и Носаки. Киев, 1977.
- Бидзиля, Полин 2012.* – Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. Киев, 2012.
- Битковский, Полин 1987.* – Битковский О.В., Полин С.В. Скифские курганы у с. Богдановка на Херсонщине (к проблеме хронологии памятников V–IV вв. до н.э.) // Скифы Северного Причерноморья. Киев, 1987.
- Білан, Солтис 1998.* – Білан Ю.О., Солтис О.Б. Скифські кургани поблизу с. Мар'янівка на Миколаївщині // Археологія. 1998. № 1.
- Блажевич, Бурдо, Вітрик, Денисова, Карашевич, Карнаух, Корпусова, Павленко, Сон 2007.* – Блажевич Н.В., Бурдо Н.Б., Вітрик І.С., Денисова А.О., Карашевич І.В., Карнаух Є.Г., Корпусова В.М., Павленко Л.В., Сон Н.О. Колекція Наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог. Київ, 2007.
- Бобринский 1901.* – Бобринский А.А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. Спб., 1901. Т. III.
- Бобринский 1902.* – Бобринский А.А. Отчет о раскопках в Черкасском и Чигиринском уездах Киевской губернии в 1901 году // ИАК. 1902. Вып. IV.
- Бокий, Горбул 1985.* – Бокий Н.Н., Горбул Г.П. Могила киммерийского всадника у села Чичелиевка Кировоградской области // СА. 1985. № 4.
- Болтрик 1981.* – Болтрик Ю.В. Исследование кургана Огуз // Археологические открытия 1980 года. Москва, 1981.
- Болтрик, Фиалко 2007.* – Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя, 2007. Т. XIV.
- Величко 2010.* – Величко Є.О. Золотне шиття з сарматського поховання у Донецькій області // Музейні читання: Мат. наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. – Київ, 2010.
- Вітрик, Данилко 2010.* – Вітрик І.С., Данилко Н.М. Матеріали із двох поховань скифського часу біля с. Мала Лепетиха на Херсонщині // Археологія і давня історія України. Колекція наукових фондів інституту археології НАН України. Матеріали та дослідження. Київ, 2010. Вип. 3.
- Вітрик, Данилко 2002.* – Вітрик І.С., Данилко Н.М. Поховання знатної скифянки у "Великому кургані" М.І. Веселовського // Музейні читання: матеріали наук. конф. МІКУ. Грудень 2001 р. Київ, 2002.
- Волкобой, Андросов, Лихачев, Мухопад, Шалобудов 1980.* – Волкобой С.С., Андросов А.В., Лихачев В.А., Мухопад С.Е., Шалобудов В.Н. Скифские могильники IV–III вв. до н.э. юга Днепропетровской области // Курганы Степного Поднепровья. Днепропетровск, 1980. Вып. 4.
- Гребенников 1980.* – Гребенников Ю.С. Скифский курганный могильник у с. Отрадное // Археологические памятники Поингулья. Киев, 1980.
- Гребенников 2008.* – Гребенников Ю.С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX–III вв. до н.э.). Николаев, 2008.
- Гречко, Шелехань 2012.* – Гречко Д.С., Шелехань А.В. Гришковский могильник скифов на Харьковщине. Киев, 2012.
- Дараган 2011.* – Дараган М.Н. Начало раннего железного века в Днепропетровской Правобережной Лесостепи. Киев, 2011.
- Дудин 2009.* – Дудин А.А. Височные подвески – “бараньи рога” и некоторые вопросы мировоззрения ранних кочевников степей Восточной Европы (IX–VII вв. до н.э.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Харків, 2009. Вип. 12.

- Евдокимов, Фридман 1987.* – Евдокимов Г.Л., Фридман М.И. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине // Скифы Северного Причерноморья. Киев, 1987.
- Евдокимов 1992.* – Евдокимов Г.Л. Скифский курган у с. Львово на Херсонщине // Древности Степного Причерноморья и Крыма. Сборник научных трудов. Запорожье, 1992. Вып. III.
- Елкина 1986.* – Елкина А.К. О тканях и золотом шитье из Соколовой Могилы // Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение I в. н.э. на Южном Буге. – К., 1986.
- Зарайская, Привалов 1992.* – Зарайская Н.П., Привалов А.И. Скифские памятники Шевченковского могильника // Донецкий археологический сборник. Донецк, 1992. Вып. 2.
- Засецкая 1975.* – Засецкая И.П. Золотые украшения гуńskiej эпохи. Ленинград, 1975.
- Збенович, Черненко 1972.* – Збенович В.Г., Черненко Е.В. Работы Керченской экспедиции // АО 1971 г. Москва, 1972.
- Золоті скарби стародавньої України* (Каталог виставки) / Упоряд. П.П. Толочко, Д.Н. Козак, В.В. Карпов та ін. Київ, 2006.
- Золото степу. Археологія України* (Каталог виставки) / Упоряд. П.П. Толочко, В.Ю. Мурзін, Р. Ролле та ін. Шлезвіг–Гамбург, 1991.
- Ильинская 1966.* – Ильинская В.А. Скифские курганы около города Борисполя // СА. 1966. № 3.
- Ильинская 1968.* – Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. Киев, 1968.
- Ильинская 1975.* – Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев, 1975.
- Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980.* – Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Курганы VI в. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. Киев, 1980.
- История искусства зарубежных стран: Первобытное общество, Древний Восток, античность.* Москва, 1980.
- Катюшин 1980.* – Катюшин Е.А. Раскопки в окрестностях Феодосии // Археологические открытия 1979 года. Москва, 1980.
- Кирилин 1978.* – Кирилин Д.С. Трехбратние курганы в районе Тобечикского озера // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. Ленинград, 1978.
- Клочко 1982.* – Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности степной Скифии. Киев, 1982.
- Клочко, Гребенников 1982.* – Клочко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э. // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. Киев, 1982.
- Клочко 1986.* – Клочко Л.С. Реконструкция конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія. 1986. № 56.
- Клочко 1993.* – Клочко Л.С. Скiфський дитячий костюм // Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекцій Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України: Тем. збірник наук. праць. Київ, 1993.
- Клочко 1995.* – Клочко Л.С. Про один скіфський звичай // Музейні читання: Тези доп. наук. конф. МІКУ. Грудень 1993 р. Київ, 1995.
- Клочко, Березова 1998.* – Клочко Л.С., Березова С.А. Прикраси костюма з поховання жінки поблизу с. Огоньки (Крим) // Музейні читання: Матеріали міжнар. наук. конф. МІКУ, присвяченої 90-літтю з дня народження О.І. Тереножкіна. 3 лютого 1998 р. Київ, 1998.
- Клочко 1998.* – Клочко Л.С. Прикраси біля с. Мар'ївка // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ. 17–18 грудня 1996 р. Київ, 1998.
- Клочко, Березова 1999.* – Клочко Л.С., Березова С.А. Кільцеподібні сережки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тем. збірник наукових праць. Київ, 1999.
- Клочко, Шаміна 2006.* – Клочко Л., Шаміна Т. Мар'ївські прикраси // Пам'ятки України: історія та культура. Науковий часопис. Спецвипуск. Киев, 2006. Річник XXXVIII.
- Клочко 2007.* – Клочко Л.С. Цвяхоподібні сережки передскіфського та скіфського часу // Ранній залізний вік Євразії: до 100-річчя від дня народження О.І.Тереножкіна: Матеріали міжнародної наук. конф. 16–19 травня 2007 р. Київ–Чигирин, 2007.
- Клочко 2008.* – Клочко Л.С. Костюми племен Скiфії в контексті зв'язків із населенням Європи // Na pograniczu swiatow. Studia z pradziejow miedzymorza baltycko-pontyjskiego ofiarowane profesorowi Aleksanrowi Kosko w 60. rocznice urodzi. Poznan, 2008.
- Клочко, Васіна 2010.* – Клочко Л.С., Васіна З.О. Реконструкції головних уборів за декоративними елементами із поховань скіф'янок (версії загальної класифікації) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 15–17 листопада 2010 р. Київ, 2011.
- Клочко 2010.* – Клочко Л.С. Образ водоплавного птаха на декоративних елементах скіфського костюма // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2009 р. Київ, 2010.
- Клочко 2011-А.* – Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів за декоративними елементами із поховань скіф'янок (версії загальної класифікації) // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. Листопад 2010 р. Київ, 2011.
- Клочко 2011-Б.* – Клочко Л.С. Знімні прикраси у скіфському костюмі (знакові функції у вбранні скіф'янок) // Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу: Тематичний збірник наукових праць. Київ, 2011.
- Клочко 2011-В.* – Клочко Л.С. Наряди скіфських амазонок (реконструкція по археологічним матери-

- алам) // Восточноевропейские древности скифской эпохи: Сборник научных статей в честь 50-летия науч. деятельности В. Гуляева. – Воронеж, 2011.
- Клочко 2012-А.* – Клочко Л.С. Серьги скифянок // Антиквар: журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. 2012. № 12 (69).
- Клочко 2012-Б.* – Клочко Л.С. Уборы скифских жриц // Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski Dedicatae. Krakow, 2012.
- Клочко 2013.* – Клочко Л. Типы декоративных элементов в оформлении головных уборов скифянок // *Tragetia. Arheologie. Istorie. Antica.* Кишинев, 2013. Vol. VII (XXII), nr. 1.
- Клочко 2015.* – Клочко Л.С. Декоративні елементи у костюмах скіфів // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 10–12 листопада 2014 р. Київ, 2015.
- Клочко 2016.* – Клочко Л.С. Декоративні елементи жіночого вбрання на землях Правобережної Скіфії // Археологія і давня історія України. 2016. Вип. 2 (19).
- Клочко 2017-А.* – Клочко Л.С. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулля // Археологія. 2017. № 3.
- Клочко 2017-Б.* – Клочко Л.С., Іваненко А.С. Полос, калаф, модій (реконструкція за ажурними прикрасами зі скіфських поховань) // Пам'ятки центру пам'яткознавства. 2017. Вип. 32.
- Клочко 2018-А.* – Клочко Л.С. Образ сфінкса в декорі скіфського вбрання // Археологія і давня історія України. Збірка наук. робіт, присвячених 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Одеса, 2018. № 2 (27).
- Клочко 2018-Б.* – Клочко Л.С. Поховання скіф'янок з мечами // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи. Збірка наукових робіт, присвячених 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Одеса, 2018.
- Клочко 2018-В.* – Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас) // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 9–11 листопада 2015 р. Київ, 2018.
- Клочко 2018-Г.* – Клочко Л.С. Реконструкція головних уборів скіф'янок з сережками // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20–21 листопада 2017 р. Київ, 2018.
- Ковалев 1999.* – Ковалев Н. Комплекс скифских погребений у с. Камышанка // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов областной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б.Н. Гракова. III Граковские чтения. Запорожье, 1999.
- Ковпаненко, Яковенко 1973.* – Ковпаненко Г.Т., Яковенко Э.Я. Скифские курганы на юге Херсонщины // Скифские древности. Киев, 1973.
- Ковпаненко 1981.* Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев, 1981.
- Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989.* – Ковпаненко, Г.Т., Бессонова, С.С., Скорый, С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. Киев, 1989.
- Корпусова, Белозер 1980.* – Корпусова В.Н., Белозер В.П. Могила киммерийского воина у Джанкоя в Крыму // Советская археология. 1980. № 3.
- Кубышев 1989.* – Кубышев А.И. Курганы у с. Каиры в системе памятников степной Скифии конца V – начала IV вв. до н.э. // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Тез. докл. обл. конф., посвященной 90-летию со дня рождения проф. Б.Н. Гракова. Запорожье, 1989.
- Кубышев, Куприй, Ковалев 1999.* – Кубышев А.И., Куприй С.А., Ковалев Н.В. Скифский курган у с. Каиры // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). Запорожье, 1999.
- Лесков 1974.* – Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. Київ, 1974.
- Манцевич 1961.* – Манцевич А.П. Серьги из станицы Крымской // Археологический сборник Эрмитажа. 1961. № 2.
- Мелюкова 1979.* – Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. Москва, 1979.
- Мозолевский 1973.* – Мозолевский Б.Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифские древности. Киев, 1973.
- Мозолевський 1979.* – Мозолевський Б.М. Товста Могила. Київ, 1979.
- Мозолевский 1980.* – Мозолевский Б.Н. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине // Скифия и Кавказ. Киев, 1980.
- Мозолевський 1987.* – Мозолевський Б.Н. Малый Чертомлык // Скифы Северного Причерноморья. Киев, 1987.
- Музей історичних коштовностей України: Альбом / Клочко Л.С., Підвисоцька О.П., Старченко О.В. та інші.* Київ, 2004.
- Мурзин 1977.* – Мурзин В.Ю. Поховання VIII – початку VII ст. до н.е. на Херсонщині // Археологія. 1977. Вип. 22.
- Мурзин, Белан, Подвысоцкая 2017.* – Мурзин В.Ю., Белан Ю.А., Подвысоцкая Е.П. Бердянский курган (Погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н.э.). Киев, 2017.
- Онайко 1960.* – Онайко Н.А. Античный импорт на территории Среднего Приднепровья // СА. 1960. № 2.
- Онайко 1966.* – Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII–V вв. до н.э. Москва, 1966.
- Петренко 1978-А.* – Петренко В.Г. Курган у местечка Круполь // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. Москва, 1978.
- Петренко 1978-Б.* – Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. // САИ. Москва, 1978.

- Полин, Кубышев 1997.* – Полин С.В., Кубышев А.И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье). Киев, 1997.
- Полин 2014.* – Полин С.В. Скифский Золотобалковский курганный могильник V–IV вв. до н.э. на Херсонщине. Киев, 2014.
- Полин 2010.* – Полин Б. Гвоздевидные серьги с территории Украины и Польши // Боспорские чтения. Т. IX. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. Керчь, 2010.
- Рассамакин 1987.* – Рассамакин Ю.Я. О раскопках скифской курганной группы у г. Каменка-Днепровская // Киммерийцы и скифы. Тез. докл. Кировоград, 1987. Ч. II.
- Ред. Трейстер 2008.* – Бессонова С.С., Быковская Н.В., Детерлинг Й., Ломтадзе Г.А., Лоренц А., Кройц П.А., Трейстер М.Ю. Трехбратние курганы. Курганный группа второй половины IV–III вв. до н.э. в Восточном Крыму. Симферополь–Бонн, 2008.
- Русяева 1979.* – Русяева А.С. Земледельческие культуры в Ольвии догетского времени. Киев, 1979.
- Сабурова 1974.* – Сабурова М.А. Женский головной убор у славян (по материалам Вологодской экспедиции) // СА. 1974. № 2.
- Савостина 1996.* – Савостина Е.А. “Змееногая богиня” – “прорастающая дева” (двухсторонний антропоморфный акротерий из Пантикапея) // Историко-археологический альманах. Армавир, Москва, 1996. Вып. 2.
- Садаев 1979.* – Садаев Д.Ч. История Древней Ассирии. Москва, 1979.
- Силантьева 1976.* – Силантьева П.Ф. Спиралевидные подвески Боспора // Труды Гос. Эрмитажа. 1976. XVII.
- Скорый 1990.* – Скорый С.А. Курганы Перегатицы (до этнокультурной истории Днепровского Лесостепового Правобережья). Київ, 1990.
- Скржинська 2008.* – Скржинська М. Найдавніші відомості у Північному Причорномор'ї про Африку // Україна в Центральній-Східній Європі. 2008. № 8.
- Солтис, Білан 1996.* – Солтис О.Б., Білан Ю.О. Скифські кургани поблизу с. Мар'янівка на Миколаївщині // Музейні читання: Тези доповідей наук конф МКУ. Грудень 1994 р. Київ, 1996.
- Супруненко 2007.* – Супруненко О.Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині. Короткий нарис. Матеріали до "Зводу пам'яток історії та культури". Київ-Полтава, 2007.
- Телегін, Терпиловський, Козловський, Пустовалов 1984.* – Телегін Д.Я., Терпиловський Р.В., Козловський А.Я., Пустовалов С.Ж. Орхівські кургани на Дніпропетровщині // Археологія. 1984. № 47.
- Тереножкин 1961.* – Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Киев, 1961.
- Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973.* – Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. Киев, 1973.
- Тереножкин 1976.* – Тереножкин А.И. Киммерийцы. Киев, 1976.
- Тереножкин, Мозолевский 1988.* – Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган. Киев, 1988.
- Тоцев, Андрух 2016.* – Тоцев Г.Н., Андрух С.И. Раскопки курганов 20–21 у с. В. Знаменка Запорожской области // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму: Збірник наукових праць. Київ, 2016. Т. XIX.
- Трейстер 2008.* – Трейстер М.Ю. Изделия из бронзы, кости и украшения // Трехбратние курганы. Курганный группа второй половины IV–III вв. до н.э. в Восточном Крыму. Симферополь–Бонн, 2008.
- Трейстер 2009.* – Трейстер М.Ю. Серьга с подвеской в виде скульптурной фигурки Эрота из Гаймановой Могилы // Музейні читання: Матеріали наук. конф. МКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь ВІКІ”. 10–12 листопада 2008 р. Київ, 2009.
- Уильямс, Огден 1979.* – Уильямс Д., Огден Д. Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V–IV века до н.э. Каталог выставки. Мюнхен, 1979.
- Указатель из коллекции древностей из раскопок и случайных приобретений Е.А. Зноско-Боровского. Канев, 1897.
- Фармаковский 1921.* – Фармаковский Б.В. Три полихромные вазы в форме статуток, найденные в Фанагории // Записки Российской Академии истории материальной культуры. Петербург, 1921.
- Фиалко 1991.* – Фиалко Е.Е. Погребения женщин с оружием у скифов // Курганы Степной Скифии. Киев, 1991.
- Фиалко 1992.* – Фиалко Е.Е. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект // Древности Степного Причерноморья и Крыма: Сборник научных трудов. Запорожье, 1992. Т. III.
- Фиалко 1994.* – Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. Киев, 1994.
- Фридман 1987.* – Фридман М.И. Скифские курганы у с. Дудчаны на Херсонщине // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. Киев, 1987.
- Ханенко 1889-А.* – Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. Киев, 1889. Вып. I.
- Ханенко 1889-Б.* – Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. Киев, 1889. Вып. II.
- Ханенко 1900.* – Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. Киев, 1900. Вып. III.
- Ханенко 1907.* – Ханенко Б.И., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. Киев, 1907. Вып. VI.
- Чвырь 1970.* – Чвырь Л.А. Отражение возрастных градаций в таджикских ювелирных украшениях // СЭ. 1970. № 4.
- Чемякина 2007.* – Чемякина М.А. Гвоздевидные подвески ирменской культуры (Евразийский

- аспект) // Ранній залізний вік Євразії: Матеріали Міжнародної конференції (16–19 травня 2007 р.). Київ-Чигирин, 2007.
- Чугунов 2003. – Чугунов К.В. Серьги раннескифского времени Саяно – Алтая (происхождение традиции и типологическое развитие) // Исторический опыт хозяйственного освоения Западной Сибири. Барнаул, 2003. Кн.1.
- Шевченко 2014. – Шевченко Т.М. Реконструкція малоазійського зображення Матері богів з Ольвії // Археологія і давня історія України. 2014. Вип. І.
- Яковенко 1980. – Яковенко Є.В. Нові досягнення боспорознавства і проблема скифів Східного Криму // Археологія. 1980. Вип. 33.
- Bydlowski 1904. – Bydlowski A. Mogily w Nowosiolce w pow. Lipowieckim gub. Kijowskiej // Swiatowit. Warszawa, 1904. Vyp. 5.
- Bukowski 1960. – Bukowski Z. Several problems concerning contracts of Lusation culture with scythians // Archaeologia Polona. Warszawa, 1960. T. III.
- Chochorowski, Skoryj, Grigor'ev, Rydzewski 1998. – Chochorowski J., Skoryj S., Grigor'ev V., Rydzewski J. Trzeci sezon badań w kopaliskowych w Ryżanowce, raj. Zvenigorodka, obl. Ćerkassy (Ukraina) // Materiały Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów-Krosno-Tarnów, 1998. T. XIX. Foto.12.
- Klocko, Czebreszuk 1997. – Klocko L., Czebreszuk J. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Krusza Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza. Wroclaw–Gliwice, 1997.
- Gawlik 2007. – Gawlik A. Geneza zausznic gwozdziovatych. // Studia nad epoka brazu i wczena epoka zelaza. Ksiega poswiecona Profesorowi M. Gedlowi. Krakow, 2007.
- Gedl 1975. – Gedl M. Kultura przedluzyczna. Wroclaw, 1975.
- Hadaczek 1903. – Hadaczek K. Ohrings der griechen und etrusker. Wien, 1903.
- Higgins 1964. – Higgins A. Greek and Roman Jewellery. London, 1964.
- Ori dei cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina (Каталог виставки). Milano, 2007.
- Moskwa 1963. – Moskwa K. Kolczyki gwozdziowate z cmentarrzyska kultury luzyckiej odkrytego w Trzesowce pow. Kolbuszowa // Munera archeologia Josepho Kostrzewski. Poznan, 1963.
- Sulimirski 1936. – Sulimirski T. Scytowe na zachodniem Podolu. Lwow, 1936.
- Scythian gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine (Каталог виставки). Tokyo, 1992.
- Sjaj ukrajskih riznica (Каталог виставки). Zagreb, 1989.
- Gold aus Kiev (Каталог виставки). Wien, 1993.
- Golden Warriors of the Ukrainien Steppes (Каталог виставки). Edinburgh, 1993.
- Williams, Ogden 1994. – Williams D., Ogden J. Greek Gold. London, 1994.

СЕРЕЖКИ В КОМПОЗИЦІЇ ОФОРМЛЕННЯ КОСТЮМІВ (способи закріплення сережок у вбранні)

Дослідники, вивчаючи сережки, відмітили, що іноді важко визначити, як їх носили. Зокрема, В.Г. Петренко зазначила: “Серьги и височные кольца одного типа бываюи найдены как у ушных, так и у височных костей черепа” [1]. Інформацію про способи, до яких вдавалися люди, щоб оздобити своє вбрання сережками, можна одержати з пам’яток образотворчого мистецтва. Хоча й вони не завжди є аподиктичним джерелом. Наприклад, В.Г. Петренко з посиланням на срібну посудину (у формі жіночої голови), що походить з Кубані, висловила припущення про можливість носити цвяхоподібні оздоби зі шлямками на обох кінцях, пропускаючи крізь отвір на мочці вуха [2]. Ваза, начебто, є зразком творчості давніх перських ювелірів [3]. Але у дослідників виникли сумніви щодо часу виготовлення згаданої вази, а також достовірності відтворених деталей, оскільки предмет (тобто, ваза) з приватної колекції, а контекст його знайдення невідомий. Отже, цвяхоподібні сережки, особливо з двома напівсферичними щитками на обох кінцях стрижня, мабуть, носили, закріплюючи на головному уборі, або як завушниці (кафи), або вплітаючи у волосся (кат. №№ 1–4). Прикраси зі щитком на одному кінці і тоненькою загостреною дужкою могли носити, вставляючи у отвір на мочці вуха (кат. №№ 5–6) (рис. 1).

Пам’ятки давнього мистецтва дають можливість уявити, як носили сережки різної форми. Найбільше матеріалів походить з Еллади та Боспорського царства. У монографії Д. Уільямса і Д. Огдена “Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V–IV века до н.э.” автори звертають увагу не тільки на форму оздоб, але і на їх місце у композиції декоративного оформлення вбрання. Автори підкреслюють, що “кліпсів у давнину не знали” [4]. Тобто, сережки різних типів: так звані “човники”, спіральні та

Рис.1. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану Переп’ятиха (Київська обл.)

дископодібні носили, застосовуючи пірсинг (проколювання) мочки вуха. Але, якщо розглянути деякі моделі прикрас, то виникають заперечення щодо однозначних висновків Д. Уільямса і Д. Огдена. Йдеться, зокрема, про спіральні сережки. Вони здебільшого виготовлені з досить товстого дроту, а закінчення оформлені пірамідками з дрібних гранул [5]. Важко уявити, що на вимогу еллінської моди у мочці вуха робили отвір і вставляли сережки вагою 15–17 г. К. Хадачек та П. Силантьєва припускали, що сережки носили на спеціальних гачках, які зараз втрачені [6].

На античних творах: пам’ятках торевтики та скульптури, монетах подано портрети жінок із сережками різного типу: дископодібними, дископодібними з підвісками, кільцеподібними. Секрети закріплення прикрас, які носили жінки Еллади, Боспорського царства, Скіфії не завжди легко зрозуміти. Але інколи

добре видно, що сережки носили у мочках вушок. Такий спосіб відбивають деякі зображення. Наприклад, проколоти мочки вушок Гери, образ якої відтворено на мініатюрній підвісці (курган № 2 поблизу с. Велика Білозерка Запорізької обл.) (рис. 2); маленькі сережки у вигляді амфори показані у мочках вух сфінкса (скульптурні закінчення браслета – знахідка в кургані Куль-Оба) (рис. 3).

Рис. 2. Підвіска із зображенням богині Гери (курган № 2 поблизу с. Велика Білозерка Запорізької обл.);

Рис. 3. Зображення сфінкса на браслеті (курган Куль-Оба, Крим)

Але були й інші способи демонстрації прикрас. Розглядаючи деякі ювелірні витвори, можемо припустити, що сережки інколи закріплювали, як завушниці – не знизу на мочці, а зверху, накинувши на вушну раковину гачок, ланцюжок, стрічку тощо. Мабуть, саме так носили великі диски, які закривають майже все вухо [7]; сережки, які складаються з дисків і трикутних підвісок, зображені обабіч круглого обличчя жінки (Кори) на пластинках з кургану Куль-Оба

Рис. 4. Пластинка із зображенням Кори (курган Куль-Оба, Крим)

зображено голову горгони Медузи: її праве вухо прикрашене кільцем, закріпленим зверху на вушці ланцюжком (його імітує

Рис. 5. Сережки у вигляді жіночої голівки (Пантикапей)

ряд опуклин, який тягнеться від кільця до верху вуха горгони) (знахідка з Куріонну на Кіпрі) [9] (рис. 6).

За свідченням сучасних ювелірів та осіб, які носять у вушках сережки, вага останніх не повинна перевищувати 5–7 г. Велика вага прикрас створює певний дискомфорт, призводить до розтягування мочки вуха тощо. Отже, аналізуючи особливості ювелірних виробів з категорії “сережки”, варто звернути увагу не тільки на форму, але й вагу прикрас, щоб уявити, як їх носили. Важкі прикраси та ще й вибагливої форми, мабуть, прикріпляли до головного убору або носили як кафи (завушниці). А.П. Манцевич висловила припущення, що для сережок деяких типів властиві саме такі способи закріплення. Аналізуючи прикраси у формі півмісяця, дослідниця зазначила: щоб рівномірно розподілити вагу, тоненький стрижень просовували крізь отвір у мочці вуха, а ланцюжки накидали зверху на вушко [10].

Рис. 6. Зображення горгони Медузи (могильник Куріон, Кіпр)

На пам'ятках торевтики, знайдених у скіфських курганах, відтворено образи

жінок і чоловіків. У вбранні останніх переважають зображення нашійних прикрас. А у жінок, крім намиста, інколи бачимо ще й браслети. Щодо сережок, то майже нема зображень, які б достеменно засвідчили спосіб залучення оздоб цієї категорії до костюмних комплексів (чоловічих чи жіночих). Але варто звернути увагу на пластинки з кургану № 1 (1897 р.) поблизу с. Вовківці Сумської обл. [11]. На них представлено “портрет” скіф’янки: кругловида жінка з повним підборіддям. Великі мигдалеподібні очі надають виразності її обличчю. Волосся трактовано рельєфними лініями у вигляді тугих пасом, з-під яких вибиваються ніжні кучерики, а на двох пластинках показано коси. На шиї жінки – разок з намистин і підвісок. Крім того, аналіз мініатюрних “портретів” (жінка з кучерями) дозволяє припустити, що серед пасом волосся зображено кільцеподібні сережки. Але спосіб їх прикріплення для демонстрації незрозумілий (рис. 7).

Рис. 7. Зображення жіночого обличчя на пластинці-аплікації (курган № 1 поблизу с. Вовківці Сумської обл.)

Кільцеподібні сережки були найбільш древньою формою прикрас. Можливо, їх носили, вставляючи у отвір у мочці вуха або й вище, хоча не виключаємо спосіб закріплення прикрас на скронях (на налобній стрічці). М.В. Сабурова, аналізуючи знахідки давньоруського часу у похованнях жінок, виявила, що мешканки певного регіону, зокрема, на Вологодщині, сережки вставляли між пасмами волосся, заплітаючи коси: кільця біля скронь, а нижче – кільця з намистинами. Другий варіант: сережки носили на стрічках чи на інших головних уборах. Ще один спосіб: кільця встромляли у мочку вухка. За спостере-

женнями М.В. Сабурової жінки мали інколи по два кільця, тобто, можливо, у вухку робили два отвори [12]. Дослідження інших пам’яток дали можливість дослідниці підтвердити її спостереження і висновки про способи демонстрації сережок. Можна припустити, що прикраси, знайдені в похованнях на землях Скіфії, також закріплювали у вбранні різними способами.

Населення Скіфії надавало перевагу кільцеподібним сережкам. Кільця розрізняються за матеріалами виготовлення: золото, срібло, бронза, зрідка – залізо; характеристиками заготовки (дріт різної товщини, вузенька золота смужка), оформленням закінчень, наявністю підвісок. Проаналізувавши конкретні речі, можна уявити, як носили прикраси того чи іншого типу. Наприклад, кільця із круглого у перетині дроту, з потовщенням у середній частині, звужені кінці тупо обрізані і досить близько підходять один до одного. Їх виготовляли, здебільшого, в період скіфської архаїки. Такі прикраси знайдено у кількох похованнях. Наприклад, масивне кільце зафіксовано за черепом воїна, похованого в кургані № 400 поблизу с. Журавка (Черкаська обл.). Ймовірно, десь у тому ж регіоні знайдено і сережку, яка була в колекції Є.О. Зносько-Боровського (кат. № 42) [13]. Як бачимо, прикраси походять із Лісостепового Правобережжя. Кільце з розімкненими кінцями, носили, мабуть, як кліпсу, притискаючи тупо обрізані кінці до мочки вуха. Можна припустити ще один варіант: кільце чіпляли одним кінцем за заглибину вухної раковини. Мабуть, так само прикріплювали прикраси до вух представники асирійської та мідійської знаті (рис. 8). На пам’ятках образотворчого мистецтва показано великі сережки. Вони розрізняються за деталями, але головним елементом майже скрізь є кільце з розширеною середньою частиною та звуженими кінцями [14]. Можливо, скіфи запозичили у Передній Азії моду на такі сережки. Але вони не мали значного поширення на землях Скіфії. Знайдені кільця є досить рідкісними і поки що не встановлено зліва чи справа носили сережки скіфи.

Рис. 8. Образ царя Саргона II на рельєфі з палацу в Дур-Шаррукіні

Пізніше, у V–IV ст. до н.е. кільця з потовщенням у середній частині носили і скіфи-степовики. Наприклад, у кургані № 1, поховання № 1 з курганної групи II поблизу с. Шевченка (Донецької обл.) була пара невеличких сережок з досить товстого дроту (3 мм) (кат. № 25) [15]. Сережки подібні між собою і схожі на описані вище кільця, які чоловіки носили на мочці вуха (між закінченнями прикраси – невеликий проміжок). Ця сережка лежала біля чоловіка. Друге кільце з пари відрізняється: кінці заходять один за одний. Тобто, скіф'янка могла носити прикрасу у вушці або як скроневу підвіску (на стрічці). Мабуть, одне кільце з пари, що була у костюмі жінки, передали чоловікові як відображення якоїсь індивідуальної сімейної ситуації. Про зв'язок кільцеподібних сережок з символікою сімейних чи шлюбних звичаїв у скіфів свідчать й інші знахідки. Наприклад, у похованні чоловіка і жінки в кургані № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне (Дніпропетровська обл.)

при чоловікові, зафіксована сережка кільцеподібна із круглого у перетині дроту, зі звуженими і загостреними кінцями, що далеко заходять один другий (кат. № 17) [16].

Цікаві обставини знахідки масивного кільця (розміри 29×26 мм) в кургані № 2, поховання № 1 поблизу с. Таборівка (Миколаївська обл.) (кат.35). Кільце поклали у скриньку разом з сережками-човниками та скляним намистом. Можна припустити, що таке поєднання оздоб – жіночих і притаманних чоловікові, було змістовно обумовленим: відбиває особливості заупокійного ритуалу, а також – певні сімейні традиції.

Сережки, про які йшлося вище, досить важкі: кільце з колекції Є.О. Зносько-Боровського – 37,28 г, а знахідка з кургану поблизу с. Таборівка – 14,5 г. Тобто, щоб утримувати прикраси на мочці вуха, можливо, також потрібні були якісь додаткові засоби. Звернемось до зображень на асирійських та мідійських рельєфах і на скульптурних творах [17]. Хоча деталі відтворені не завжди чітко, крім того, слід зауважити і певну стилізацію у їх передачі, але все ж можна роздивитись невеличкі петлі, на яких підвішували сережки [18]. Про деякі “секрети”, тобто, засоби для демонстрації сережок, свідчать залишки тоненьких дротинок чи ниток, що збереглися на кінцях прикрас. Йдеться про кільця з кургану № 5, поховання № 5 поблизу с. Златопіль (Запорізької обл.) (кат. № 29), а також сережки у вигляді напівовалу з кургану № 11, поховання № 2 поблизу с. Першокостянтинівка (кат. № 101).

На землях Скіфії мали поширення кільцеподібні сережки з підвісками. Це різноманітні вироби, які скіф'янки могли носити, вставляючи у проколоту мочку вуха, а також – як скроневі підвіски на стрічках. Способи демонстрації прикрас залежали від кількох умов: розміри і вага виробів, їх відповідність загальній композиції головного убору. Наприклад, за знахідками декоративних елементів у похованні жінки в кургані № 22, поховання № 1 поблизу с. Вільна Україна (Херсонської обл.) відтворено головні убори: стрічку, оздоблену золотом на-

кладкою, полос – шапочку циліндричної форми із золотими аплікаціями на поверхні, покривало, оздоблене по краях золотими пластинками [19]. Складовою ансамблю головних уборів були сережки із круглого у перетині дроту у формі кільця (кат. № 74). Кінці звужені і заходять один за одний. Кожне кільце оздоблене десятьма мініатюрними круглими пластинками-підвісками. Вони прикріплені до основної деталі за допомогою двох дротяних кілечок. Хоча вага сережок не дуже велика (7.22 г і 7.5 г), але такі прикраси привертають увагу, якщо їх помістити на скронях, бо інакше кільця з підвісками не будуть мати вигляд тієї художньої деталі, що робить ансамбль завершеним (рис. 9).

Рис. 9. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану № 22, поховання № 1 поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.)

Кільцеподібні сережки з підвісками утворювали цілісну композицію разом з головними уборами, які були реконструйовані за знахідками в кургані № 21, поховання № 2 поблизу с. Кам'янка (Миколаївської обл.) (кат. № 70). Кільця виготовлені з круглого у перетині дроту (D кільця – 34.5 мм, 36.5 мм; H підвіски – 37 мм, вага 8.39 і 6.44 г.). Кінці тупо обрізані і заходять один за одний. На кожне кільце кризь рубчасте вухко надіто

підвіску – фігурну намистину, виготовлену із двох з'єднаних між собою рельєфних антропоморфних масок [20] (рис. 10).

Рис. 10. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану № 21, поховання № 2 поблизу с. Кам'янка (Миколаївська обл.)

Скіф'янки, мабуть, часто носили кільцеподібні сережки як скроневі прикраси. Це було продиктовано і вагою деяких виробів, і естетичними вимогами до оформлення композиції. Наприклад, пара сережок з кургану № 6, поховання № 1 поблизу с. Мар'янівка (Миколаївської обл.) (кат. № 71). Вироби складаються з кілець, виготовлених із різних заготовок. Одне кільце – з круглого у перетині дроту, кінці звужені, загострені і заходять один за одний. Друге кільце з перекрученого дроту, кінці гладенькі і заходять один за одний. У витворах особливо акцентовані великі підвіски. Кожна зроблена з двох з'єднаних між собою пластин з рельєфним зображенням крилатого божества. Нижня частина його постаті має вигляд спіральних завитків пагонів в'юнкої рослини. Можливо, на пластині представлено образ синкретичної істоти, яка втілювала уявлення про культ плодючості. Зверху до підвіски припаяно пластинчасте вухко, а по

периметру – дротяні мініатюрні кільця, до яких за допомогою проміжної ланки прикріплені пустотілі привісочки у вигляді бутона. Загальна довжина сережок 86 мм і 88 мм, а вага: 10.27 г і 11.16 г. Розміри та вага створюють певні незручності, якби кільця вставляли у проколоту мочку вуха. Натомість, як скроневі прикраси сережки надають художню та змістовну довершеність убранню [21].

На скронях, можливо, на головному уборі, прикріпляли кільцеподібні сережки з підвісками у вигляді мушлі (кат. № 72). Про це свідчать художні особливості ювелірних виробів, а також їх вага: 8.99 г і 9.81 г. Прикраси знайдені в кургані № 29, поховання № 1 поблизу с. Пришиб Миколаївської обл. Особливо приваблюють підвіски-мушлі, виготовлені із двох з'єднаних між собою рельєфних пластин, вирізаних за контуром зображення мушлі-гребінця [22]. З боків та знизу на цих деталях бачимо по сім маленьких привісочок у формі мушель. Підвіски-мушлі є імітацією фігурного флакончика: верхня частина виробу нагадує циліндричне горло, відділене від корпусу мініатюрної посудини рельєфною лінією.

Кільця були поширеною формою оздоблення дитячого вбрання. У костюмних комплексах зафіксовано по одній та по дві сережки, а найбільше прикрас із різноманітними амулетами, намистинами. Вони підкреслюють основну функцію сережок – оберегову. Як правило, кільця, призначені для дітей різного віку неважкі (2–5 г), діаметр 20–30 мм. Крім кілець, в дитячих костюмах зафіксовано сережки й іншої форми. Їх, мабуть, носили або у мочці вуха, або на головному уборі. Наприклад, знахідки в кургані № 16, гробниці № 4 (поховання № 1 у поховальній споруді № 1) поблизу с. Златопіль (Запорізької обл.): в костюмі дівчинки 7–8 років були підвіски з чорного каменю, декоровані золотими смужками (кат. № 111) [23]. Крізь петлю ці підвіски прикріплювали до головного убору – шапочки, прикрашеної намистом із склоподібної маси). З поховань дітей походять матеріали для реконструкції головних уборів – комплекти декоративних елементів, що включали також і оригінальні підвіски. Йдеться про знахідки в

кургані № 4, гробниці № 3 (поховання № 1) в урочищі Носаки Запорізької обл. На голові небіжчиці (дівчинки 6–7 років) зафіксовано намисто різного кольору – оздоби шапочки, до якої з обох боків було прикріплені по дві стрічки, прикрашені золотими пластинками-гудзиками та трубчастими пронизками (по 2 на кожній стрічці). Останні є унікальними виробами: мініатюрний золотий циліндр, орнаментований “S”-подібними спіралями з тоненьких дротинок, знизу до циліндра припаяна “роzetка” вирізана із золотого листа. На невиразних пелюстках квітки – візерунки також із дротинок (кат. № 110). Не виключено, що сережки інколи просто клали у поховання як елемент оформлення дитячого костюма, не відтворюючи спосіб застосування прикрас за життя дитини.

Прикраси, які належали до групи, умовно названої “сережки у вигляді перекинутого конуса”, можна носити і як скроневі підвіски, і як сережки (тобто, їх вставляли у мочку вуха). Витвори цього типу знайдені у кургані на землях Посулля. Це було поховання жінок (курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Сумської обл.). Оздоби мають вигляд конуса, на стінках якого – візерунки з напаяних дротинок і кульок зерні, а основа чи “денце” – гладенька. До основи припаяна тоненька дротяна дужка із загнутим і загостреним кінцем. Розміри прикрас: Н з дужкою – 40.2 мм; Н конуса – 19 мм; D основи конуса – 20 мм; вага – 5.2 г і 5.75 г. Ця пара сережок (кат. № 8) зафіксована біля черепа жінки, похованої у східній частині могили [24].

Дужки сережок зігнуті у формі петель, але, можливо це сталося вже після знайдення оздоб. Правда, слід зазначити, що схожі вироби – теж пара (кат. № 9) лежали між двома небіжчицями і дужки також мають вигляд видовжених петель. З одного боку, золото метал м'який і дужку можна відігнути, щоб кінець вставити у мочку вуха. Але часто цього робити не варто. Отже, можна припустити, що скіф'янки застосовували різні способи закріплення сережок, особливо, якщо для оформлення убору потрібно було дві пари прикрас. У костюмі другої жінки, похованої у цій же

могили, були оздоби різного типу: сережки “перекинутий конус” (кат. № 8) та “човник” (кат. № 83). Логічно припустити, що обидві сережки носили на налобній стрічці. Серед прикрас обох жінок у звіті є згадка про біконічну сережку (кат. № 11). Мабуть, вона посідала особливе місце у композиції оздоблення головного убору і її могли носити також на стрічці, доповнюючи конус.

Сережки-човники (кораблики, місяцеподібні) скіф’янки включали до костюмів з VII ст. до н.е. Прикраси з’явилися як запозичена модель, але впродовж VI–V ст. до н.е. увійшли до жіночого вбрання населення Скіфії. Сережки зроблені за однією схемою: до корпусу, абрис якого нагадує півмісяць, обернений “ріжками вгору”, припаяна висока дротяна дужка з відігнутим кінцем. Вага човників: від 5.0 г до 27.0 г. Сережки виконано в руслі художнього стилю, що склався на цей час у Північному Причорномор’ї: є моделі грецьких зразків, але більшість переоформлені у відповідності з місцевою естетикою та ідеологічними нормами [25]. Аналіз різних моделей човників дозволяє зробити висновок, що такі сережки носили: 1) накинувши дужку зверху на вушну раковину, 2) у мочці вуха, 3) закріпивши на головному уборі.

Перший варіант: деякі сережки вирізняють такі деталі, як підвіски, припаяні до корпусу. Особливо привертають увагу сережки з підвісками у формі водоплавних птахів. Пара таких прикрас була в костюмі жінки, поховання якої дослідили в кургані № 4 поблизу с. Новосілка (Черкаська обл.) (кат. № 96; вага 15.9 г і 16.72 г). Ще одна пара сережок цього типу знайдена в кургані № 8, поховання № 2 поблизу с. Вовчанське Херсонської обл. (кат. № 97; вага 27.1 г і 26.04 г.) [26]. Ймовірно, дужку сережки накидали зверху на вушко так, щоб гачок був ззаду, за вушною раковиною. Цікаво, що давні майстри продумали, як не поранити шкіру: закінчення гачків відігнуті майже під прямим кутом.

Деякі сережки-човники декоровано рельєфними візерунками, відтиснутими за матрицею. Пара прикрас походить з кургану № 3, поховання № 2 поблизу

с. Богданівка (Херсонська обл.) (кат. № 92; вага 4.9 г і 5.4 г) (рис. 11) [27]. Ще два екземпляри знайдені в кургані № 3, поховання № 7 поблизу с. Кут (Дніпропетровська обл.) (кат. № 87) [28]. Такі сережки, можна було носити, вставляючи у мочку вуха.

Рис. 11. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану № 3, поховання № 2 поблизу с. Богданівка (Херсонська обл.)

Третій варіант: сережки прикріплювали на головному уборі. Наприклад, знахідки декоративних елементів костюма скіф’янки в кургані № 4, поховання 1 в гр. Дідова Могила (поблизу с. Ізобільне Дніпропетровської обл.) [29]. Сережки-човники зафіксовані біля черепа небіжчиці разом з золотими пластинами-аплікаціями. Вони прикрашали фронтальну частину головного убору – шапочки конусоподібної форми, а також покривало. Два човники (кат. № 88, розміри Н – 25 мм, 31 мм; ширина – 18 мм, 16.5 мм, вага 7 г і 8 г), ймовірно прикріпили до шапочки на скронях, щоб акцентувати загальний зміст оформлення убору (рис. 12).

Рис. 12. Головний убір за матеріалами з кургану № 4, пох. № 1 з курганної групи Дідова Могила поблизу с. Ізобільне (Дніпропетровська обл.)

У похованні жінки (№ 2) в кургані Казенна Могила (Запорізька обл.) знайдено золоті прикраси налобної стрічки, полоса, покривала [30]. Цей складний головний убір змістовно і естетично доповнювали сережки, абрис яких нагадує човники, але їх вирізняє плоский корпус. Знизу він розширений, плавно переходить у високу дужку. По зовнішньому краю сережки прикрашені групами із чотирьох, трохи сплюснених кульок (кат. № 100, розміри: Н – 47 мм, 51.5 мм, ширина – 25 мм, 26.5 мм; вага 7.60 г, 7.62 г). І конструкція сережок, і їх вага свідчать про те, що прикраси прикріплювали до головного убору або носили на петельках, зроблених із шнура (рис. 13).

Фігурні та скульптурні сережки, властиві парадному вбранню скіф'янок, які належали до верхівки скіфського суспільства, мабуть, також здебільшого носили як скроневі прикраси. Йдеться про сережки із зображенням богині на зооморфному троні: знахідки з кургану Товста Могила (Дніпропетровська обл.) (кат. № 102); кургану № 2, поховання № 6 поблизу с. Любимівка (Херсонської обл.)

(кат. № 103); кургану № 10, поховання № 3 поблизу с. Велика Знам'янка (Запорізька обл.) (кат. № 104), а також – із зображенням сфінкса на постаменті: курган № 1 (“Старший брат”), гробниця № 1 поблизу с. Огоньки, Крим (кат. № 106) [31]. Вони утворювали композицію разом з декором головних уборів. Демонстрація сережок саме таким чином в повній мірі відбивала художні та змістовні характеристики ювелірних виробів.

У переліку типів прикрас голови вирізняються ювелірні вироби, які могли носити тільки прикріпивши до головного убору. Насамперед, йдеться про унікальні багатодетальні підвіски з убрання скіф'янки, поховання якої дослідили в кургані № 4 поблизу с. Новосілка (Черкаська обл.) (кат. № 107) [32].

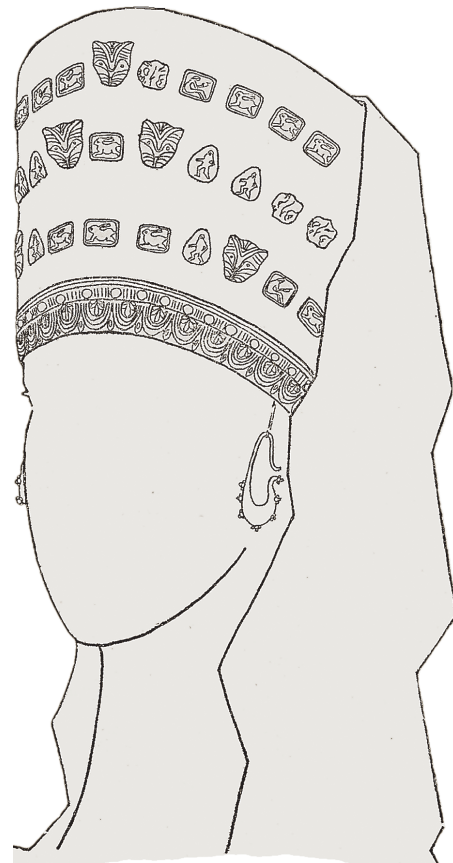

Рис. 13. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану Казенна Могила поблизу с. Тополіне (Запорізька обл.)

Основна деталь кожної підвіски – пластина складної конфігурації – три сторони (бічні та нижня) утворюють прямокутник, верхній край якого – хвилястий. Знизу пластина оформлена каскадом маленьких овальних та трапецієподібних привісок, розміщених у 6 рядів на коротких ланцюжках. На звороті

Рис. 14. Костюм з прикрасами (реконструкція за знахідками з кургану Казенна Могила Запорізької обл.)

пластин – великі гачки, пристосовані для закріплення виробу на стрічці. Цікаво, що у складі костюмного комплексу цієї жінки були сережки-човники з привісками у вигляді зображення водоплавного птаха (кат. № 96, Н – 81 мм, 82 мм; ширина 28 мм; вага 15.9 г і 16.72 г), про які йшлося вище. Мабуть, обидва види оздоб скіф'янка не завжди

одночасно включала до вбрання, адже якщо сережки вагою майже 17 г, які носили, накинувши дужку зверху на вушко, поєднати з важкими скроневими підвісками (приблизно 37 г), то це може бути для власниці ювелірних виробів дещо обтяжливим. Але човники і підвіски складають гармонійний ансамбль з головним убором і в художньому, і в змістовному планах. Тому можна припустити, що в особливих випадках, які потребували підкреслено сакрального вбрання, прикраси носили разом (рис. 14).

Ще один тип підвісок походить з поховання у Бердянському кургані [33]. Це, власне, прикраси головного убору: ланцюжки складного плетіння та мигдалеподібних привісок, що нагадують умовне зображення нерозкритого пуп'янка (бутона) (кат. № 112); довжина ланцюжка – 100 мм; привіска – 14×13 мм). Ланцюжки з привісками, можливо, були прикріплені на скронях конусоподібної шапочки по п'ять оздоб з кожного боку (рис. 15).

Рис. 15. Реконструкція головного убору за матеріалами з поховання у Бердянському кургані (Запорізька обл.)

Отже, як бачимо, у костюмах населення Скіфії велике значення мали сережки різних типів. Вони склали єдину композицію з головними уборами та іншими елементами вбрання. Способи демонстрації прикрас залежали від кількох умов: розміри і вага виробів, їх відповідність загальній композиції головного убору. В залежності від художніх особливостей ювелірних виробів та їх ваги можна припустити, що сережки носили у отворі мочки вуха, як кафу на вушку, прикріпивши прикрасу до головного убору. Демонстрація сережок мала на меті акцентувати характер костюма.

Джерела та література

- [1] Петренко 1978-Б. – С. 21.
 [2] Там само.
 [3] Sarre 1923. – S. 83. –Taf. 126.
 [4] Williams, Ogden 1994. – С. 31.
 [5] Там само. – Кат. № 47, 93.
 [6] Силантьева 1976. – С. 124, 130.
 [7] Трейстер 2008. – С. 112. – Табл. 57.
 [8] Williams, Ogden 1994. – P. 163. – Кат. 103.
 [9] Там само. – P. 247. – Кат. 183.
 [10] Манцевич 1961. – С. 154.
 [11] Ильинская 1968. – С. 48, 143. – Табл. XXXVII, 1–15.
 [12] Сабурова 1974. – С. 87–94.
 [13] Петренко 1967. – С. 31. – Табл. 20, 34.
 [14] История искусства зарубежных стран ... 1980. – Рис. 180, 182, 185, 186; Садаев 1979. – С. 105, 114.
 [15] Зарайская, Привалов 1992. – С. 138, 140. – Рис. 5, 26–27.
 [16] Мозолевский 1973. – С. 206. – Рис. 17, 19; История искусства зарубежных стран ... 1980. – С. 179, 180. – Рис. 177; 186.
 [17] История искусства зарубежных стран ... 1980. – С. 179, 180. – Рис. 177; 186.
 [18] Там само, рис. 185.
 [19] Ключко, Васіна 2011. – С. 106–107. – Рис. 4.
 [20] Там само. – С. 105. – Рис. 2.
 [21] Ключко 2012-А. – С. 71. – Рис. 4.
 [22] Шапошникова ... Ф. експ.: 1984/9. – С. 104. – Табл. 69, 3.
 [23] Ключко 1982. – С. 129. – Рис. 8.
 [24] Ильинская 1968. – С. 52, 140. – Табл. XLI.
 [25] Бессонова 2007. – С. 22–24.
 [26] Ключко 2010. – С. 64–65, рис. 5; 66, рис. 6.
 [27] Ключко 1986. – С. 17. – Рис. 5.
 [28] Березовець 1960. – С. 45. – Табл. I, 9.
 [29] Ключко 1986. – С. 20. – Рис. 7.
 [30] Ключко 1982. – С. 125–126.
 [31] Ключко 2012-А. – Рис. 12, 13, 14.
 [32] Петренко 1978-Б. – С. 30. – Табл. 21, 4.
 [33] Мурзин, Белан, Подвысоцкая 2017. – С. 72. – Рис. 19.

ПЕРЕЛІК СЕРЕЖОК ІЗ СКІФСЬКИХ ПОХОВАНЬ В КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

Кат. №	Фото	Інв. №	Назва, датування	Місце знайдення
1.		ДМ-6458	Сережка цвяхоподібна з напівсферичними щитками. I пол. VI ст. до н.е.	Курган № 1 поблизу с. Трипілья Обухівського р-ну Київської обл.
2.		АЗС-1197	Сережка цвяхоподібна з напівсферичними щитками. I пол. VI ст. до н.е.	Курган поблизу с. Трипілья Обухівського р-ну Київської обл.
3.		АЗС-2962/1-2	Сережки цвяхоподібні (пара) з напівсферичними щитками. I пол. VI ст. до н.е.	Курган Реп'яхувата Могила, поховання № 1 поблизу с. Матусів Шполянського р-ну Черкаської обл.
4.		ДМ-6313-6314	Сережки цвяхоподібні (пара) з напівсферичними щитками. I пол. VI ст. до н.е.	Курган № 100 ("Могила Тернівка") поблизу с. Синявка Канівського р-ну Черкаської обл.
5.		ДМ-6150	Сережка цвяхоподібна з напівсферичними щитками. I пол. VI ст. до н.е.	Курган № 447 на полі Журавської економії поблизу с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
6.		ДМ-6334	Сережка цвяхоподібна з конусоподібним щитком. I пол. VI ст. до н.е.	Курган № 447 на полі Журавської економії поблизу с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
7.		ДМ-6422-6423	Сережки цвяхоподібні (пара) з конусоподібним щитком. Не пізніше V ст. до н.е.	Курган № 25 поблизу с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл.
8.		ДМ-6355, ДМ-6357	Сережки у вигляді перекинутого конуса. V ст. до н.е.	Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
9.		ДМ-6356, ДМ-6358	Сережка у вигляді перекинутого конуса. V ст. до н.е.	Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
10.		ДМ-6354	Сережка у вигляді перекинутого конуса. V ст. до н.е.	Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
11.		ДМ-6352	Сережка біконічна. V ст. до н.е.	Курган № 4, поховання № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
12.		АЗС-2925/3	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 2 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
13.		АЗС-1900/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 15, пох. № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
14.		АЗС-1834	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Курган № 30, поховання № 7 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
15.		АЗС-1994-1995	Сережки кільцеподібні (пара). Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 13, поховання № 1 поблизу с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
16.		АЗС-2445/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). Близько сер. IV ст. до н.е.	Курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

17.		АЗС-2446	Сережка кільцеподібна. Близько сер. IV ст. до н.е.	Курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
18.		АЗС-3762	Сережка кільцеподібна. Третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 27, поховання № 2 поблизу с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
19.		АЗС- 2576/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). Середина – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган Товста Могила пох. дитини в боковій гробн. поблизу м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Дніпропетровської обл.
20.		АЗС-2605	Сережка кільцеподібна. Середина – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган Товста Могила пох. жінки в боковій гробн. поблизу м. Покров (колишн. м. Орджонікідзе) Дніпро- петровської обл.
21.		АЗС-2922	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Курган № 8, пох. № 1 поблизу с. Оріхове Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.
22.		АЗС- 3128/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 50, пох. № 1 поблизу с. Вищетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
23.		АЗС- 3094/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 71, пох. № 1 поблизу с. Вищетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
24.		АЗС-3098	Сережка кільцеподібна. У межах другої чверті IV ст. до н.е.	Курган № 92, пох. № 2 поблизу с. Виводове Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
25.		АЗС- 3818/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). Близько сер. V ст. до н.е.	Курган № 1, пох. № 1 поблизу с. Шевченко Нікольського (колишн. Володарський) р-ну Донецької обл.
26.		АЗС-3126	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Курган № 19, пох. № 1 поблизу с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
27.		АЗС-3196	Сережка кільцеподібна. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 11, пох. № 3 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.
28.		АЗС-3200	Сережка кільцеподібна. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 11, пох. № 4 поблизу с. Гюнівка Великобілозерсько- го р-ну Запорізької обл.
29.		АЗС- 3703/1-2	Сережки кільцеподібні (пара). Др. – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 5, пох. № 5 поблизу с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
30.		АЗС- 3695А	Сережка кільцеподібна. Перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 16, гробниця № 5 (пох. № 5) поблизу с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
31.		АЗС-3708	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Курган № 21, пох. № 1 поблизу с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
32.		АЗС-3717	Сережка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?)	Курган № 14, пох. № 3 з кург. гр. “Носаки” поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
33.		АЗС-1366	Сережка кільцеподібна. Сер. – поч. третьої чверті IV ст. до н.е.	Мелітопольський курган, гробн. № 1 у межах м. Мелітополь Запорізької обл.

34.		АЗС-3049 Серезка кільцеподібна. Перша – поч. другої чверті IV ст. до н.е.	Бердянський курган, Східна могила (вхідна яма) поблизу с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.
35.		АЗС-3478 Серезка кільцеподібна. Рубіж V–IV ст. до н.е.	Курган № 2, пох. № 1 поблизу с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.
36.		АЗС-2736 Серезка кільцеподібна. Не пізніше третьої чверті IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 2 поблизу с. Одрадне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну Миколаївської обл.
37.		АЗС-3303-3304 Серезки кільцеподібні (пара). Середина – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 4 поблизу с. Ольгівка Бериславського р-ну Херсонської обл.
38.		ДМ-6277-6278 Серезки кільцеподібні (пара). Середина IV ст. до н.е.	Курган Огуз поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.
39.		АЗС-3282 Серезка кільцеподібна. Друга пол. IV ст. до н.е.	Курган № 1 (Дурна Могила), пох. № 2 поблизу с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.
40.		АЗС-2412 /1-2 Серезки кільцеподібні. Друга – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 22, пох. № 2 поблизу с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.
41.		АЗС-2761/1-2 Серезки кільцеподібні (пара). Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 2, пох. № 1 поблизу с. Виноградне Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну Крим.
42.		ДМ-6325 Серезка кільцеподібна. VI-V ст. до н.е.	Курган № 4 поблизу с. Бересняги Канівського р-ну Черкас. обл. З колекції Є.О. Зноско-Боровського
43.		АЗС-2348 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е.	Місце знайдення не визначене
44.		АЗС-2254 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.
45.		АЗС-2255 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Передана Херсонським краєзнавчим музеєм у 1967 р.
46.		ДМ-6153 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене
47.		ДМ-6469 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене
48.		ДМ-6403 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене
49.		ДМ-6239 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене
50.		ДМ-6468 Серезка кільцеподібна. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене
51.		ДМ-6109 Серезка кільцеподібна. III ст. до н.е. (?).	Античне місто-колонія Ольвія (?), поблизу с. Парутіне Очаківського р-ну Миколаївської обл.

52.		АЗС-2897-2898	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Др.–третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 3 поблизу с. Мирне Бориспільського р-ну Київської обл.
53.		АЗС-1848/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвісками. IV ст. до н.е.	Курган № 1, пох. № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
54.		АЗС-1899/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. IV ст. до н.е.	Курган № 12, пох. № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
55.		АЗС-1901	Сережка кільцеподібна з підвіскою (не збереглася). IV ст. до н.е.	Курган № 17, пох. № 1 поблизу с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну Київської обл.
56.		АЗС-3272	Сережка кільцеподібна з підвіскою. IV ст. до н.е.	Курган № 4, пох. № 4 поблизу с. Поділля Баришівського р-ну Київської обл.
57.		ДМ-6472	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Др.–третя чверть IV ст. до н.е.	Курган поблизу с. Будки Роменського р-ну Сумської обл.
58.		АЗС-3097	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Др.–третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 85, пох. № 1 поблизу с. Вищетарасівка Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
59.		АЗС-3108/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвісками. Середина IV ст. до н.е.	Курган № 12, пох. № 2 поблизу с. Високе (колишн. с. Володимирівка) Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.
60.		АЗС-2765/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвісками. Середина–третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 1, пох. № 3 з кург. гр. Лисячої Могили поблизу м. Покров (колишн. м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
61.		АЗС-1998/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. IV ст. до н.е.	Курган № 11 (біля БЗФ) поблизу м. Покров (колишн. м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
62.		АЗС-2007-2008	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Друга – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 4 з кург. гр. Страшної Могили, пох. № 2 поблизу м. Покров (колишн. м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
63.		АЗС-2463	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 13 (Хомина Могила), пох. № 3 поблизу с. Нагірне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
64.		АЗС-2004	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 1 з кург. гр. II, пох. № 1 поблизу с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
65.		АЗС-3845	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 11, пох. № 3 поблизу с. Новомиколаївка Мелітопольського р-ну Запорізької обл.
66.		АЗС-3229/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвісками. IV ст. до н.е.	Курган № 21, пох. № 2 поблизу с. Гюнівка Великобілозерського р-ну Запорізької обл.
67.		АЗС-2642	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Кін. другої чверті IV ст. до н.е.	Курган Гайманова Могила, гробн. № 3 поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.

68.		АЗС-3651	Сережка кільцеподібна з підвіскою. IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 2 поблизу с. Мала Михайлівка (кол. с. Білоріцьке) Веселівського р-ну Запорізької обл.
69.		АЗС-3121	Сережка кільцеподібна з підвісками. IV ст. до н.е.	Курган № 9 поблизу с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
70.		АЗС-3235/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Перша пол. IV ст. до н.е.	Курган № 21, пох. № 2 поблизу с. Кам'янка Очаківського р-ну Миколаївської обл.
71.		АЗС-3839/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Перша пол. IV ст. до н.е.	Курган № 6 поблизу с. Мар'янівка Баштанського р-ну Миколаївської обл.
72.		АЗС-3567/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 29, пох. № 1 поблизу с. Пришиб Березнегуватського р-ну Миколаївської обл.
73.		АЗС-2738	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Кін. IV – поч. III ст. до н.е.	Курган № 38, пох. № 2 поблизу с. Одрадне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну Миколаївської обл.
74.		АЗС-2405/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвісками. Сер. IV ст. до н.е.	Курган № 22 з кург. гр. III, пох. № 1 поблизу с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.
75.		АЗС-3297	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Поч. третьої чверті IV ст. до н.е.	Курган № 13, пох. № 7 поблизу с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.
76.		АЗС-3293/1-2	Сережки кільцеподібні (пара) з підвіскою. Др. чверть – сер. IV ст. до н.е.	Курган № 17, пох. № 2 поблизу с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.
77.		АЗС-3394	Сережки кільцеподібні з підвісками. Друга – поч. третьої чверті IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 1 поблизу с. Дудчани Нововоронцовського р-ну Херсонської обл.
78.		АЗС-1867	Сережка кільцеподібна з підвіскою. IV ст. до н.е.	Курган № 4, пох. № 2 поблизу с. Балтазарівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.
79.		АЗС-3796	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Середина – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 13 з кург. гр. II, пох. № 3 поблизу с. Львове Бериславського р-ну Херсонської обл.
80.		АЗС-3398	Сережка кільцеподібна з підвіскою. Перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 4 з кург. гр. II, пох. № 1 поблизу с. Первомаївка Верхньорогачикського р-ну Херсонської обл.
81.		АЗС-1808-1809	Сережки-“човники” (пара). Кін. V – поч. IV ст. до н.е.	Курган № 6 поблизу с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл.
82.		АЗС-968	Сережка-“човник”. Початок V ст. до н.е.	Курган № 383 поблизу с. Грушківка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
83.		ДМ-6353	Сережка-“човник”. V ст. до н.е.	Курган № 4, пох. № 4 поблизу с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.
84.		ДМ-6467	Сережка-“човник”. V ст. до н.е.	Роменський р-н Сумської обл.
85.		ДМ-6273	Сережка-“човник”. IV ст. до н.е.	Роменський р-н Сумської обл.

86.		АЗС-3511/1, 3510/2	Сережки-“човники” (пара). У межах третьої чверті V ст. до н.е.	Курган Малий Чортотлик, пох. № 1 поблизу с. Чкалове Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
87.		АЗС-1839/1-2	Сережки-“човники” (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 7 поблизу с. Кут Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
88.		АЗС-3517/1-2	Сережки-“човники” (пара). Середина – третя чверть V ст. до н.е.	Курган № 4 з кург. гр. Дідової Могили, пох. № 1 поблизу селище Ізобільне Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.
89.		АЗС-3682/1-2	Сережки-“човники” (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 6 поблизу смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
90.		АЗС-3686/1-2	Сережки-“човники” (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 11, пох. № 3 поблизу смт Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
91.		АЗС-3477/1-2	Сережки-“човники” (пара). Межа V–IV ст. до н.е.	Кург. № 2, пох. № 1 поблизу с. Таборівка Вознесенського р-ну Миколаївської обл.
92.		АЗС-3315/1-2	Сережки-“човники” (пара). Кінець V ст. до н.е.	Курган № 3, пох. № 2 поблизу с. Богданівка Каховського р-ну Херсонської обл.
93.		АЗС-3308-3309	Сережки-“човники” (пара). V–IV ст. до н.е.	Курган № 7, пох. № 2 поблизу с. Сергіївка Новотроїцького р-ну Херсонської обл.
94.		АЗС-2311/1-2	Сережки-“човники” (пара). Кінець V – перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 38, пох. № 3 поблизу с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
95.		АЗС-2314	Сережка-“човник”. IV ст. до н.е.	Курган № 45, пох. № 1 поблизу с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
96.		ДМ-6169-6170	Сережки-“човники” (пара) з підвісками. IV ст. до н.е.	Курган № 4 поблизу с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
97.		АЗС-3641/1-2	Сережки-“човники” (пара) з підвісками. Перша половина IV ст. до н.е.	Курган № 8, пох. № 2 поблизу с. Вовчанське Якимівського р-ну Запорізької обл.
98.		ДМ-6402	Сережка у вигляді качечки. IV ст. до н.е.	Курган № 4 поблизу с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
99.		АЗС-3679	Сережка у вигляді петлі. Перша пол. IV ст. до н.е.	Курган № 2, пох. № 2 поблизу смт. Якимівка Якимівського р-ну Запорізької обл.
100.		АЗС-3736/1-2	Сережки у вигляді півмісяця (пара). Перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 1 (Казена Могила), пох. № 3 поблизу с. Тополине (колишне с. Шмальки) Василівського р-ну Запорізької обл.
101.		АЗС-2441-2442	Сережки у вигляді напівовалу (пара). IV ст. до н.е.	Курган № 11 з кург. гр. II, пох. № 2 поблизу с. Першокостянтинівка Чаплинського р-ну Херсонської обл.
102.		АЗС-2604/1-2	Сережки у вигляді богині, яка сидить на “зооморфному” троні. Середина – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган Товста Могила, пох. жінки в боковій гробні) поблизу м. Покров (колишн. м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

103.		АЗС-2312 Сережка у вигляді богині, яка сидить на “зооморфному” троні. IV ст. до н.е.	Курган № 2, пох. № 6 поблизу с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.
104.		АЗС-3661/1-2 Сережки у вигляді богині, яка сидить на “зооморфному” троні. Друга чверть IV ст. до н.е.	Курган № 10, пох. № 3 поблизу с. Велика Знам’янка Кам’янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.
105.		АЗС-2644 Сережка у вигляді фігурки Ерота. Не пізніше другої чверті IV ст. до н.е.	Курган Гайманова Могила, Південна гробн. № 4 (пох. № 3) поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
106.		АЗС-2282/1-2 Сережки у вигляді фігурки сфінкса. У межах останньої третини IV ст. до н.е.	Курган № 1 (“Старший брат”) з кург. гр. “Три брати”, гробн. № 1 поблизу с. Огоньки Єдикульського (колишн. Ленінський) р-ну, Крим
107.		ДМ-6435-6436 Підвіски скроневі. IV ст. до н.е.	Курган № 4 поблизу с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.
108.		АЗС-3387 Ланцюжок з підвіскою у вигляді птаха. IV ст. до н.е.	Курган № 5, пох. № 1 поблизу с. Мар’янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.
109.		АЗС-3112/1-2 Підвіски у вигляді зрізаного конусу. V ст. до н.е. (?).	Курган № 13, пох. № 2 поблизу с. Мар’ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.
110.		АЗС-2716/1-4 Пронизки. Перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 4, гробн. № 3 (пох. № 1) з кург.могильн. “Носаки” поблизу с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.
111.		АЗС-3698/1-2 Підвіски скроневі (пара). Друга – третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 16, гробн. № 4 (пох. № 1) у пох.споруді № 1) поблизу с. Златопіль Василівського р-ну Запорізької обл.
112.		АЗС-3087/37-46 Підвіски-ланцюжки з привіскою у вигляді бутона. Перша – початок другої чверті IV ст. до н.е.	Бердянський курган, Центр. могила поблизу с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.
113.		АЗС-3290 Підвіска “коробчата”. Третя чверть IV ст. до н.е.	Курган № 7 поблизу с. Новокам’янка Каховського р-ну Херсонської обл.
114.		ДМ-6267 Підвіска у вигляді птаха. Середина IV ст. до н.е.	Курган Огуз поблизу смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.
115.		АЗС-2437 Дужка дротяна від сережки типу “човник”. Перша чверть IV ст. до н.е.	Курган № 7 з кург. гр. Р-І/ІІІ, пох. № 1 поблизу с. Вільна Україна Каховського р-ну Херсонської обл.
116.		ДМ-6404 Фрагмент корпусу човникоподібної (?) сережки. IV ст. до н.е. (?).	Місце знайдення не визначене

ДОСЛІДНИКИ ПАМ'ЯТОК, МАТЕРІАЛИ З ЯКИХ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В МІКУ

**Березовець Дмитро Тарасович
(1910–1970)**

Український археолог, кандидат історичних наук, фахівець зі слов'янської та давньоруської археології.

Народився 18 жовтня 1910 р. у Новоград-Волинську в родині вчителя початкових шкіл Тараса Пилиповича Березовця та його дружини – акушерки. Помер 29 травня 1970 р. у Києві. Восени 1914 р., під час Першої світової війни, вся сім'я евакуювалася до Києва, де батько працював десятником у залізничних майстернях. 1918 р. через важку хворобу матері сім'я Березовців переїхала до Житомира, де невдовзі вона і померла. Навчався в школі-семирічці, проте закінчив її у м. Бердичів, де сім'я оселилася 1921 р. 1924–1925 рр. Дмитро Тарасович навчається у Бердичівській профтехшколі, де набуває кваліфікації слюсаря і до 1927 р. працює за фахом у радгоспі. З 1928 р. вчителює у школі селянської молоді в с. Сахни Ружинського повіту. З цього часу починається і його робота у складі археологічної експедиції Бердичівського музею під керівництвом Т.М. Мовчанівського. Розкопки відомого Райковецького городища визначили інтерес Д.Т. Березовця до слов'янських старожитностей.

В 1929 р. Дмитра Тарасовича призначили на посаду завідувача відділу Бердичівського музею. Водночас Березовець працює викладачем у системі навчальних закладів Укржитлобуду, а 1931 р. його затверджують викладачем учбового

комбінату цієї ж установи у м. Путивль. Звідси 1932 р. його призивають на дійсну військову службу, яку проходить спочатку курсантом, а потім молодшим командиром 80-ї мехбригади, що дислокувалася в Києві. Проїшов службовими сходами від командира танкового взводу до помначштабу бригади. У серпні 1939 р. Березовця рекомендували до Військової Академії Механізації та Моторизації РСЧА ім. Й.В. Сталіна, яку у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни Дмитро Тарасович закінчив достроково, у липні 1941 р.

Деякий час викладає тактику слухачам 2-го Ульянівського танкового училища, а з лютого 1941 р. служить заступником начальника штабу 198-ї танкової бригади на Південно-Західному фронті. Під час проведення Харківської операції 29 травня Д.Т. Березовця поранили у бою під Лозовеньками і він потрапив у полон. Спочатку – до табору в с. Пшекопане поблизу Перемишля, потім – до концтаборів Хіров та Ессен (Німеччина). Після невдалої спроби втечі з останнього потрапив до концтабору поблизу м. Герлиць, потім – з лютого 1943 р. – у Гросрозені, Дора поблизу м. Нордхаузена, де у підземеллях збирали літаки-снаряди ФАУ. У квітні 1945 р. він удруге спробував утекти й опинився на території, зайнятій військами США. Оскільки Березовець був старшим за званням, його призначили комендантом табору переміщених осіб Клюбервізен поблизу м. Брауншвейга, де Дмитро Тарасович перебував до репатріації на початку липня того ж року. В радянській зоні Березовця призначили аж до кінця війни командиром транспортного батальйону у таборі офіцерів-репатріантів. Після всіх перепетій Д.М. Березовець повернувся на Батьківщину.

По завершенні тимчасового курсу лікування, у травні 1946 р., влаштувався фотографом до Інституту археології АН УРСР. У тому ж році починає свою дослідницьку діяльність як керівник археологічних загонів та експедицій. Майже через рік його переводять на по-

саду молодшого наукового співробітника. Крім проведення тематичних досліджень, очолює експедиції у зонах новобудов та меліоративних систем на сході та півдні України. Це райони сучасних Печенізького та Старооскольського водосховищ на Дніпровському Лівобережжі та Кременчуцького у Середньому Подніпров'ї, каналу Дніпро-Донбас у Надпоріжжі, зрошувальних систем на півдні республіки. За 24 роки провів близько 20 польових сезонів, іноді протягом одного року керуючи 2–3 експедиційними підрозділами, про що свідчать 25 наукових звітів, що зберігаються в науковому архіві Інституту археології. Він виявив поблизу с. Волинцеве Путивльського району Сумської області поселення та ґрунтовий могильник із пам'ятками ранньослов'янського часу, дослідженню яких присвятив кілька польових сезонів (1948, 1949–1950, 1953, 1965–1966 рр.). Після розкопок стало можливим виділення виявлених слов'янських старожитностей в окрему археологічну культуру – волинцівську, що існувала в межах VII–VIII ст. і передувала роменській культурі (VIII–X ст.), генетично спорідненій з ними. Найповніше свої наукові погляди Березовець виклав у праці “Северяне (перед образованием Киевской Руси)”, яку 1969 р. захистив у Москві як дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук.

Дмитро Тарасович відкрив пізньозарубинецьке поселення в урочищі Трифон поблизу с. Хар'ївка у басейні р. Сейм, а також скарб з речами VII–VIII ст., що містився у горщику волинцівського типу. Разом з В.П. Петровим досліджував К. Лохвицький могильник черняхівської культури. Виявив та дослідив також пам'ятки пеньківського типу. Назва їх походить від ранньослов'янських поселень, розташованих поблизу с. Пеньківка колишнього Ново-Георгіївського району Кіровоградської області, де він 1956–1959 рр. керував загоном Кременчуцької первісно-скіфської експедиції. Тут у заплаві р. Тясмин було зафіксовано низку поселень, на чотирьох з яких проведено розкопки (урочище Молочарня, Луг I, Луг II, Макарів Острів).

Згодом, 1961–1963 рр., у тому ж районі дослідив і могильники, що належа-

ли до кола пеньківських поселень басейну р. Тясмин. Більшість з них було зруйновано водами Кременчуцького водосховища. Краще зберігся могильник № 1 поблизу с. Андрусівка, де досліджено 46 поховань, який залишається найбільш вивченою поховальною пам'яткою пеньківської культури.

Великий інтерес виявляв дослідник і до традиційних сусідів слов'янських племен – алано-болгарського населення Північного Причорномор'я, яке залишило яскраві пам'ятки салтівської культури. 1959–1961 рр. він очолював Кочетокську експедицію, яка працювала у басейні Сіверського Дінця, в зоні створення Печенізького водосховища. Стаціонарні дослідження були проведені на пам'ятках поблизу с. Верхній Салтів, яким загрожувало часткове затоплення. До комплексу старожитностей входили: кам'яна фортеця, великий посад середньовічного міста та катакомбний могильник, дослідження якого провадилося ще з початку XX ст. Досліджував також скіфський могильник поблизу с. Кут на Дніпропетровщині, поселення Нижній Рогачик та ін.

Дмитро Тарасович готував узагальнюючу працю про стародавній Салтів, яку, на жаль, не встиг закінчити. Висновки, яких він дійшов, вивчаючи салтівську культуру, були ним втілені в однойменному розділі колективної монографії “Археологія Української РСР” (1975 р.). Питання етнічного змісту салтівської культури знайшли відображення у великій статті “Про ім'я носіїв салтівської культури”, що вийшла друком у рік смерті автора. В ній дослідник переглянув з нових позицій всі повідомлення східних писемних джерел про русів і дійшов висновку, що населення племен салтівської культури на Сході було відоме під їх назвою.

Виділені Березовцем волинцівські та пеньківські пам'ятки відповідають літописним сіверянам на лівому березі Дніпра та уличам на правому. Аргументації цих положень дослідник присвятив серію статей та публікацій, підсумки яких підведено у третьому томі “Археології Української РСР” (1986 р.).

Останні роки життя він тяжко хворів, проте попри це, жваво цікавився

не лише археологічною проблематикою, а й питаннями застосування методів природничих наук в археології, зокрема математичної статистики та кібернетики для обробки масового матеріалу.

Автор 50 наукових праць, серед яких: “Дослідження на території Путивльського району Сумської області” (1952 р.), “Харківський скарб” (1952 р.), “До питання про літописних сіверян” (1953 р.), “О датировке черняховской культуры” (1963 р.), “Поселения улчей на р. Тясмине” (1963 р.), “Слов’яни й племена салтівської культури” (1965 р.).

Джерела:

Дмитро Тарасович Березовець (1910-1970) [Некролог] // Археологія. – 1970. – С. 231.

Сміленко А.Т., Сухобоков О.В. Пам’яті Дмитра Тарасовича Березовця // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 107-114.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 339.

Бидловський Александр (? – ?)

Поміщик, володар земель сучасного с. Долинка Монастирищенського р-ну Черкаської обл., археолог-аматор, розкопував кургани у своїх володіннях. Так, в двох курганних групах з 200-х курганів, розташованих поблизу села, він дослідив 44 насипи. Знайдені в них археологічні матеріали скіфського часу із бронзи та заліза (вістря стріл, наконечники списів і дротиків, вудила і псалії, а також персні, дзеркало, пластини у звіриному стилі та ін.), у тому числі із золота, передав на зберігання до банку Уманської Спілки позичального кредиту, звідки у 1920 р. золоті предмети потрапили до Київгубфінвідділу, інші – до Уманського музею. Деякі знахідки із розкопаних ним курганів знаходяться в різних музеях України і Європи, а золоті сережки і скроневі підвіски з кургану поблизу с. Новосілка, що зберігаються в МІКУ, віднесені до 100 шедеврів стародавнього ювелірного мистецтва України. Античний імпортований посуд експонується на цей час в Уманському краєзнавчому музеї. Окрім скіфських поховань він дослідив у своєму краї ще й кілька могил ямної та черняхівської культур.

Бідзіля Василь Іванович (1936-1999)

Український археолог, кандидат історичних наук, фахівець з археології раннього залізного віку та латенського часу. Лауреат Державних премій УРСР у галузі науки і техніки (1977, 1980 рр.).

Народився 23 березня 1936 р. в селі Сасове (тепер Виноградівського району Закарпатської області) у багатодітній селянській родині. Помер 9 січня 1999 р. після важкої хвороби; похований у Києві на Південному цвинтарі. У рідному селі після початкової школи закінчив Хустське педагогічне училище. Потім поступив на історичний факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, який закінчив 1960 р. В Інституті археології працював на посаді молодшого наукового співробітника відділу слов’яно-руської археології (1960-1965 рр.). Був ученим секретарем Інституту (1965-1966 рр.). Захистив кандидатську дисертацію “Латенская культура на территории Закарпатья” (1966 р.), матеріали якої викладені в монографії “Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери” (1971 р.). З 1968 р. займав посаду старшого наукового співробітника сектору археологічних досліджень на новобудовах України, потім – відділу археології ранніх слов’ян (1974-1977 рр.). У 1977-1988 рр. – ініціатор створення та завідувач лабораторії (з 1984 р. – відділу) фізико-хімічних методів у археології. З 1994 р. на посаді старшого наукового співробітника сектору скіфо-сарматської археології.

1960-1961 рр. досліджував спеціалізований центр чорної металургії VI–VII ст. поблизу с. Гайворон, 1962-1964 рр. – поселення та металургійний центр зарубинецької культури в Лютежі; 1968 р. –

курганний могильник доби бронзи та скіфського часу поблизу с. Любимівка на Херсонщині (у складі Каховської експедиції під керівництвом О.М. Лескова). В 1969-1970 рр. керував Північно-Рогачикською експедицією (в 1971-1974 рр. перейменована у Запорізьку). Провадив розкопки всесвітньо відомого скіфського кургану Гайманова Могила, на розкопках якого вперше на практиці було використано бульдозери, грейдери і шахтові кріплення тунелів. За видатні відкриття у цьому кургані відзначений премією ЦК КПУ та Ради Міністрів Української РСР (1971 р.). 1989-1997 рр. очолював самофінансований новобудовний підрозділ Інституту археології НАН України – Науково-виробничий кооператив “Археолог”.

Автор близько 70 наукових публікацій, серед яких: “Залізоплавильні горни середини I тис. н.е. на Південному Бузі” (1963 р.), “Зарубинецьке поселення у с. Лютеж” (1969 р., у співавт.), “Латенские традиции в черняховской культуре” (1970 р.), “Стародавні металурги українських Карпат” (1978 р.), “История черной металлургии на территории Украины (III в. до н.э. – III в. н.э.)” (1983 р., у співавт.), “Скифский царский курган Гайманова Могила” (2012 р., у співавт.).

Джерела:

Галина Мезенцева. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів, 1997. – С. 146.

Памяті Василя Івановича Бідзлі // Археологія. – 1999. – № 1. – С. 195-197.

Полин С.В. Исследователь Гаймановой Могилы – Василий Иванович Бидзилья; Василий Иванович Бидзилья (1936-1999) // Бидзилья В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 12-31.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 341-342.

Бобринський Олексій Олександрович (1852–1927)

Російський археолог, державний і громадський діяч, сенатор, віце-президент Академії мистецтв, член Державної Ради та III Державної Думи, 1886–1917 рр. – голо-

ва Імператорської Археологічної комісії, член різних закордонних археологічних товариств, віце-президент Академії мистецтв (1889-1890 рр.). Провадив дослідження курганів на території Українському лісостепу. Крім звітів, у щорічних “Отчетах Археологической комиссии”, видав фундаментальну роботу “Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы” (три томи – 1887, 1894, 1901 рр.).

Народився 19 травня 1852 р., помер 2 вересня 1927 р. З дворян, графського роду Бобринських, праправнук Катерини II і Г.Г. Орлова, син генеалога Олександра Олексійовича Бобринського. Мав 52 тисячі десятин землі родинних маєтків (нероздільно з братами) у Київській, Курзькій, Орловській, Сибірській, Таврійській і Тульській губерніях; 4300 десятин родинного маєтку матері в Петербурзькій губернії. Володів будинками у Петербурзі, Москві, Харкові, 5 цукровими заводами (у нероздільному капіталі з братами), двома винокуреними заводами, двома вітряками. Був головою АТ “Лисьвенський гірський округ нащадків графа П.П. Шувалова”.

1870-1872 рр. навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету, в 1872 р. розпочав державну службу в канцелярії Комітету міністрів, 1875 р. став петербурзьким повітовим предводителем дворянства, а з 1878 до 1898 рр. – губернським предводителем дворянства, 1890 р. – гофмейстером, 1896 р. – сенатором, 1916 р.: з 25 березня до 21 липня був заступником міністра внутрішніх справ, а з 21 липня до 14 листопада – міністром землеробства. У Думі належав до фракції правих, часто виступав з питань історії та археології. Був прибічником П.О. Столипіна.

Джерела:

Глинка Я.В. Одиннадцать лет в Государственной Думе. 1906-1917. Дневник и воспоминания. – М., 2001.

Кирьянов Ю. Бобринский Алексей Александрович // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М., 1996.

Куликов С.В. Бюрократическая элита Российской империи накануне падения старого порядка (1914-1917). – Рязань, 2004.

Лопухин В.Б. Записки бывшего директора департамента министерства иностранных дел. – СПб, 2008.

Бобринський [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.people.su/15087>.

Объединенное дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906-1916 гг. / Публ. А. П. Корелина. В 3-х томах. Т. 1,2. М., 2001-2003.

Петрова М.Д. Из прошлого рода графов Бобринских // Вопросы истории. – 1993. – № 5. – С. 171–175.

Правые партии. 1905-1917. Документы и материалы. В 2-х т. / Сост., вст. ст., коммент. Ю. И. Кирьянова. – М., 1998.

Рудаков В.Е. Археологическая деятельность гр. А.А. Бобринского, (По поводу 25-летия его председательствования в Императорской Археологической комиссии) // Исторический вестник. – 1911. – № 3.

Совещание монархистов 21-23 ноября 1915 года в Петрограде. Постановления и краткий отчет. – М., 1915.

Степанов А. Бобринский Алексей Александрович // Святая Русь. Большая Энциклопедия Русского Народа, Русский патриотизм / Гл. ред., сост. О.А. Платонов, сост. А.Д. Степанов. – М., 2003.

Юбилей гр. А.А. Бобринского // Исторический вестник. – 1911. – № 3.

Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900-1917 / За ред. О.А. Платонова. – М., 2008.

Шилов Д.Н. Государственные деятели Российской Империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802-1917. Биобиблиографический справочник. СПб., 2001.

Ferrand J. Les familles comtales de l'ancien Empire de Russie: Rec. genealogique. 2 ed. – P., 1997.

Болтрик Юрій Вікторович

Український археолог, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології ІА НАН України. З 2007 р. – голова профспілкового комітету ІА НАНУ, а з 2008 р. – член Президії Київського

регіонального комітету профспілки НАНУ. Доцент (з 2000 р.) магістерської програми “Археологія та давня історія” Національного університету “Кієво-Могилянська академія”.

Народився 4 вересня 1949 р. у м. Луганськ. У 1973 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. В Інституті археології працював лаборантом (1966-

1971 рр.), старшим лаборантом (1971-1973 рр.), молодшим (1973-1989 рр.), науковим (2001-2003 рр.) і старшим науковим (2003-2010 рр.) співробітником, з 2010 р. очолює Польовий комітет. Захистив кандидатську дисертацію “Курганне будівництво скіфів у V–IV ст. до н.е. (за матеріалами поховальних комплексів Дніпро-Молочанського межиріччя)” (2002 р.).

Автор понад 170 наукових робіт (у тому числі трьох монографій та навчального посібника), серед яких: “Соціальна стратифікація Скіфії періоду “золотої осені” (2001 р.), “Кургани скифської еліти в междуреччя Нижнього Дніпра и Дона” (2002 р.), “Тракти Скіфії – шляхи України” (2002 р.), “Напад скіфів на Трахтемирівське городище” (2003 р., у співавторстві).

Джерела:

Отрошенко В.В., Скорий С.А. До 60-річчя Юрія Вікторовича Болтрика // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 108-110.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 638.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 352.

Болтрик [електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=63.

Євдокимов Геннадій Леонідович (1947-2001)

Український археолог, дослідник пам'яток доби бронзи – раннього заліза.

Народився 8 вересня 1947 р. в м. Рига, Латвійська республіка; помер 1 квітня 2001 р. в м.

Києві. У 1972 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Під час студентських канікул брав участь в експедиціях Інституту геології АН СРСР в Якутії. 1966–1968 рр. працював на заводі “Маяк” у Києві. З 1968 р. і до кінця життя працював в Інституті археології НАН України (лаборантом, старшим лаборантом, науковим співробітником). Під керівництвом С.М. Бібікова і В.Г. Збеневича провадив розвідки трипільських

пам'яток і камеральну обробку матеріалів поселення Гребені. Працював у багатьох новобудовних експедиціях: Керченській, Каховській, Херсонській. Середньо-Дніпровській, Південно-Бузькій та ін. Брав участь у розкопках таких відомих скіфських курганів, як Мордвинівський (1967–1968 рр.), любимівські та червоноперекопські (1967–1969 рр.), Гайманова Могила (1969–1970 рр.), Товста Могила (1971 р.). З 1977 р. очолював Краснознам'янську новобудовну експедицію.

Автор та співавтор багатьох звітів і понад 50-ти наукових праць, співавтор монографії “Скіфська антропоморфна скульптура VIII–III ст. до н.е.” (1995 р.). Основні праці: “Ранньотрипільське поселення поблизу с. Бернашівка на Вінничині” (1971 р.), “Кургани епохи бронзи Верхнетарасовського могильника” (1977 р.), “Курганний могильник белозерського времени у с. Первомаевка” (1987 р.), “Погребения эпохи поздней бронзы Астаховского могильника” (1992 р.), “Скифские изваяния VII–III вв. до н.э.” (1994 р. у співавт.).

Джерела:

Гершкович Я.П. Слово про Г.Л. Євдокимова [Некролог] // Археологія. – № 4. – 2001. – С. 165-166.

Данилко Н.М. Євдокимов Геннадій Леонідович // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., – 2004. – Т. II. – С. 161.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 417.

Збенович Володимир Гецельович

Український археолог, доктор історичних наук, дослідник трипільської культури.

Народився 7 квітня 1935 р. у м. Києві. 1958 р. закінчив Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. З 1958 до 1991 рр. працював у Інституті археології АН УРСР: старшим лаборантом, молодшим (1962-1975 рр.), старшим, а з 1986 р. – провідним науковим співробітником відділу археології енеоліту-бронзового віку. В 1961-1965 рр. навчався в аспірантурі, а в 1967 р. захистив канди-

даську дисертацію “Позднетрипольские племена Северного Причерноморья (памятники усатовского типа)”, в 1986 р. – докторську “Раннетрипольские поселения на территории Украины”.

Основні дослідження пов'язані зі спільнотою Кукутен-Трипільля. Розробив концепцію походження та поширення на території України пам'яток Прекукутень. Дослідив багато пам'яток різних етапів трипільської культури, насамперед, поселення Маяки та Бернашівка, могильник біля с. Усатове. Працював у різних експедиціях, зокрема рятувальних, на Дністрі. Південному Бузі, Дніпрі та в Криму. З 1991 р. живе у Ізраїлі, провадить археологічні дослідження на Близькому Сході.

Автор понад 60 праць, зокрема трьох монографій. Серед основних робіт: “Позднетрипольские племена Северного Причерноморья” (1974 р.). “Поселение Бернашовка на Днестре: к происхождению трипольской культуры” (1980 р.), “Ранний этап трипольской культуры на территории Украины” (1989 р.).

Джерела:

Видейко М.Ю. Збенович Володимир Гецельович // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., 2004. – Т. II. – С. 180.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 423-424.

Зноско-Боровський Євген Олександрович (1854–1899)

Археолог-аматор, краєзнавець, поміщик з с. Бересняги Канівського повіту, де й похований 2 лютого 1899 р. Походить “із дворян Новгородської губернії”. Кар'єру розпочав з військової служби. Був на вихованні у 2-й військовій гімназії у Санкт-Петербурзі, потім у Першому військовому Павловському училищі. Після закінчення курсу навчання його у 1882 р. зарахували у званні підпоручика у піхоту до лейб-гвардії Ізмайлівського полку. Брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. У боях при Гірському Дубняку нагороджений орденом Св. Анни 4 ступеня з написом “За хоробрість”, за перехід через Балкани – орденом Св. Станіслава 3 ступеня з мечами і бантом (1878), пізніше – орденом Св. Анни 3 ступеня, бронзову медаль в пам'ять війни

1877-1878 рр. та Румунський залізний хрест. У 1884 р. він подав у відставку, у званні штабс-капітана. Після військової служби разом з сім'єю перебрався до Канівського повіту Київської губернії, де у 1887 р. його призначили Канівським Повітовим предводителем дворянства, а у 1890 р. отримав звання колезького асесора. Ще через два роки йому присвоєно чин надвірного радника. Розкопав 104 кургани на Канівщині, Золотоніщині, в Пороссі, зокрема поблизу сіл Бобрися, Бересняги та ін. Він склав до них “Указатель коллекции древностей из раскопок и случайных находок, приобретенной Е.А. Зноско-Боровского”, що був оприлюднений у 1897 р. вже після його смерті графом О.О. Бобринським. Мав велику археологічну колекцію, яка була передана вдовою вченого до Київського міського музею. У центрі с. Бересняги збереглися будинок Зноско-Боровських. Зараз тут розміщені клуб та бібліотека.

Джерела:

Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 836.

Зноско-Боровський Євген Олександрович // *Нераденко Т.М.* Словник-довідник з археології Черкащини: науково-довідкове краєзнавче видання / Т.М. Нераденко [автор-укладач]. – Черкаси: ФОП “Чабаненко Ю.А.”, 2016.

Ластовський В.В. Дослідник археологічних пам'яток Черкащини Є.О. Зноско-Боровський // *Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених.* Київ, Національний університет “Киево-Могилянська академія”, кафедра культурології та археології, 14-16 травня 1996 р. – К., 1996. – С. 30-31.

Нераденко Т.М., Попов М.М. Дослідники археології Черкащини XIX ст. – початку XX ст. (Частина II) // *Персоналістичний вимір історії Черкащини: Матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження доктора іст. наук, проф., засл. прац. освіти України Бушина Миколи Івановича.* – Черкаси, 2018. – С. 369-370.

Іллінська Варвара Андріївна (1920–1979)

Український археолог, доктор історичних наук, фахівець з археології раннього залізного віку, старший науковий співробітник Інституту археології Академії наук УРСР, лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1977 р.).

Народилася 19 вересня 1920 р. у м. Іжевськ Удмуртської АРСР (нині столи-

ця Удмуртії, РФ); померла 11 грудня 1979 р. у м. Києві. Закінчила історичний факультет Ленінградського університету (1941 р.). Під час Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр. перебувала на комсомольській

роботі у блокадному Ленінграді (нині м. Санкт-Петербург, РФ), згодом – у звільненому Києві. З 1945 до 1948 рр. навчалася в аспірантурі Інституту археології АН УРСР, в якому працювала спочатку молодшим, а потім – старшим науковим співробітником відділу археології раннього залізного віку. В 1949 р. захистила кандидатську дисертацію “Памятники скифского времени в Посулье”, а 1971 р. – докторську “Скифский период в Днепроговской Лесостепи Левобережья”. Разом з чоловіком А.І. Тереножкіним була одним із засновників київської школи скифознавців. За період з 1945 до 1974 рр. взяла участь майже у 40 експедиціях. Проводила археологічні розкопки у лісостеповій та степовій зонах України.

Автор понад 70 наукових праць, зокрема розділів у виданнях: “Археологія Української РСР” (1971 р., т. 2), “Історія Української РСР” (1977 р., т. 1. кн. 1), “История Украинской ССР” (1981 р., т. 1), “Археология Украинской ССР” (1986 р., т. 2). Основні праці: “Культурные жезлы скифского и предскифского времени” (1965 р.), “Скифы Днепроговского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья)” (1968 р.), “Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин” (1975 р.), “Скифия VII–IV вв. до н.э.” (1983 р., у співавт.).

Джерела:

Памяти Варвары Андреевны Ильинской // *СА.* – 1981. – № 2. – С. 317.

Скорий С.А. “Таряче бажаю продовжити навчання..., спеціалізуючись по скифо-сарматському періоду” (до 90-річчя від дня народження В.А. Іллінської) // *Археологія.* – 2010. – № 3. – С. 142-149.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 639.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 438-439.

Ковальова Ірина Федорівна

Український археолог, доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, член Вченої Ради Інституту археології НАН

України.

Народилася 29 жовтня 1930 р. у м. Дніпро (колишнє м. Дніпропетровськ) у родині службовця-інженера. З 1949 до 1954 рр. навчалася на історичному факультеті Дніпропетровського університету. Після його закінчення працювала за розподіленням вчителем історії у школі с. Хутір Березоватий Покровського району Дніпропетровської обл. Заслужений майстер спорту СРСР, чемпіон УРСР (1951 р.) та СРСР (1954 р.) з вітрильного спорту, має звання старшого лейтенанта ВМС СРСР та України (запасу), командир ракетного катера ВМС (запас). З 1957 до 1961 рр. І.Ф. Ковальова обіймала посаду наукового співробітника Дніпропетровського історичного музею. З 1961 до 2015 рр. працювала на історичному факультеті Дніпропетровського державного (нині національний) університету. Кандидатська дисертація (1971 р.) присвячена історії Дніпрогесівської археологічної експедиції НКПросу України 1927–1932 рр. У 1987 р. захистила докторську дисертацію “Історія племен прикордоння Степу та Лісостепу Лівобережної України у пізньому енеоліті-бронзовому віці”.

Виділила постмаріупольську (квітянську), зрубно-маївську археологічні культури, довела місцевий генезис зрубної культури. У 1982 р. дослідила неоеолітичний могильник “Госпітальний Холм” (поблизу смт Зачепилівка Харківської області). Досліджувала, і нині вважається найкращим спеціалістом в Україні із вивчення зрубної та катакомбної культур. У 1971 р. заснувала постійнодіючу новобудівну археологічну експедицію ДДУ, яка 2003 р. була трансфор-

мована у науково-дослідну лабораторію археології Придніпров’я (з 1 квітня 2011 р. – НДЛ археології та історії Придніпров’я). Впродовж 1971–1992 рр. провела розкопки тисяч курганів по лініям Фрунзенської, Соколовської, Петрівської, Царичанської, Олександрівської, Великомихайлівської, Солоняно-Томакиської зрошувальних систем у Дніпропетровській області. З початку 2000-х років займається також археологією козацької доби.

1988 р. за успіхи у навчальній та науковій роботі нагороджена Орденом Княгині Ольги III ступеня. 2010 р. отримала звання “Заслужений професор ДНУ”, її портрет встановлено у холі другого поверху корпусу № 1 ДНУ імені Олеся Гончара. Є головним редактором збірника наукових праць “Проблеми археології Подніпров’я”. 2014 року Ірині Ковальовій призначено довічну державну стипендію для видатних діячів освіти і науки. Потомствена дворянка. По материнській лінії прямий нащадок польського шляхетського роду Костюшків герба “Рох III”, має титул графині.

Основні її наукові роботи: “До питання про взаємовідносини носіїв середньостогівської та ямної культур” (2011 р.), “Катакомбні поховання Північно-Степового Подніпров’я з олтарями” (2012 р.) та ін.

Джерела:

- Маріна З.П.* Творчий шлях Ірини Федорівни Ковальової // Проблеми археології Подніпров’я. Спеціальний випуск міжвузівського збірника наукових праць, присвяченого 70-річчю І.Ф. Ковальової. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 6–7.
- Мезенцева Г.* Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернівці, 1997. – С. 42.
- До 70-річчя Ірини Федорівни Ковальової // Археологія. – 2000. – № 4. – С. 146.
- Ковалева [електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vidatnij-arheolog-grafinya-irina-kovalova-likari-d/>.
- Labores pariant honores:* спеціальний випуск міжвузівського збірника наукових праць “Проблеми археології Подніпров’я”, присвячений 70-річчю доктора історичних наук, професора кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського національного університету Ірини Федорівни Ковальової / під ред. З.П. Маріної. – Д.: ДНУ, 2000. – 164 с.
- Ковалева И.Ф.* Жизнь, проведенная в могиле: исповедь археолога / И.Ф. Ковалева. – Д.: АРТ-ПРЕСС, 2008.

**Кубишев Анатолій Іванович
(1938-2001)**

Український археолог, науковий співробітник відділу охоронних археологічних досліджень Інституту археології ІА АН України, дослідник пам'яток раннього залізного віку, ранніх слов'ян і Київської Русі.

Народився 26 квітня 1938 р. в м. Старобільськ Луганської області; помер 4 січня 2001 р. в м. Києві. 1960 р. закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Ще студентом був членом наукового гуртка при кафедрі археології, брав участь у розкопках на Княжій Горі та біля села Пекарі в Черкаській області. Після закінчення університету працював в Інституті археології старшим лаборантом (1960-1966 рр.), молодшим (1966-1989 рр.), науковим (1990-2001 рр.) співробітником відділу новобудовних експедицій. З 1960 до 1968 рр. працював у Київській, Кременчуцькій, Південно-Бузькій, Південно-Українській, Канівській та Дніпровській експедиціях. 1966-1972 рр. брав участь у розкопках під Києвом видатної пам'ятки зарубинецької культури – Пирогівського могильника. З 1968 р. працював у одній з перших новобудовних експедицій на півдні України – Каховській. Спочатку А.І. Кубишев був заступником керівників експедиції (у різні часи) – О.М. Лескова і О.І. Тереножкіна, – а з 1974 р. очолив цю експедицію, що отримала назву Херсонська.

Під керівництвом Анатолія Михайловича досліджено великі кургани доби енеоліту-ранньої бронзи поблизу селищ Старосілля, Велика Олександрівка та Василівка, поховання катакомбної культури з унікальними знахідками. На рахунку експедиції розкопки могильників білозерської культури біля села Чорнянка, рідкісні у херсонських степах довгих курганів зі зрубно-андронівськими похованнями поблизу села Слиненка. Чимало вивчено й скіфських курганів.

Найзнаменитіший з них – Братолюбівський (поблизу села Братолюбівка на Херсонщині) – вирізняється прекрасними ювелірними пам'ятками.

Автор понад 60-ти наукових статей, серед яких: “Підсумки вивчення Пирогівського могильника” (1971 р.), “Про датування одного типу амфор часів Київської Русі” (1972 р.), “Поселення Дніпровського Лівобережжя X–XIV ст.” (1995 р., у співав.), “Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье)” (1997 р., у співавт.), “Братолюбовский курган” (2009 р., у співавт.).

Джерела:

Болтрик Ю.В., Скорий С.А. Памяти Анатолия Ивановича Кубышева (1938-2001) // РА. – 2001. – № 4. – С. 187-188.

Полин С.В., Симоненко А.В. Пам'яті Анатолія Івановича Кубишева. Слово про Начальника // Археологія. – № 1. – 2001. – С. 137-138.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 478.

**Лесков Олександр Михайлович
(1933-2017)**

Археолог і організатор науки, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури Російської Федерації, колишній завідувач Відділом археології Державного Музею мистецтва народів

Сходу (ДММНС), член-кореспондент Німецького археологічного інституту, науковий консультант Музею археології та антропології Пенсільванського університету (Філадельфія, США). Спеціалізується за матеріалами Кавказу епохи бронзи і заліза, історії скіфів, сарматів і меотів.

Народився 19 травня 1933 р. у м. Харкові, помер 12 листопада 2017 р. у м. Бостоні (США). 1955 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Харківського державного університету і згодом у Києві вступив до аспірантури Інституту археології АН УРСР до Відділу первісної археології. Після її закінчення аспіран-

тури зарахований до відділу скіфо-сарматської археології на посаду молодшого (1959 р.), з 1965 р. – старшого наукового співробітника. 1961 р. захистив кандидатську дисертацію “Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры”, яку видав у 1965 р.

1959-1961 рр. провадив великі розвідки на Керченському півострові, керував великими новобудовними експедиціями: Південно-Українською (1961-1963 рр.) і Керченською (1964-1967 рр.). 1967 р. домігся від Міністерства меліорації СРСР виділення близько мільйона рублів для організації та проведення новобудовних експедицій в зоні будівництва зрошувальних систем на півдні України. Отримані кошти дозволили організувати в Інституті археології АН УРСР спеціалізований новобудовний відділ, який очолив заступник директора Інституту з науки Ю.М. Захарук. У ті часи безпартійному О.М. Лескову довірити керівництво відділом було неможливо. Але у 1968 р. він очолив найбільшу в Україні Каховську новобудовну експедицію. У серпні 1971 р. з його ініціативи Херсонська, Запорізька та Київська експедиції були реорганізовані в постійнодіючі експедиції на правах відділів.

Здійснив дослідження Широчанського могильника білозерської культури у Херсонській області та Кіровського поселення епохи пізньої бронзи у Східному Криму. У цих регіонах експедиціями під його керівництвом розкопано сотні поховань у скіфських курганах (біля сіл Іллічево, Архангельська Слобода, Любимівка та ін), де знайдені вироби з дорогоцінних металів, які в подальшому поповнили колекції Музею історичних коштовностей України. 1971 р. за видатні відкриття на новобудовах півдня України був відзначений премією ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР.

1969 р. призначений відповідальним секретарем Головної редакції тритомника “Археологія Української РСР” (т. 1 і 2 – 1972 р., т. 3 – 1975 р.), що готувався до друку. Основні завдання О.М. Лескова полягало у максимальній уніфікації подачу текстових, картографічних та ілюстративних матеріалів по всіх трьох томах. Крім того, Олександр Михайло-

вич був членом редколегії 1-го тому і автором розділу “Зрубна культура”. Незважаючи на все, він єдиний із колективу головної редакції, хто не отримав Державну премію України за цей тритомник. У 1973 р., після зміни партійного керівництва в Україні, почалася політична реакція. Вона торкнулася і долі деяких співробітників Інституту археології. Лескова звільнили з Інституту, а експедицію фактично знищили через внутрішньоінститутські інтриги з надуманого приводу (прояви сіонізму в експедиції). Київський Інститут і українська археологія втратили талановитого вченого і прекрасного організатора. Самому О.М. Лескову насилу вдалося влаштуватися на роботу в Інститут кібернетики АН УРСР, де всупереч усьому він писав докторську дисертацію.

У 1974 р. переїхав до Ленінграду, де до 1981 р. працював у Музеї історії релігії та атеїзму. Вперше зіткнувшись з музейною роботою і отримавши скромну посаду старшого наукового співробітника відділу “Походження та ранні форми релігії”, Лесков і тут демонструє свої неабиякі здібності організатора: готує нову постійнодіючу експозицію, що знайомить з походженням і ранніми формами релігії, а з 1977 р. очолює створений з його ініціативи Редакційно-видавничий відділ Музею. Він також був відповідальним редактором збірника “Актуальные проблемы истории религии и атеизма” (при ньому вийшло 5 випусків видання). За шість років Лесков зміг “з другої спроби” захистити докторську дисертацію в ІА АН СРСР – “Заключительный период эпохи бронзы на юге Украины” (1975 р.) і видати чотири монографії, дві з яких вийшли у Німеччині (одна спільно з В.М. Бочкарьовим) у відомій серії РВФ (Prähistorische Bronzefunde).

У 1981 р. Міністерство культури СРСР прийняло рішення про створення відділу археології в Державному Музеї мистецтва народів Сходу. У зв’язку з цим Лескова перевели з Ленінграда до Москви на посаду завідувача цим відділом, першочерговим завданням якого стала організація охоронно-рятувальних археологічних експедицій на Північний Кавказ. У 1981 р. було створено Кав-

казьку археологічну експедицію, яка провела свої перші роботи на території Адигеї. Найбільш яскравим відкриттям роботи цієї експедиції у 1981-1983 рр. був комплекс пам'яток поблизу аулу Уляп, що складався з меотських могильників VI–IV ст. до н.е. і підкурганних святилищ IV ст. до н.е. Блискучі знахідки з Уляп стали основою численних виставок, організованих Лесковим у 1985-1991 рр., що провадилися у Москві, Краснодарі, Майкопі, а також об'їздили половину Європи і побували за океаном (в Мексиці та Колумбії).

У 1985 р. Державний Комітет з науки і техніки виділив Музею додаткові цільові асигнування для розширення охоронно-рятувальних робіт з вивчення пам'яток культури та мистецтва, що руйнуються. Одночасно з дослідженнями на Північному Кавказі Відділ історії матеріальної культури приступив до робіт у Середній Азії і на Чукотці. 1983 р., в рамках створеного Лесковим Відділу, була організована Середньоазійська археологічна експедиція, а 1986 р. – Чукотська експедиція. У зв'язку з розширенням тематики та обсягу наукових досліджень 1985 р. у Відділі було створено два сектори: археології Кавказу і археології Середньої Азії. Дещо пізніше створений сектор Чукотки і Сибіру. З ініціативи О.М. Лескова в місті Майкопі 1986 р. було створено Північно-Кавказьку філію Музею Сходу, а 2010 р. відкрито постійну експозицію.

Після виїзду дочки з родиною до США Лесков 1997 р. переїхав за океан, де продовжує займатися науковою та викладацькою роботою у Каліфорнійському (Берклі), Техаському (Остін) і Пенсільванському (Філадельфія) університетах. Основна тематика його публікацій та лекцій – археологія півдня Східної Європи. 2005-2007 рр. за грантом Фонду Фулбрайта Лесков читав лекції у Київському, Харківському та Таврійському Університетах. Одне з останніх наукових досягнень – монографія “The Maikop Treasure” (Philadelphia, 2008 р.), в якій зібрав і проаналізував старожитності Півдня Росії з колекції Мерля де Массіно, вивезеної за кордон у першій чверті ХХ століття. Ця колекція отримала в науці назву “Майкопський скарб” і зберігається у чотирьох музеях

світу (двох німецьких і двох американських).

Автор більш ніж 100 публікацій, у тому числі 20 монографій, альбомів і каталогів, виданих у Росії, Україні, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Італії, Мексиці, США. Основні праці: “Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры” (1965 р.), “Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории племен бронзового века Северного Причерноморья” (1967 р.), “Скарби курганів Херсонщини” (1974 р.).

Джерела:

Болтрик Ю.В., Ніколова А.В., Отроценко В.В. До 70-річчя Олександра Михайловича Лескова // Археологія. – № 3. – 2003. – С. 157-159.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила – К., 2012. – С. 639-640.

Полин С.В., Ерліх В.Р. До ювілею Олександра Михайловича Лескова // Археологія. – 2013. – № 2. – С. 146-148.

К 80-летию Александра Михайловича Лескова // ВДИ. – 2013. – № 3. – С. 202-204.

Институт археологии Национальной академии наук Украины. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 493.

Лесков [електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.orientmuseum.ru/news/-item=503.aspx>.

Лінниченко (Линниченко) Іван Андрійович (1857–1926)

Історик, археограф, педагог, член-кореспондент Петербурзької АН (1900 р.) та Краківської АН (1901 р.), дійсний член Одеського Товариства історії та старожитностей.

Народився 12 (24) жовтня 1857 р. у м. Києві у сім'ї директора Фундуклівської жіночої гімназії, помер 9 червня 1926 р. у м. Сімферополь. 1875 р. закінчив Першу Київську гімназію зі срібною медаллю і поступив до Київського університету св. Володимира, де

1879 р. закінчив історико-філологічний факультет. Там він став стипендіатом по кафедрі російської історії. Учень В.Б. Антоновича. 1884 р. захистив магістерську дисертацію “Взаємовідносини Русі та

Польщі” у Петербурзькому університеті й того ж року зайняв посаду приват-доцента Новоросійського університету (нині Одеський національний університет). З 1888 р. – приват-доцент Московського університету. Дійсний член Московського археологічного товариства (1893 р.). 1894 р. в Київському університеті захистив докторську дисертацію “Риси з історії станів у південно-західній (Галицькій) Русі”. З 1895 р. – професор Новоросійського університету в Одесі. Наприкінці 1919 р. залишив Одесу разом з частинами Добровольчої армії. 1921-1926 рр. читав різні курси в університеті та інших навчальних закладах Сімферополя.

Автор праць з історії Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, студій, присвячених М. Гоголю, М. Костомарову, О. Маркевичу, М.І. Стороженку, а також неопублікованих подорожніх заміток про Крим.

Джерела:

- Маркевич А.И.* Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890.
- Словарь членов Общества любителей российской словесности при Московском университете, 1811-1911. – М., 1911.
- 30-летие деятельности И.А. Линниченко // Одесские новости. – 1911. – № 8542.
- Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914). – М., 1915. – Т. 2.
- Линниченко І.А. (некролог) // Україна. – 1927. – № 3. Історія Одеського університету за 100 років. – К., 1968.
- Чухрий П.Г.* Історична наука і історики півдня України дожовтневого часу // Питання історії народів СРСР. – Х., 1969. – Вип. 8.
- Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. – М., 1979.
- Санцевич А.В.* Роль особових архівних фондів у краєзнавчій роботі [І.А. Линниченко, О.І. Маркевич, М.Л. Ернст] // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей та повідомлень. – К., 1989.
- Лабунька М.* Микола Павлович Дашкевич та Іван Андрійович Линниченко // 125 років київської української академічної традиції. – 1993. Нью-Йорк.
- Толочко О.П.* Дві не зовсім академічні дискусії: І.А. Линниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський // Український археографічний щорічник: Нова серія. – К., 1993. – Вип. 2.
- Михальченко С.И.* Рецензии И.А. Линниченко как источник по истории Киевской школы // Одесі – 200: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – Ч. 2.

Мирошниченко В.А. І.А. Линниченко о А.И. Маркевиче. В кн.: Записки історичного факультету Одеського державного університету імені І.І. Мечникова, вип. 7. Одеса, 1998.

Багалій Д.І. Вибрані праці. – Х., 1999. – Т. 1.

Мирошниченко В.А. Деятельность И.А. Линниченко в Одесском библиографическом обществе: Материалы к биографии // Записки історичного факультету Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип. 9.

Його ж. К биографии И.А. Линниченко. В кн.: Там само. – Одеса, 1999. – Вип. 8.

Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. – К., 1999. – Вип. 1.

Роженатова І.М. Первісна археологія в дослідженнях Одеського товариства історії та старожитностей // Проблеми історії та археології України. – Х., 2003. – С. 177-179.

Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – Одеса, 2005. – Т. 3.

Непомнящий А.А. И.А. Линниченко: неизвестные страницы биографии известного историка // *Непомнящий А.А.* Подвижники крымоведения. – Симферополь, 2006.

Попова Т.Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета. К 75-летию Исторического факультета. – Одесса, 2007.

Музичко О. Теоретико-методологічні проблеми історичної науки в інтелектуальній спадщині професора І.А. Линниченка (1857-1926) // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 19.

Ясь О.В. Линниченко Іван Андрійович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2009 // Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Linnichenko_I_A.

Мазаракі Сергій Аркадійович (бл. 1855-1912)

Роменський поміщик, археолог, художник. Належав до козацько-старшинського і дворянського роду грецького походження. Предок роду Мазаракі – Христофор – грецький купець, який переселився в кінці XVI ст. до Львова. Нині існує дві гілки цього роду: польська і українська. Рід Мазаракі був внесений до родословних книг дворян Царства Польського і в VI, I і II частинах родословних книг Київської, Чернігівської, Катеринославської, Полтавської та Бессарабської губерній (Гербовник, VIII, 129 і XIII, 49).

Народився близько 1855 р. в с. Попівка Ровенського повіту Полтавської губернії, помер у 1912 р. у Києві.

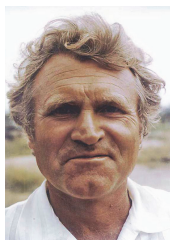
Був одружений на сестрі матері І. Кавалерідзе, член Київського товариства Нестора-літописця, член-кореспондент Московського археологічного товариства. Закінчив Санкт-Петербурзьку Академію Мистецтв. Працював хранителем скіфського відділу в Київському археологічному музеї. Разом із Д. Самоквасовим, В. Антоновичем і В. Хвойкою досліджував скіфські кургани (близько 300) та слов'янські поховання на Посуллі. Частину своїх матеріалів із розкопок у Полтавській губернії передав до музею Чернігівської вченої архівної комісії. Інші матеріали із його розкопок зберігаються у Національному музеї історії України (Київ), Державному Ермітажі (Петербург), Державному історичному музеї (Москва). На замовлення М. Терещенко написав 34 портрети українських гетьманів і полковників.

Джерела:

Мазараки [електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мазараки>

Дмитрієнко М. та ін. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії: Док., мат., карти. К., 2000; Томазов В. З генеалогії козацько-старшинських родів грецького походження // Берегиня. 2000. № 1–2.

Мозолевський Борис Миколайович (1936–1993)

Український археолог, кандидат історичних наук, член Спілки письменників України, автор декількох поетичних збірок.

Народився 4 лютого 1936 р. в селі Миколаївка Миколаївської області у селянській сім'ї; помер 13 вересня 1993 р.; похований у м. Києві на Байковому цвинтарі. Після закінчення семирічки потрапив до армії вихованцем. Пізніше вступив до Єйсько-го авіаційного училища й під час навчання перевівся курсантом до військово-морського авіаційного училища під Ленінградом, потім повернувся до Єйська, де навчався разом з майбутніми космонавтами – Героями Радянського Союзу Шонінім і Добровольським. У 1956

р. демобілізувався у зв'язку з першою хвилею армійських скорочень. Майже 10 років працював у Києві кочегаром. Паралельно писав вірші і вчився на історико-філософському факультеті Київського державного університету. Після його закінчення з 1965 до 1968 рр. працював у видавництві “Наукова думка”. У 1968 р. його призначили заступником начальника Північно-Рогачикської експедиції ІА АН УРСР, яку очолював О.І. Тереножкін. Через антирадянський вірш Мозолевського звільнили з Інституту археології. Він знову повернувся до кочегарки, де працював узимку, а влітку за угодою – заступником начальника експедиції, якою з 1969 р. керував В.І. Бідзіля. У той час у м. Орджонікідзе Дніпропетровської області йшло будівництво промислових підприємств, й необхідно було якнайскоріше розкопати ряд курганів, що заважали цьому будівництву. Бориса Мозолевського призначили начальником Орджонікідзевського загону. 1969 р. вперше самостійно провів розкопки, на яких йому допомагали співробітники Орджонікідзевського народного музею. У 1971 р. після дослідження кургану Товста Могила, де було знайдено всевітньо відому нагрудну прикрасу скіфського царя – золоту пектораль, з нього зняли опалу й прийняли до Інституту археології на постійну роботу. Його відзначили премією ЦК КПУ, а постановами Ради Міністрів та Президії Академії наук УРСР йому надали персональну ставку у 200 карбованців й виділили трикімнатну квартиру на проспекті Науки (до того він із сім'єю проживав в однокімнатній квартирі у районі аеропорту “Жуляни”). Того ж року Б.М. Мозолевського прийняли до Спілки письменників СРСР. Знахідки із Товстої Могили та автор знахідки пекторалі були відзначені бронзовою медаллю ВДНГ СРСР (1975 р.).

За матеріалами із цього кургану Товста Могила Борис Миколайович захистив дисертацію (1980 р.). З 1983 р. займав посаду старшого наукового співробітника, а з 1986 р. і до останніх днів життя – завідувача відділу скіфської археології. Був одним із найбільш авторитетних дослідників скіфських курганів. Керував розкопками курганів Хомина (1970 р.), Де-

нисова (1972 р.), Реп'яхувата (1974 р.), Товста Жовтокам'янська (1974, 1975 рр.), Бабина, Водяна (1986 р.), Соболева (1991, 1992 рр.), Завадські (1973-1991 рр.) Могили та багато ін. Останні роки працював над докторською дисертацією, присвяченою проблемам етнографії Скіфії. 1993 р., незадовго до своєї смерті, загальним рішенням Інституту археології АН України та Київської Академії євробізнесу йому було присуджено Міжнародний диплом "Золотий скіф", який він вже не встиг отримати.

Автор понад 60 наукових праць, серед яких: "Товста Могила" (1979 р.), "Мелітопольський курган" (1990 р., у співавт.), "Скіфський степ" (1983, 1989 рр.). Фундаментальні роботи вийшли вже по смерті вченого: "Етнічна географія Скіфії" (2005 р.), "Кургани скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяна и Соболева Могила)" (2005 р., у співавт.).

Джерела:

Слово скорботи про Бориса Миколайовича Мозолецького // Археологія. – 1993. – № 4. – С. 9-12.

Бунятян Е.П., Скорий С.А. Памяти Бориса Николаевича Мозолецького // РА. – 1994. – № 2. – С. 252-253.

Мозолецький Б.Н., Полин С.В. Кургани скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяна и Соболева Могила). – К., 2005. – С. 9-12, 4-а стор. обкладинки.

Борис Миколайович Мозолецький (1936–1993) // Музейні читання. Матеріали наукової конференції "Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки". 11–13 грудня 2006 р. – К., 2007. – С. 8–10.

Полин С.В., Скорий С.А. До 70-річчя Б.М. Мозолецького // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 141-142.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила – К., 2012. – С. 641-642.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 522-523.

Моруженко (Купріянова) Алла Олексіївна (1937-1991)

Український археолог, доктор історичних наук, доцент, дослідник передскіфських і скіфських пам'яток. Проводила розкопки у Донецькій, Полтавській і Харківській областях України.

Народилася 13 травня 1937 р. у м. Красноармійськ Сталінської області (нині м. Покровськ Донецької обл.) в сім'ї військовослужбовця, померла 18 лютого 1991 р. У 1959 р. закінчила історичний факультет Харківського університету. Була одним з учнів Бориса Андрійовича Шрамко – визначного українського археолога, під чийм керівництвом упродовж кількох десятиліть були проведені розкопки всесвітньовідомого Більського городища скіфського часу. Після навчання певний час працювала вчителем історії в середній школі с. Перелесне Слов'янського району Донецчини, а потім – викладачем загальнонаукового факультету Харківського університету, що перебував у м. Горлівка. З 1970 р. викладала на кафедрі всесвітньої історії Донецького державного університету, а у 1974-1975 рр. очолює цю кафедру. Сімнадцять років (з 1975 до 1991 р.) вона обіймала посаду завідувача кафедри археології, історії стародавнього світу та середніх віків, причому з 1975 до 1980 р. була ще й деканом історичного факультету. Кандидатську дисертацію "Городища лесостепной Скифии (история строительства оборонительных сооружений, жилищ и хозяйственных построек в VII–III вв. до н.э.)" захистила у 1969 р., а докторську – "История населения лесостепного междуречья Днепра и Дона в скифское время" – у 1990 р.

Алла Олексіївна досліджувала фортифікаційні споруди Більського городища. Керувала розкопками слов'янських могильників та поселення у селі Городному Краснокутського району Харківської області. У 1969–1974 рр. проводила розкопки на скіфському поселенні Полкова Микитівка в басейні річки Ворскли, де було виявлено мідні шлаки і форми для лиття металу. 1977–1983 рр. досліджувала Лихачівське городище в Полтавській області. 1978-1985, 1988-1990 рр. керувала новобудовною експедицією Донецького державного університету, що провадила розкопки курганів у Донецькій і Луганській областях. 1984 р. досліджувала Книшівське городище у басейні річки Псел. У 1988 р. під її керівництвом було розкопано курган Передерієва Могила в Шахтарському районі Донецької області, в якому знайдено золотий "шолом" – церемоніаль-

ний предмет, на поверхні якого представлено сцени бою скифів. На цей час предет виставлений в експозиції Музею історичних коштовностей України. У 1989 р. А.О. Моруженко проводила розкопки на Рутчінковському полі, де були поховані останки розстріляних у 1930-ті рр. людей.

Автор понад 50-ти наукових праць, серед яких: “Городища скифського часу на території Східної Європи” (1968 р.), “Оборонительные сооружения городищ Поворскля в скифскую эпоху” (1975 р.), “Городища лесостепных племён Днепро-Донского междуречья VII–III вв. до н.э.” (1985 р.), “Погребения эпохи поздней бронзы в бассейне Ворсклы” (1986 р.), “Историко-культурная общность лесостепных племен междуречья Днестра и Дона в скифское время” (1989 р.), “Скифский курган “Передерієва Могила” (1992 р.).

Джерела:

Пам'яті Алли Олексіївни Моруженко // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 66-67.

Моруженко [електронний ресурс] // Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Моруженко,_Алла_Алексеевна.

Полідович Ю.Б. Пам'яті Алли Олексіївни Моруженко: до 80-річчя від дня народження // Музейні читання. Матеріали наук. конф. МІКУ “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. 20-21 листопада 2017 р. – К., 2018. – С. 7-12.

Мурзін В'ячеслав Юрійович (1951-2019)

Український археолог, фахівець у галузі археології раннього залізного віку, доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки

(2002 р.), член Національної спілки журналістів України.

Народився 4 вересня 1951 р. в м. Мелітополь Запорізької області у сім'ї військовослужбовця. 1958–1968 рр. навчався у середній школі Запоріжжя. В 1973 р. закінчив з відзнакою історичний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького. З цього часу до 1976 р. навчався в аспірантурі Інституту археології АН УРСР. 1979 р. захистив канди-

датську дисертацію “Степная Скифия VII–V вв. до н.э.”, 1992 р. – докторську – “Происхождение и ранняя история скифов”. З 1976 до 2003 рр. працював у Інституті на посаді молодшого, потім – старшого наукового співробітника, у 1993–2002 рр. очолював відділ археології раннього залізного віку. Брав участь у роботі Херсонської, Запорізької, Приазовської, Полтавської експедицій. Очолював Українсько-німецьку археологічну експедицію, яка здійснила розкопки царського скифського кургану Чортомлик на Дніпропетровщині (1981–1986 рр.), та досліджував Більське городище скифської доби на Полтавщині (1992–2002 рр.).

Після звільнення з Інституту археології працював у Запорізькому юридичному інституті МВС України, нині – професор Бердянського університету менеджменту і бізнесу, почесний доктор Запорізького національного університету.

Автор більш ніж 200 наукових праць, у тому числі 9-ти монографій. Серед них: “Скифская архаика Северного Причерноморья” (1984 р.), “Формирование раннеклассового общества на территории Украины” (1989 р., у співавт.), “Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса” (1990 р.), “Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н.э.” (1991 р., у співавт.). “Історія та культура давнього населення України та правові норми охорони археологічної спадщини” (2006 р., у співавт.), “Кочевники Украины” (2016 р., у співавт.), Бердянський курган (Погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н.э.) (2017 р., у співавт.).

Джерела:

Андрух С.І., Тоцєв Г.М. До 60-річчя Вячеслава Юрійовича Мурзіна // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 141-143.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 527.

Отрощенко Віталій Васильович

Український археолог, доктор історичних наук, завідувач відділу археології енеоліту-бронзової доби в Інституті археології НАН України (1992 р.), координатор Східноукраїнської філії Інституту археології НАН України (створена у 2004 р.), член Спеціалізованої ради із

захисту дисертації при Інституті археології, редакційної колегії спеціалізованого журналу “Археологія”, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, член постійнодіючої Ради Міжна-

родного союзу пре- і протоісторичних наук при Департаменті археології Університету в місті Гент (Бельгія), професор археології (з 2005 р.), доктор Honoris causa Донбаського державного технічного університету (з 2005 р.), професор магістерської програми “Археологія та давня історія України” Національного університету “Кієво-Могилянська академія”.

Народився 20 вересня 1945 р. у м. Чернігові. 1954 р. його родина переїхала до м. Києва, де закінчив 11-річну школу. 1963 р. поступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив з відзнакою, і почав працювати в Інституті археології. 1981 р. захистив кандидатську дисертацію “Срубная культура степного Поднепрорвья (по матеріалами погребальних пам'яток)”, 2002 р. – докторську – “Історія племен зрубної спільності”, чому передував випуск монографії “Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)” (2001 р.). Брав участь у розкопках Керченської (1964–1967 рр.), Каховської (1968–1970 рр.) і Запорізької (1972–1974 рр.) експедицій. Запорізьку постійнодіючу експедицію очолював у 1975-1976, 1978-1987 рр. У цей період було досліджено не тільки пам'ятки зрубної культури, а й сотні курганів від доби енеоліту до середньовіччя, у тому числі, могильник білозерської культури Степовий поблизу села Заповітне. З 1992 до 2014 рр. був консультантом Центрально-Донецької археологічної експедиції, якою керував його учень – доктор історичних наук Ю.М. Бровендер. 1995-1999 рр. за його участю розкопують і публікують поселення Капітанове II, яке

входить до Капітанівської агломерації поселень. З 2001 до 2016 рр. спільно з науковцями Донбаського державного технічного університету та Воронежського державного університету розкопував поселення на рудному родовищі Картамиш поблизу села Новозванівка Попаснянського району Луганської області, а 2011 р. очолював Недаїводську рятувальну експедицію на Дніпропетровщині. Його учнями є такі відомі нині археологи як доктори історичних наук Ю.М. Бровендер, С.В. Іванова, Р.О. Литвиненко, а також кандидати історичних наук В.Б. Панковський, О.Р. Пробийголова, С.М. Разумов, А.М. Усачук, В.В. Ціміданов, Л.А. Черних.

Автор понад 400 наукових робіт, зокрема монографій і розділів у колективних виданнях, а саме: “Давня історія України” (1997 р., т.1), “Етнічна та етнокультурна історія України” (2005 р., т.1, кн.2), “Археологія України. Курс лекцій” (2005 р.), “Історія українського мистецтва” (2008 р., т.1). Основні праці: “Белозерская культура” і “Половецкий комплекс Чингульского кургана” (1986 р.), “Письмена срубной культуры” (1988 р.), “Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)” (2001 р.), “К истории племен срубной общности” (2003 р.).

Джерела:

- Конча С.В. Дослідник степових курганів (до 60-річчя від дня народження Віталія Отроценка) // Українознавство. Календар-щорічник 2005. – 2004. – С. 226.
- Бунятян К.П. До 60-річчя Віталія Васильовича Отроценка // Археологія. – 2005. – № 3. – С. 111-112.
- Пряхин А.Д. В.В. Отроченко и изучение эпохи бронзы восточно-европейской степи и лесостепи эпохи бронзы (историография, публикации). – Воронеж, 2005. – С. 3-7.
- Бунятян К.П., Гершкович Я.П. Слово про ювіляра // МДАСУ. – 2007. – С. 5-6.
- Список друкованих праць В.В. Отроценка // Мова та історія. – К., 2005. – С. 122-137.
- Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 542-543.
- Заворотна Ганна. В.В. Отроченко – один з археологів, завдяки якому археологія Є! [електронний ресурс] // ХайВей. – Режим доступу: <http://h.ua/story/177756>.

Рассамакін Юрій Якович

Український археолог, кандидат історичних наук, дослідник доби енеоліту-ранньої бронзи степової смуги України.

Народився 11 квітня 1956 р. у м. Києві. 1980 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. Одночасно з навчанням працював в Інституті археології лаборантом у лабораторії природничо-наукових методів в археології. Брав участь у роботах Верхньотарасівської (1974–1976 рр.), Краснознам'янської (1977–1979 рр.) і Запорізької (майже 15 років) експедицій. 1981 р. зарахований на посаду молодшого наукового співробітника відділу новобудовних експедицій. Був заступником начальника Запорізької експедиції, досліджував кургани доби енеоліту-середньовіччя. Найяскравіші з них – Чингульський курган (1981 р.), курган № 13 ранньоскіфського часу поблизу с. Велика Знам'янка (1984 р.). В період 1988–1995 рр. очолював Запорізьку експедицію. З 1989 р. працює у відділі археології енеоліту-бронзової доби (науковим, з 1999 р. – старшим науковим співробітником). 1992 р. захистив дисертацію “Энеолит и ранний бронзовый век Северо-Западного Приазовья”. 1997–1999, 2011 рр. був стипендіатом фундації ім. А. фон Гумбольдта, результатом чого стала підготовка та видання у 2004 р. праці з енеоліту Північного Причорномор'я. Ю.Я. Рассамакін брав участь у дослідницьких програмах з історії мистецтв за підтримки Гетті-Інституту (США) в університеті Східної Англії (м. Норвіч, Велика Британія, 2000 р.), ім. Фулбрайта в університеті штату Пенсильванія (м. Філадельфія, США, 2001–2002 рр.). У 2004 р. здобув грант Національного географічного товариства (США) для археологічних досліджень в Україні. В 2005–2008 рр. керував українською групою спільного

українсько-російського проекту, що здійснювався за підтримки НАН України та РГНФ. 2006–2008 рр. керував дослідженням унікального комплексу поховальних і кам'яних споруд на о. Хортиця.

Член Європейської асоціації археологів (1998 р.), 1999–2003 рр. був організатором секцій на щорічних її конгресах, 2001–2003 рр. входив до Номінаційного комітету цієї установи. Член-кореспондент Центру вивчення археології Чорноморського регіону Інституту доісторичної археології університету Мартіна Лютера (м. Галле-Віттенберг, Німеччина) та Німецького археологічного інституту (м. Берлін). Член редакційної ради видань “Eurasia Antiqua”, “Матеріали та дослідження з археології Східної України”.

Автор робіт: “Світ скотарів” (1997 р.), “Квятиянская культура: история и современное состояние проблемы” (2000 р.); “Late Prehistoric Exploitation of the Eurasian Steppe” (1999 р., у співавт.), “Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit” (2004 р.), “Import and Imitation in archaeology (eds.)” (2008 р.).

Джерело:

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 566.

Телегін Дмитро Якович (1919–2011)

Археолог, доктор історичних наук (1967 р.), професор (1978 р.), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977 р.), почесний академік Академії наук Росії, лауреат премій „Золотий скіф” (1994 р.) та ім. В. Хвойки Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1995 р.).

Народився 26 жовтня 1919 р. у селі Плисове Зміївського району на Харківщині. Помер 1 січня 2011 р. у Києві й похований на Байковому цвинтарі. У період колективізації його сім'я переїхала на Харківщину. Після закінчення 1936 р. річних вчительських курсів, розпочав викладання у початкових сільських школах,

одночасно продовжуючи підвищувати власну педагогічну освіту. 1940 р. закінчив історичний факультет Педагогічного інституту в м. Слов'янськ. Невдовзі був призначений директором школи у селі Красному.

У листопаді 1941 р. пішов рядовим на фронт; закінчив війну у травні 1945 р. у Кенігсберзі у званні старшого сержанта. За бойові заслуги нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня та медаллю „За взяття Кенігсберга”. Після демобілізації в 1946 р. вступив до історичного факультету Чернівецького університету, а після його закінчення – до аспірантури Інституту археології АН УРСР (1951 р.). 1953 р. захистив кандидатську дисертацію „Неолитические памятники на Среднем Донце”, 1967 р. – докторську „История племен днепродонецкой культуры (V–IV тыс. до н.э.)”, а вже 1968 р. за її матеріалами вийшла монографія. 1968–1990 рр. завідував відділом первісної археології, надалі – археології кам'яного віку. Займався вирішенням найактуальніших проблем археології та давньої історії України від доби каменю до часів українського козацтва, вивченням етнокультурного складу, хронології та періодизації, господарської діяльності давнього населення Східної Європи. У науковому доробку вченого – сотні досліджених у польових умовах та введених до наукового обігу пам'яток археології різних історичних періодів: з доби каменю, бронзи, скіфського і слов'янського часів. Дослідникам усього світу відомі такі пам'ятки, як Ігреньське та Дерейське поселення і могильник доби мезоліту-енеоліту, Василівський, Микільський, Ясиноватський, Вільнянський та інші могильники мезоліту-енеоліту. Величезне наукове та пам'яткоохоронне значення мають результати археологічних розвідок у зоні розмиву берегів каскаду Дніпрових водосховищ „Славутич”, охоронні новобудовні роботи по лінії каналу Дніпро-Донбас.

У 60-х – на початку 70-х років при Інституті археології діяв очолюваний Д.Я. Телегіним учнівський археологічний гурток. Близько 10 років керував роботою Польового комітету, їздив з

інспекційними поїздками по інститутських експедиціях. Понад 20 років займався викладацькою роботою у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка та Київському художньому інституті. Був автором програми та альбому ілюстрацій за матеріалами різних культур України. Одержаний досвід використав під час підготовки разом з І.С. Винокуром підручника „Археологія України”, що витримав два видання (1994, 2004 рр.).

Був одним з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, майже 30 років незмінно очолював секцію пам'яток археології Товариства. Завдяки особистій ініціативі обстежено та збережено десятки пам'яток археології, розроблено та виготовлено охоронні знаки на більшість з цих пам'яток, підготовлено 17 обласних та декілька районних довідників з археології України. Завдяки його педагогічно-популяризаторським здібностям на курсах підвищення кваліфікації музейних працівників і краєзнавців, а також через видання доступних широкому читачеві популярних брошур підготовлено десятки аматорів, які дбають про історико-культурну спадщину в усіх регіонах.

У 1991 р. Д.Я. Телегін створив Науково-дослідний центр „Часи козацькі”. Члени Центру здійснили розвідкові обстеження на пам'ятках Низового Дніпра, у пошуках зимівника останнього кошового отамана П. Калнишевського, поля битви на Солониці, розкопки на Хортицькій, Кам'янській, Олешківській Січах, оглянули козацькі цвинтарі на Півдні України. Проведено 16 щорічних науково-практичних конференцій „Нові дослідження пам'яток козацької доби”, видано стільки ж збірників матеріалів цих конференцій. Вперше у вітчизняній історіографії підготовлено і у 1997 р. видано навчальний посібник „Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.”. Кілька останніх років колектив Центру працює над створенням каталогу нерухомих пам'яток українського козацтва.

З 1994 р. працював у Національному Києво-Печерському історико-культурному

заповіднику. Був членом і часто ініціатором започаткування численних наукових видань: кварталників (журналів) „Археологія”, „Краткие сообщения Института археологии”, щорічників „Праці Центру пам'яткознавства”, „Лаврський альманах”; був відповідальним редактором першого тому „Археології Української РСР” (1971 та 1985 рр.), за що у складі творчої групи видання отримав Державну премію України.

За майже 60 років написав і видав в Україні і за кордоном близько 450 наукових і науково-популярних праць, у тому числі 14 монографій та 6 брошур. Його перу належить ще понад 120 статей, присвячених найрізноманітнішим питанням археології і історії України. Серед основних його наукових робіт: „Дніпро-донецька культура” (1968 р.), „Середньостогівська культура епохи міді” (1973 р.), „Мезолітичні пам'ятки України” (1982 р.), „Пам'ятники епохи мезоліта на території Української ССР” (1985 р.), „Неолитические могильники мариупольского типа” (1991 р.), „Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита” (1998 р., у співавт.), „Среднеднепровская и новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского региона” (2001 р., у співавт.), „Археологія України” (2004 р., у співавт.).

Джерела:

- До 80-річчя Дмитра Яковича Телегіна // Археологія. – 1999. – № 3. – С. 142-145.
- Тимова О.М. Життя – горіння // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1999. – № 2. – С. 92-94.
- Людина. вчитель. наставник: до 85-річчя Д.Я. Телегіна. – К., 2004 (список праць: с. 34-51).
- Конча С.В., Тимова О.М. Людина творчого пошуку (до 85-річчя Д.Я. Телегіна) // Кам'яна доба України. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 6-10.
- Д.Я. Телегін. Нариси та замітки з археології: вибрані статті за останні 60 років. – К., 2007. – С. 5-14.
- Залізник Л.Л. Дмитро Якович Телегін [Некролог] // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 143-145.
- Пустовалов С.Ж. Памяти Дмитрия Яковлевича Телегина // Российская археология. – № 4. – 2011.
- Пустовалов С.Ж., Тимова О.М. Життя – подвиг в ім'я науки // Праці Центру пам'яткознавства. – 2011. – № 19. – С. 299-306.
- Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 605-606.

Тереножкін Олексій Іванович (1907-1981)

Український археолог, доктор історичних наук (з 1959 р.), професор (з 1967 р.), Заслужений діяч науки УРСР (з 1977 р.), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977 р.), засновник школи скіфології в Україні, керівник

відділу археології доби раннього заліза Інституту археології АН УРСР з часу його створення у 1949 до 1981 рр.

Народився 26 листопада 1907 р. у м. Ніколаєвську (тепер м. Пугачов Саратовської області, Росія) у сім'ї дрібного торговця; помер 19 травня 1981 р. у м. Києві, похований на Новобайковому цвинтарі. Цікавитися археологією почав ще в шкільні роки, коли відкрив у Поволжжі кілька поселень зрубної культури. 1926 р. закінчив дев'ятирічну школу і вступив на археологічне відділення Вищих курсів краєзнавства в м. Самарі, а потім перевівся на історико-археологічне відділення етнологічного факультету 1-го Московського університету, який закінчив у 1930 р. Його науковими керівниками були професори В.В. Гольмстен і В.О. Городцов. У студентські роки провів перші самостійні розкопки поселень зрубної культури у Поволжжі, здійснив розвідки в Середній Азії. 1930-1938 рр. працював у різних музеях. Учасник і організатор низки експедицій у Казахстані, Киргизії, Таджикистані і особливо в Узбекистані. В 1934 р. спільно з М.В. Воеводським і А.А. Потаповим провадив археологічні дослідження в Хорезмі, головним об'єктом яких були руїни середньовічного міста Замахшара. В 1937 р. ним (в той час аспірант ПМК) у пустельних місцевостях Правобережжя Амудар'ї відкрив групу видатних пам'яток домусульманського Хорезму. Цим був покладений початок багаторічним плідним роботам Хорезмської археологічної експедиції. У 1938-1941 і 1945-1948 рр. працював в Інституті історії та археології АН Узбецької РСР в Ташкенті і Самар-

канді. Учасник 2-ї світової війни, яку закінчив старшим лейтенантом у Відні в рядах 4-ї гвардійської армії. Нагороджений орденами і медалями. Наприкінці 1948 р. Тереножкін переїхав до Києва і в цей же рік захистив кандидатську дисертацію “Согд и Чач”. У ній були розроблені основи археологічної періодизації городища Афрасиаб – домонгольського Самарканда, який був одним із головних центрів середньоазійської цивілізації. У дні 2500-річного ювілею святкування міста за великі заслуги в розвитку середньоазійської археології О.І. Тереножкін був удостоєний Почесної грамоти Президії Верховної Ради Узбецької РСР.

Олексій Іванович створив концепцію розвитку культур доби раннього заліза в Україні. З 1949 р. провадив археологічні розкопки пам'яток передскіфського і скіфського часу як у лісостеповій, так і степовій зоні України (1950 р. – курган поблизу с. Глеваха на Київщині, 1954 р. – Мелітопольський курган на Запоріжжі та ін.). Всі ці роки поруч з Олексієм Івановичем була його дружина, соратниця за науковими дослідженнями, Варвара Андріївна Іллінська (1920–1979 рр.). Тереножкін організував Правобережну скіфську експедицію АН УРСР, яка досліджувала північну частину Кіровоградської області, зокрема в басейнах річок Інгул, Інгулець і Тясмин. Крім розвідок, експедиція почала невеликі розкопки на городищі і курганному могильнику в Чорному лісі неподалік від м. Знамянка. У результаті були відкриті пам'ятки чорноліської культури, які стали ланкою, що зв'язала пам'ятки фінальної бронзи з місцевою культурою скіфського часу. 1951 і 1955 рр. Олексій Іванович провадив розкопки на Суботівському, а 1952 р. – на Лубенецькому городищах. 1958 р. захистив докторську дисертацію “Предскифский период в Днепровом Лесостепном Правобережье”. У 1964–1965 рр. керував експедицією Інституту, яка провадила розкопки скіфських курганів поблизу м. Орджонікідзе і с. Капулівка на Дніпропетровщині.

Автор понад 70 праць, зокрема розділів у колективних виданнях “Археология Украинской РСР” (1971 р., т. II) і “Археология Украинской ССР” (1986 р., т. 2). Був ініціатором випусків і незмін-

ним редактором серії збірників статей з археології передскіфського і скіфського часу, які видавав Інститут археології АН УРСР. Серед основних його робіт: “Лу-жицкая культура и культуры Среднего Поднепровья” (1957 р.), “Предскифский период на днепровском Правобережье” (1961 р.), “Основы хронологии предскифского периода” (1965 р.), “Киммерийцы” (1976 р.), “Скифия VII–IV вв. до н.э.” (1983 р., у співавт.), “Мелитопольский курган” (1988 р., у співавт.).

Джерела:

- Лесков А.М. К 60-летию А.И. Тереножкина // СА. – 1967. – № 4. – С. 190-193.
- Мозолевський Б.М., Черненко Є.В. Олексій Іванович Тереножкін (до 70-річчя від дня народження) // Археологія. – 1978. – № 25. – С. 112-113.
- Алексей Иванович Тереножкин [некролог] // СА. – 1982. – № 3. – С. 297-298.
- Березанская С.С. А.И. Тереножкин – исследователь бронзового века на Украине // Киммерийцы и скифы. – Кировоград, 1987. – Ч. 1. – С. 5-7.
- В.Ю. Мурзин, Б.Н. Мозолевский и др. А.И. Тереножкин как исследователь скифской проблемы // Киммерийцы и скифы. Тезисы доклада Всесоюзного семинара, посвященного памяти А.И. Тереножкина. – Кировоград, 1987.
- Мурзин В.Ю. О.І. Тереножкін – видатний дослідник скіфської культури // Археологія. – 1996. – № 4. – С. 4-9.
- Мурзин В.Ю. Засновник київської школи скіфознавства О.І. Тереножкін // Музейні читання. – К., 1998. – С. 5-8.
- Черняков І.Т. О.І. Тереножкін на перехресті проблем киммерійської археології // Музейні читання. – К., 1998. – С. 9-13.
- Виноградов В.В. Строки из писем года, “похожего на удивительный” // Музейні читання. – К., 1998. – С. 13-16.
- Из жизни Алексея Тереножкина (написано его рукой, собрано его сыном). – К., 2006.
- Отрощенко В.В. О.І. Тереножкін як дослідник бронзової доби в степовій Україні // Ранній залізний вік Євразії (до 100-річчя від дня народження О.І. Тереножкина). – Чигирин-Київ, 2007. – С. 13-14.
- Скорий С.А. Алексей Иванович Тереножкин – выдающийся археолог современности // Ранній залізний вік Євразії (до 100-річчя від дня народження О.І. Тереножкина). – Київ-Чигирин, 2007. – С. 10-12.
- Скорий С.А. Олексій Іванович Тереножкін – видатний археолог ХХ ст. // Археологія. – 2007. – № 4. – С. 3-10.
- Скорий С.А. Выдающийся археолог Алексей Иванович Тереножкин: к 100-летию со дня рождения // Археологические вести. – 2010. – № 16. – С. 290-300.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012. – С. 643-644.

Институт археологии Национальной академии наук Украины. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 608-609.

Саенко В.М. Археологічно-краєзнавча і музейна діяльність О.І. Тереножкіна у 1920-ті роки та її вплив на його подальший науковий шлях. // Музейний Вісник № 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 184-196.

Ханенко Богдан Іванович (1849–1917)

Український промисловець, археолог, колекціонер української старовини і творів мистецтва, меценат, засновник відомих музеїв Києва. Голова Київського товариства торгівлі і промисловості, голова

Південно-Російського товариства захисту землеробів і сільського господарства, член правління Всеросійського товариства цукрозаводчиків, член ради кількох київських банків, очолював Правління справами товариства заводів братів Терещенко, голова товариства комерційної освіти, голова товариства старожитностей і мистецтв, член Імператорської Археологічної комісії в Санкт-Петербурзі (з 1905 р.), товариства Нестора-літописця у Києві, почесний член Санкт-Петербурзької Академії мистецтв, дійсний член Імператорського російського військово-історичного товариства. Учасник XI і XII Всеросійських археологічних з'їздів. Неодноразово фінансував проведення археологічних розкопок і брав в них участь.

Народився 23 січня 1849 р. у родовому маєтку в с. Пастирське Чернігівської губернії (нинішній Смілянський р-н Черкаської обл.); помер 26 травня 1917 р. у Києві, похований біля Михайлівської церкви на території Видубицького монастиря. Походив із старовинного роду української козацької верхівки. Навчався в Московській гімназії, а потім – у Московському університеті на юридичному факультеті, який закінчив у 1871 р. з ученим ступенем кандидата права. Дістав призначення до Петербургу, де працював

суддею. З 1876 р. – член Варшавського окружного суду. У Петербурзі одружився з Варварою Миколаївною – старшою дочкою М.А. Терещенка. Разом з дружиною понад 40 років присвятив збиранню творів мистецтва та старовини. Після відставки у 1881 р. Ханенки переїзять до Києва. З цього часу Богдан Іванович займався створенням музеїв. Діставши від М.А. Терещенка ділянку землі (вул. Терещенківська, 15), спорудив на ній будинок майбутнього музею. Свій перший музей заповів Києву з проханням привласнити йому назву “Зібрання Ханенків” (створений у 1921 р. як Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук ім. Б. і В. Ханенків).

Після завершення створення першого музею займався організацією міського музею. Його будівництвом займалось створене 1897 р. “Товариство старожитностей і мистецтв”. Від дня заснування і до кінця свого життя Богдан Іванович був його головою. У перші роки на його плечі повністю лягло спорудження будинку для музею. 1 серпня 1899 р. у цьому ще недобудованому приміщенні з нагоди XI Всеросійського археологічного з'їзду відкрилась виставка. Богдан Іванович подарував виставці свою археологічну колекцію з 3145 предметів, значну частину якої становили старожитності Середнього Подніпров'я, починаючи від кам'яного віку до Київської Русі. Вона стала основою сучасного НМІУ. Згідно зі статутом, завідування справами музею покладалось на Комітет, головою якого до кінця життя був Б.І. Ханенко. Подружжя Ханенків постійно поповнювали колекцію музею. До XI Археологічного з'їзду разом з Варварою Миколаївною почав видавати розкішне видання “Древности Поднепровья” (5 випусків). На його замовлення у Парижі була виготовлена чудова копія Реймського Євангелія, вивезеного у XI ст. Анною Ярославівною до Франції, оригінал якої досі зберігається в Парижі.

Джерела:

Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб., 1896. – Т. 73. – С. 40.

Богдан и Варвара Ханенко // *Ковалинский В.* Меценаты Киева. – К., 1995. – С. 273–294.

Шовкопляс Г.М. Ханенки і музеї Києва // До 100-річчя Національного музею історії України. Матеріали науково-практичної конференції Національного музею історії України, присвя-

ченої Міжнародному дню музеїв (1997 р.). – К., 1998. – С. 12–35.

Рославець О. Б.І. Ханенко – засновник Київського музею західного та східного мистецтва // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150–річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – К., 1999. – С. 5–13.

Ковалинський В. До родоводу Богдана Ханенка // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150–річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – К., 1999. – С. 14–20.

Членова Л. Богдан Іванович Ханенко та перший міський музей у Києві // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150–річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – К., 1999. – С. 31–35.

Шовкопляс Г. Про діяльність Б.І. Ханенка у заснуванні та історії Київського художньо-промислового і наукового музею // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150–річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – К., 1999. – С. 51–58.

Примак Алла. Б.І. Ханенко та “Киевская старина” // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150–річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – К., 1999. – С. 59–64.

Нераденко Т.М., Попов М.М. Дослідники археології Черкащини XIX ст. – початку XX ст. (Частина II) // Персоналістичний вимір історії Черкащини: Матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80–річчю з дня народження доктора іст. наук, проф., засл. прац. освіти України Бушина Миколи Івановича. – Черкаси, 2018. – С. 378.

Хвойка Вікентій (Честослав) Вячеславович (1850–1914)

Видатний український археолог, музеєзнавець, дійсний член Московського археологічного товариства.

Народився 8 лютого за старим стилем (за іншими даними 2 лютого) 1850 р. в селі Семіні у Чехії, в селянській сім'ї (проте його далекі

предки ще на початку XVII ст. були старовинного чеського лицарського роду); помер 2 листопада 1914 р. у Києві й похований на польській католицькій частині Байкового цвинтарю. Початкову

освіту здобув у народній школі рідного села. 1864 р. закінчив комерційне училище в м. Хрудиме. 1876 р. (йому тоді було 26 років) переселився до Російської імперії й осів у Києві, де прожив 38 років. Спочатку працював учителем німецької мови, малювання та фехтування. Потім упродовж семи років займався сільським господарством: вирощував чеський сорт проса “Росичка”, хміль й став у цьому справжнім новатором. Це було визнано і він отримав “Похвальний лист” та бронзову медаль на виставці у Ромнах (1884 р.) на Сумщині та в Харкові (1887 р.). За свої агрономічні відкриття (винайшов нові технічні засоби вирощування та сушіння хмелю) у 1889 р. його було нагороджено срібною медаллю та Дипломом про обрання членом Французької національної сільськогосподарської, промислової та комерційної Академії (зберігається в Національному музеї історії України у Києві).

Археологію Хвойка любив з дитинства, але активно почав нею займатися у 43 роки (з 1893 р.). Насамперед його зацікавила стародавня історія Києва та навколишніх земель. Оскільки проведення розкопок потребувало немалих коштів, він звертався за фінансовою допомогою до багатих колекціонерів. У подальшому він знайшов мецената – Богдана Ханенка. Надаючи гроші на дослідження, Ханенко брав з розкопок найцікавіші речі до своєї приватної колекції, яка згодом була ним передана до археологічного відділу створеного у Києві Міського музею.

На кошти, що йому надавались, дослідив Кирилівську палеолітичну стоянку у Києві, відкрив трипільську, зарубинецьку, черняхівську культури. Провадив також розкопки десятків стоянок, поселень, городищ різних часів від доби бронзи, скіфського часу до пізніх кочовиків, досліджував залишки великокняжих палаців та язичницького капища у Києві, храмів та оборонних споруд літописного давньоруського міста Білгород. Розкопував навіть козацьку столицю Богдана Хмельницького у Чигирині. Всього з 1893 до 1914 рр. дослідив археологічні пам'ятки майже всіх епох більш ніж у 50-ти місцях України. Більшість

знахідок з його розкопок зберігається нині в Національному музеї історії України, але деякі речі Імператорська археологічна комісія передала до Російського музею в Петербурзі і Московського історичного музею.

Він був одним із засновників Музею старожитностей та мистецтв (тепер НМІУ), у якому завідував відділом археології. Брав участь у п'яти Всеросійських археологічних з'їздах (XI–XIV). Був членом 13-ти наукових товариств (у Національному музеї історії України зберігаються деякі документи). Працюючи у новозбудованому музеї, він через високу вологість захворів туберкульозом й невдовзі помер на 64-му році життя. На честь Вікентія Вячеславича названа одна з вулиць Києва, йому також поставлені пам'ятники в Міжрегіональній Академії управління персоналом та біля музею в селі Трипілля на Київщині. За видатні відкриття в галузі вивчення археології Академія наук України і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури встановили премію його імені.

Автор близько 40 друкованих праць.

Джерела:

- Козловська В.* Світлої пам'яті В.В. Хвойки // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одеса, 1917 – Т. 33.
- Брайчевський М.Ю.* Видатний український археолог (до 40-річчя з дня смерті В.В. Хвойка // ВАН УРСР. – 1954. – № 11. – С. 59–61.
- Бахмат К.Л.* Вікентій Вячеславович Хвойка (до 50-річчя з дня смерті) // Археологія. – 1964. – XVII. – С. 189.
- Шовкопляс Г.М.* Видатний археолог В.В. Хвойка і його роль в організації державного історичного музею Української РСР // АУ. – 1966. – № 4. – С. 25–33.
- Шовкопляс Г.М.* В.В. Хвойка (до 120-річчя від дня народження) // УІЖ. – 1970. – № 5. – С. 135–137.
- Брайчевський М.Ю.* В.В. Хвойка і Імператорська археологічна комісія // Археологія. – 1989. – № 3. – С. 37–40.
- Шовкопляс Г.М.* Колекції В.В. Хвойки та їхня роль у створенні Державного історичного музею УРСР // Музей і сучасність: Тематичний збірник наукових праць. – К., 1989. – С. 64–73.
- Нераденко Т.М., Попов М.М.* Дослідники археології Черкащини XIX ст. – початку XX ст. (Частина II) // Персоналістичний вимір історії Черкащини: Матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження доктора іст. наук, проф., засл. прац. освіти України Бушина Миколи Івановича. – Черкаси, 2018. – С. 378–379.

Чередниченко Микола Миколайович (1939–1993)

Український археолог, кандидат історичних наук, фахівець з археології доби бронзи.

Народився 6 серпня 1939 р. на хуторі Новоукраїнський (Гулькевичський район Краснодарського краю, Російська Федерація); помер 6 січня 1993 р. у м. Києві. 1966 р. закінчив історичний факультет Ростовського університету (РФ) і потім вступив до аспірантури при Інституті археології АН УРСР (1966–1969 рр.). З 1970 р. працював на посаді молодшого наукового співробітника відділу археології доби раннього заліза. 1973 р. захистив кандидатську дисертацію “История срубных племен Подонья (XV–IX вв. до н.э.)”. Очоловав Ворошиловградську, Верхньотарасівську, а у 1980-і роки – Полтавську новобудовні експедиції Інституту. Досліджував поселення зрубної культури біля с. Капітанове на Луганщині. 1977–1978 рр. провадив розкопки скифського “царського” Бердянського кургану. З 1992 р. брав участь у розкопках поселень сабатинівської культури на Південному Бузі. Вивчав історію колісного транспорту на півдні Східної Європи.

Автор близько 50 праць, зокрема розділу в “Археологии Украинской ССР” (1985 р., т. 1). Серед основних його праць: “Поселение срубной культуры на Луганщине” (1970 р.), “Колесницы Евразии эпохи поздней бронзы” (1976 р.), “Хронология зрубной культуры Північного Причорномор'я” (1977 р.), “Скифские курганы у с. Владимировка” (1977 р.), “Культуры эпохи бронзы на территории Украины” (1986 р., у співавт.), “Боевые колесницы и колесничие в обществе катакомбной культуры (по материалам раскопок в Нижнем Поднепровье)” (1991 р.), “Бердянский курган” (1993 р.).

Джерела:

- Памяти Николая Николаевича Чередниченко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 150–151.
- Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 634–635.

**Шапошникова (Харченко)
Олімпіада Гаврилівна (1923-2002)**

Український археолог, кандидат історичних наук, дослідниця доби енеоліту-бронзи степової смуги України, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977 р.).

Народилася 17 вересня 1923 р. в с. Вересовичі Куликівського району Чернігівської області; померла 4 вересня 2002 р. у м. Києві. Учасниця партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни в складі загону “За Батьківщину”, нагороджена багатьма медалями. 1948 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (дипломна робота – “Жилища трипольської культури”). У той же рік поступила на роботу до Інституту археології АН УРСР. Працювала на посадах молодшого, старшого наукового співробітника у відділі археології доби енеоліту-бронзи (1965–1981, 1984–1989 рр.), а також у відділі новобудовних експедицій (1981–1984 рр.). У 1962 р. захистила кандидатську дисертацію “Поселения ямной культуры на Нижнем Поднепровье” (1962 р.). З 1959 р. працювала в експедиціях у Наддніпрянщині та Приазов’ї, керувала загонами в Нікопольсько-Гаврилівській (1951–1955 рр.), Дніпровській (1953, 1957, 1962–1963 рр.), Кременчуцькій (1956 р.) та ін., які досліджували пам’ятки в зоні підтоплення Каховського

водосховища. Проводила розкопки багатошарового Михайлівського поселення, за стратиграфією якого було виділено нижньомихайлівську культуру, ранню та пізньоямну. В 1964–1965 рр. керувала Кальміуським загonom Приазовської експедиції з дослідження багатошарового поселення Роздольне на Донеччині. З 1967 р. 22 роки очолювала Інгульську, а потім Миколаївську новобудовні експедиції й дослідила багато курганів і низку поселень доби міді-бронзи. За результатами розкопок О.Г. Шапошникова виділила інгульську катакомбну культуру.

Автор понад 100 наукових праць, у тому числі двох монографій, а також розділів у першому та другому виданнях праці “Археологія Української РСР” (1971 та 1985 рр.). Серед основних її робіт: “Михайлівське поселення” (1962 р., у співавт.), “О памятниках эпохи меди-бронзы в бассейне р. Ингула” (1977 р., у співавт.), “Эпоха раннего металла в степной полосе Украины” (1987 р.), “Ямная культурно-историческая область. Южно-Бугский вариант” (1986 р., у співавт.), “Ингульская катакомбная культура (ареал и вопросы периодизации)” (2002 р., у співавт.), “Поселение Михайловка – эталонный памятник древнеямной культуры” (2005 р., у співавт.).

Джерела:

Пустовалов С.Ж. Слово про Олімпіаду Гаврилівну Шапошникову [Некролог] // Археологія. – 2002. – № 4. – С. 142-144.

Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014 / За ред. П.П. Толочко. – К., 2015. – С. 642-643.

A topographic map of the Crimean Peninsula and surrounding regions, including parts of Ukraine and Russia. The map uses a color gradient from light green to brown to represent elevation. A thick, dark green line runs across the peninsula, likely indicating a major archaeological feature or boundary. Numerous small, light-colored dots are scattered across the landmass, representing the locations of kurgans. The text is centered in the upper half of the map.

**МАПИ З ПОЗНАЧЕННЯМ МІСЦЬ
РОЗТАШУВАННЯ КУРГАНІВ
VII-IV ст. до н.е. ЗІ СКІФСЬКИМИ
СЕРЕЖКАМИ З КОЛЕКЦІЇ МІКУ**

Мапа 1. Скіфські кургани VII-IV ст. до н.е., у яких знайдено серезжки різних типів

Київська область: 1 – с. Трипілля Обухівського р-ну (кур. 1); 2 – с. Мирне Бориспільського р-ну (кур. 3 з кург. гр.І); 3 – с. Старе (біля Старинської птахоферми) Бориспільського р-ну (кур. 1, *пох.І*; кург. 3, *пох.2*; кург. 12, *пох.І*; кург. 15, *пох.І*; кург. 17, *пох.І*); 4 – с. Поділля Баришівського р-ну (кур. 4, *пох.4*); 5 – с. Лукаші Баришівського р-ну (кур. 6).

Черкаська область: 6 – с. Синявка Канівського р-ну (кур. 100 “Могила Тернівка”); 7 – с. Козарівка Канівського р-ну (кур. 25); 8 – с. Журавка Шполянського р-ну (кур. 447 на полі Журавської економії); 9 – с. Матусів Шполянського р-ну (кур. Ре’пяхувата Могила, *пох.І*); 10 – с. Грушківка Кам’янського р-ну (кур. 383); 11 – с. Новосілка Монастирищенського р-ну (кур. 4).

Сумська область: 12 – с. Вовківці Роменського р-ну (кур. 4, *пох.4*); 13 – с. Будки Роменського р-ну (куртан з розкопок С.А. Мазаракі).

Запорізька область: 14 – с. Мар’ївка Запорізького р-ну (кур. 9; кург. 13, *пох.2*; кург. 19, *пох.І*); 15 – с. Златопіль Василівського р-ну (кур. 5, *пох.5*; кург. 16; гробн. 4, *пох.І* і гробн. 5, *пох.5*; кург. 21, *пох.І*); 16 – с. Балки Василівського р-ну (кур. Гайманова Могила, могила 4, *пох.3*; кург. 4, гробн. 3, *пох.І* і кург. 14, *пох.3* з кург.гр. “Носаки”); 17 – с. Тополіне (колишне с. Шмальки) Василівського р-ну (кур. Казена Могила, *пох.2*); 18 – с. Веллика Знам’янка Кам’янсько-Дніпровського р-ну (кур. 10, *пох.3*); 19 – с. Мала Михайлівка (з 1962 до 2016 рр. – с. Білоріцьке) Веліського р-ну (кур. 3, *пох.2*); 20 – с. Гюнівка Великобілозерського р-ну (кур. 11, *пох.3* і 4; кург. 21, *пох.2*); 21 – с. Нововасилівка Бердянського р-ну (Бердянський куртан,

пох.І); 22 – м. Мелітополь (Мелітопольський куртан, *пох.І*); 23 – с. Новомиколаївка (колишне с. Шулгтівка) Мелітопольського р-ну (кур. 11, *пох.3*); 24 – смт Якимівка (кур. 2, *пох.2*; кург. 3, *пох.6*; кург. 11, *пох.3*); 25 – с. Вовчанське Якимівського р-ну (кур. 8, *пох.2*).

Дніпропетровська область: 26 – с. Кут Апостолівського р-ну (кур. 3, *пох.7*; кург. 30, *пох.7*); 27 – с. Мар’янське Апостолівського р-ну (кур. 5, *пох.І*); 28 – с. Капулівка Нікопольського р-ну (кур. 1, *пох.І*; кург. 13, *пох.І*); 29 – с. Нагірне (колишній Запорізький хутір) Нікопольського р-ну (кур. 11, *пох.2*; кург. 13 “Хомина Могила”, *пох.3*); 30 – с. Чкалове Нікопольського р-ну (кур. 1 “Малий Чортомлик”, *пох.І*; кург. 27 з кург. гр. “Чортомлицькі Близниці”, *пох.2*); 31 – м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну (кур. Товста Могила, *бична гробн.*, *пох. жінки і дитини*; кург. 1 з кург. гр. Лисячої Могили, *пох.3*; кург. 11 біля Богданівської збагачувальної фабрики; кург. 4 з кург. гр. Страшної Могили, *пох.2*); 32 – с. Ізобільне (ліквідоване у 1989 р.) Нікопольського р-ну (кур. 4 з кург. гр. Дідової Могили, *пох.І*); 33 – с. Оріхове Солонянського р-ну (кур. 8, *пох.І*); 34 – с. Виводове Томаківського р-ну (кур. 85, *пох.І*; кург. 92, *пох.2*); 35 – с. Високе (колишне с. Володимирівка) Томаківського р-ну (кур. 12, *пох.2*); 36 – с. Вищегарасівка Томаківського р-ну (кур. 50, *пох.І*; кург. 71, *пох.І*).

Миколаївська область: 37 – с. Таборівка Вознесенського р-ну (кур. 2, *пох.І*); 38 – с. Мар’янівка Баштанського р-ну (кур. 6, *пох.І*); 39 – с. Кам’янка Очаківського р-ну (кур. 21, *пох.2*); 40 – с. Пришиб Березнегуватського р-ну (кур. 29, *пох.І*); 41 –

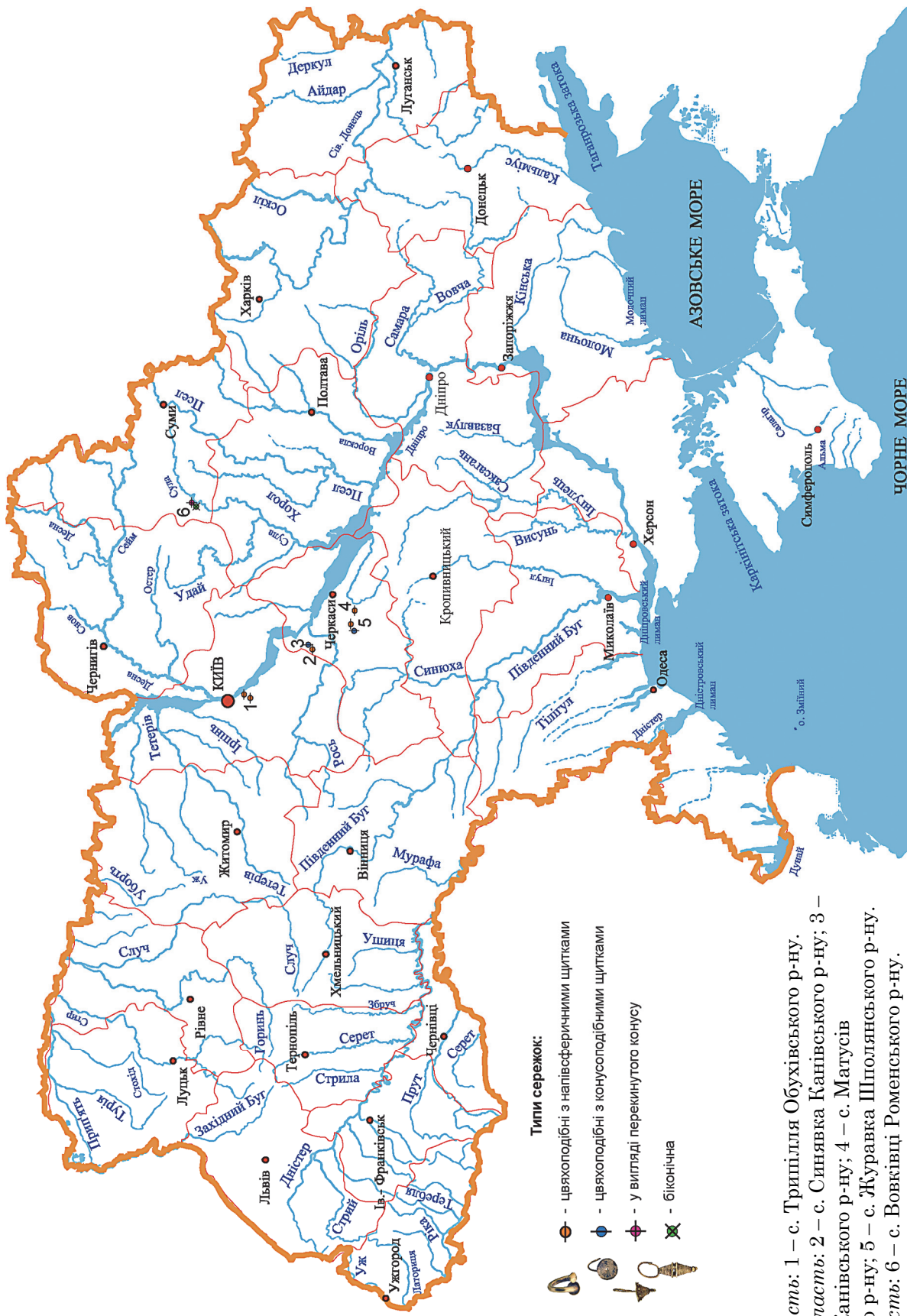
с. Одрадне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну (кур. 3, *пох.І*; кург. 38, *пох.2*).

Херсонська область: 42 – с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну (кур. 13, *пох.7*; кург. 17, *пох.2*); 43 – с. Дудчани Нововоронцовського р-ну (кур. 3, *пох.І*); 44 – с. Первомайка Верхньорогачицького р-ну (кур. 4, *пох.І*); 45 – смт. Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну (кур. Огуз, *Центральна Могила*); 46 – с. Ольгівка Бериславського р-ну (кур. 3, *пох.4*); 47 – с. Львове Бериславського р-ну (кур. 13, *пох.3*); 48 – с. Любимівка Каховського р-ну (кур. 2, *пох.6*; кург. 38, *пох.3*); 49 – с. Вільна Україна Каховського р-ну (кур. 22, *пох.І і 2*); 50 – с. Новокам’янка Каховського р-ну (кур. 7); 51 – с. Богданівка Каховського р-ну (кур. 1 “Дурна Могила”, *пох.2*; кург. 3, *пох.2*); 52 – с. Сергіївка Новотроїцького р-ну (кур. 7, *пох.2*); 53 – с. Першокостянтинівка Чаплинського р-ну (кур. 11, *пох.2*); 54 – с. Балгазарівка Чаплинського р-ну (кур. 4, *пох.2*).

Донецька область: 55 – с. Шевченко Володарського р-ну (кур. 1 з курганної групи II, *пох.І*).

Крим: 56 – с. Виноградне Єдикульського (колишнього Ленінського) р-ну (кур. 2); 57 – с. Огоньки Єдикульського (колишнього Ленінського) р-ну (кур. 1 “Старший Брат”).

Мапа 2. Місця знайдення серезок: цвяхоподібних, з напівсферичними щитками і конусоподібним щитком, у вигляді перекинутого конуса і біконічної

Київська область: 1 – с. Трипільля Обухівського р-ну.
Черкаської області: 2 – с. Синьвка Канівського р-ну; 3 – с. Козарівка Канівського р-ну; 4 – с. Магусів Шполянського р-ну; 5 – с. Журавка Шполянського р-ну.
Сумська область: 6 – с. Вовківці Роменського р-ну.

Київська область: 1 – с. Старе Бориспільського р-ну.

Дніпропетровська область: 2 – с. Кут Аполостівського р-ну; 3 – с. Капулівка Нікопольського р-ну; 4 – с. Нагірне Нікопольського р-ну; 5 – с. Чкалове Нікопольського р-ну; 6 – м. Покров (колишне м. Орджонікідзе); 7 – с. Оріхове Солонянського р-ну; 8 – с. Вищеградівка Томаківського р-ну; 9 – с. Виводове Томаківського р-ну.

Донецька область: 10 – с. Шевченко Нікольського (колишній Володарський) р-ну.

Запорізька область: 11 – с. Мар'ївка Запорізького р-ну; 12 – с. Гюнівка Великобілозерського р-ну; 13 – с. Златопіль Василівського р-ну; 14 – с. Балки Василівського р-ну; 15 – м. Мелітополь; 16 – с. Нововасилівка Бердянського р-ну.

Миколаївська область: 17 – с. Таборівка Вознесенського р-ну; 18 – с. Одрадне (колиш-

ній хутір Відрадний) Баштанського р-ну.

Херсонська область: 19 – с. Ольгівка Бериславського р-ну; 20 – смт Нижні Строгози Нижньосірогозького р-ну; 21 – с. Богданівка Каховського р-ну; 22 – с. Вільна Україна Каховського р-ну.

Крим: 23 – с. Виноградне Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну.

Сумська область: 1 – с. Будки Роменського р-ну.

Київська область: 2 – с. Мирне Бориспільського р-ну; 3 – с. Старе Бориспільського р-ну; 4 – с. Под'їлля Баришівського р-ну.

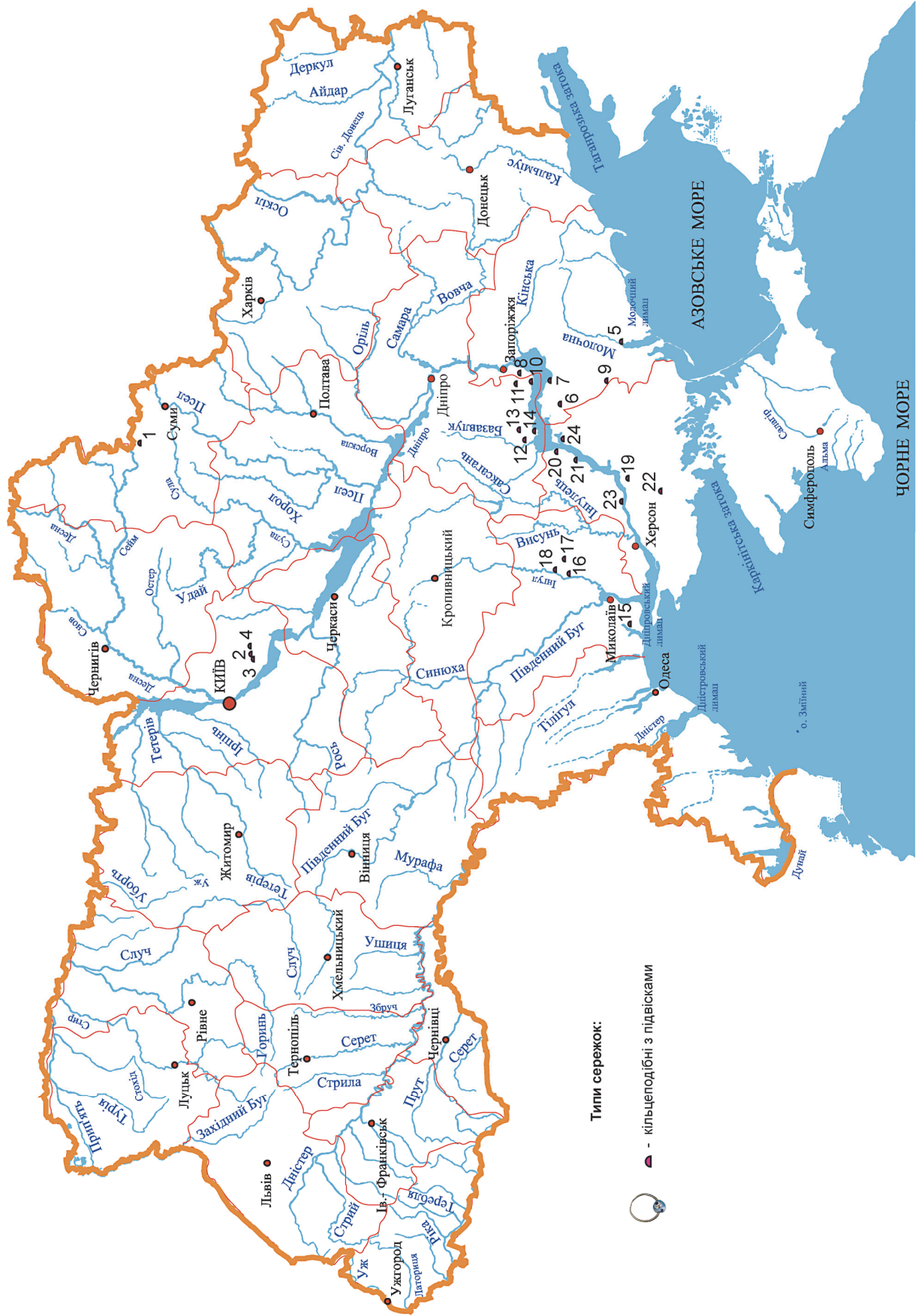
Запорізька область: 5 – с. Новомиколаївка (колишне с. Шульгівка) Мелітопольського р-ну; 6 – с. Мала Михайлівка (з 1962 до 2016 рр. – с. Білоріцьке) Веселівського р-ну; 7 – с. Гюнівка Великобілозерського р-ну; 8 – с. Балки Василівського р-ну; 9 – с. Мар'ївка Запорізького р-ну.

Дніпропетровська область: 10 – с. Вищетаரசівка Томаківського р-ну; 11 – с. Високе (колишне с. Володимирівка) Томаківського р-ну; 12 – м. Покров (колишне м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну; 13 – с. Нагірне (колишній Запорізький хутір) Нікопольського р-ну; 14 – с. Капулівка Нікопольського р-ну.

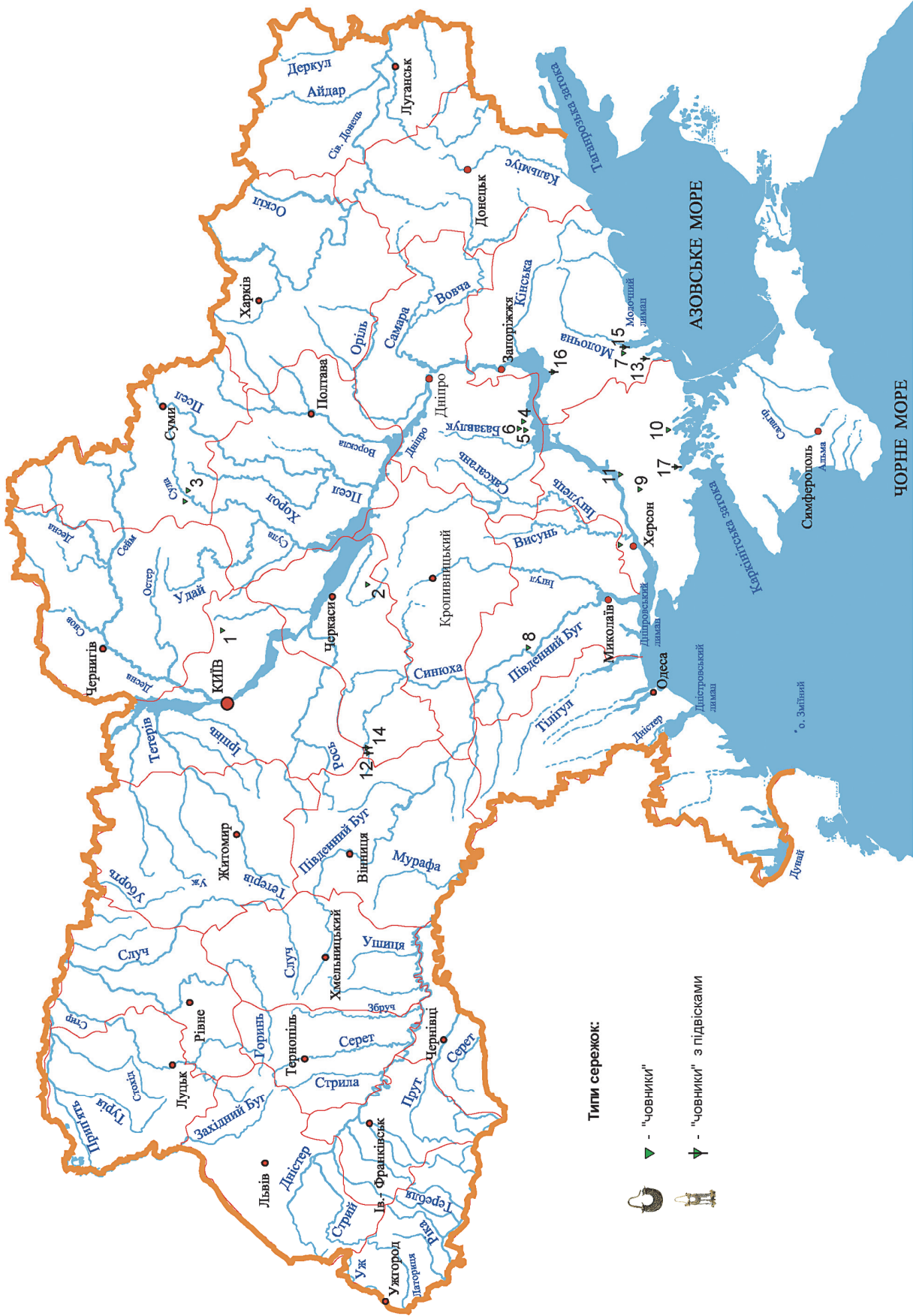
Миколаївська область: 15 – с. Кам'янка Очаківського р-ну; 16 – с. Мар'янівка Баштанського р-ну; 17 – с. Пришиб Березнегуватського р-ну; 18 – с. Одрадне (колишній хутір Відрадний) Баштанського р-ну.

Херсонська область: 19 – с. Вільна Україна Каховського р-ну; 20 – с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну; 21 – с. Дудчани Нововоронцовського р-ну; 22 – с. Балтазарівка Чаплинського р-ну; 23 – с. Львове Бериславського р-ну; 24 – с. Первомайська Верхньорогачицького р-ну.

Мапа 4. Місця знайдення кільцеподібних серезок з підвісками

Мала 5. Місця знайдення сережок-“човників”, сережок-“човників” з підвісками і варіантами сережок типу “човник”

I. *Серезьки-“човники”*.

Кийська область: 1 – с. Лукаші Барішівського району.

Черкаській області: 2 – с. Грушківка Кам'янського р-ну.

Сумська область: 3 – с. Вовківці Роменського р-ну.

Дніпропетровська область: 4 – с. Чкалове Нікопольського р-ну; 5 – с. Кут Апостолівського р-ну; 6 – селище Ізобільне (ліквідоване у 1989 р.) Нікопольського р-ну.

Запорізька область: 7 – смт Якимівка Якимівського р-ну.

Миколаївська область: 8 – с. Таборівка Вознесенського р-ну.

Херсонська область: 9 – с. Богданівка Каховського р-ну; 10 – с. Сергіївка Новотроїцького р-ну; 11 – с. Любимівка Каховського р-ну.

II. *Серезьки-“човники” з підвісками*.

Черкаській області: 12 – с. Новосілка Монастирищенського р-ну.

Запорізька область: 13 – с. Вовчанське Якимівського р-ну.

III. *Варіанти серезок типу “човник”*.

Черкаській області: 14 – с. Новосілка Монастирищенського р-ну.

Запорізька область: 15 – смт Якимівка Якимівського р-ну; 16 – с. Тополине (колишнє с. Шмальки) Василівського р-ну.

Херсонська область: 17 – с. Першокосянтинівка Чаплинського р-ну.

I. *Серезьки фігурні*: 1 – м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.; 2 – с. Любимівка Каховського р-ну Херсонської обл.; 3 –

с. Велика Знамянка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.

II. *Серезьки скульптурні*: 4 – с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.; 5 –

с. Огоньки Єдикульського (колишній Ленінський) р-ну Криму.

Мапа 6. Місця знайдення фігурних та скульптурних сережок

Мапа 7. Місця знайдення підвісок

Типи сережок:

▼ - підвіски

1 – с. Новосілка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.; 2 – с. Мар'ївка Запорізького р-ну Запорізької обл.; 3 – с. Мар'янське Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.; 4 – с. Балки Василівського р-ну Запорізької обл.; 5 – с. Нововасилівка Бердянського р-ну Запорізької обл.; 6 – с. Новокам'янка Каховського р-ну Херсонської обл.; 7 – смт Нижні Сірогози Нижньосірогозького р-ну Херсонської обл.; 8 – с. Златопілля Василівського р-ну Запорізької обл.

Наукове видання

Серія:

**ПРИКРАСИ ДАВНЬОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
Книга 1**

Клочко Л.С., Білан Ю.О., Березова С.А., Величко Є.О.

СЕРЕЖКИ У ВБРАННІ НАСЕЛЕННЯ СКІФІЇ

(з колекції Музею історичних коштовностей України)

Літературне редагування, коректура – Л.С. Клочко, Ю.О. Білан

Художнє оформлення – Ю.О. Білан

Мапи – О.А. Онищенко

Верстка, макет – М.В. Панченко